

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ “ЮРИДИЧНА
АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО”

Електронне видання

ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Навчальний посібник

За загальною редакцією В. В. Жернакова

Харків
2013

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ “ЮРИДИЧНА
АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО”

Електронне видання

ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Навчальний посібник

За загальною редакцією В. В. Жернакова

**Харків
2013**

Пенсійне забезпечення: навч. посіб. / І. А. Ветухова, Г. О. Яковлева, О. М. Ярошенко, за заг. ред. В. В. Жернакова. – Х.: Нац. ун-т “Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого”, 2013. – 230 с.

А в т о р и : І. А. Ветухова,
Г. О. Яковлева,
О. М. Ярошенко

*Рекомендовано до видання редакційно-видавничою радою
університету (протокол № 11 від 15.11.2013 р.)*

Розділ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

1.1. Предмет, метод і система пенсійного забезпечення

Предметом права соціального забезпечення є широка система суспільних відносин по задоволенню першочергових і найнеобхідніших потреб громадян та їх сімей, які з об'єктивних, визнаних суспільством (державою) поважними причин опинилися у складних (здебільшого негативних) життєвих ситуаціях, шляхом надання їм матеріального забезпечення чи допомоги в різних організаційних формах. Слід звернути увагу на те, що традиційно відносини з пенсійного забезпечення є основними у праві соціального забезпечення. Предмет пенсійного забезпечення становлять відносини щодо регулярного матеріального забезпечення громадян або членів їх сімей пенсіями, а також процедурні та процесуальні відносини. Відносини стосовно матеріального забезпечення виникають між громадянами або членами їх сімей і районними відділеннями Пенсійного фонду з приводу призначення різних видів пенсій. Процедурні відносини передують відносинам щодо матеріального забезпечення і виникають між громадянами (сім'єю) та уповноваженими державними органами, установами та ін. з приводу встановлення юридичних фактів. Процесуальні відносини впливають із пенсійних відносин. Ці відносини виникають між громадянами (сім'єю) та державними органами, установами та ін. і пов'язані з реалізацією та захистом права на той чи інший вид пенсії. Процедурні та процесуальні відносини передують, супроводжують або впливають із пенсійних відносин і окремо існувати не можуть.

Метод – це спосіб регулювання відносин, які входять до предмета пенсійного забезпечення. Методом пенсійного забезпечення є сукупність прийомів і способів правового регулювання відносин щодо пенсійного забезпечення. Він характеризується такими суттєвими ознаками: відносини матеріального забезпечення, процедурні та процесуальні, які складають предмет пенсійного забезпечення, здійснюються державою в особі її

органів управління і установ або за дорученням держави певним органом (Пенсійний фонд, Фонд соціального страхування від нещасних випадків); одним із суб'єктів цих відносин є громадянин, а у встановлених законом випадках члени його сім'ї, другим – державні органи або, за їх дорученням, інші органи чи організації; за допомогою цих відносин здійснюється пенсійне забезпечення за рахунок державного, місцевого бюджетів, Пенсійного фонду.

Відмінними ознаками пенсійного забезпечення слід вважати такі:

1) пенсійне законодавство чітко встановлює коло забезпечуваних осіб, які мають право на певні види пенсій (особи, котрі досягли пенсійного віку, чи/та які мають відповідну групу інвалідності, члени сім'ї померлого годувальника, які знаходились на його утриманні, та ін.);

2) джерелами фінансування встановлених пенсійним законодавством виплат є кошти Пенсійного фонду, Фонду соціального страхування від нещасних випадків, державного бюджету, недержавних пенсійних фондів);

3) умовами пенсійного забезпечення є досягнення особою пенсійного віку, наявність певного страхового стажу, наявність групи інвалідності, характер захворювання, втрата годувальника та знаходження на його утриманні та ін. Отже, видами пенсійного забезпечення є пенсії за віком, по інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника, за вислугу років, за особливі заслуги перед Україною; довічна пенсія, одноразова пенсійна виплата, пенсійна виплата; пенсія на визначений строк;

4) розміри видів пенсійного забезпечення залежить від розміру заробітної плати особи, тривалості страхового стажу, вислуги років;

5) органами управління пенсійного забезпечення є Пенсійний фонд, Фонд соціального страхування від нещасних випадків, недержавні пенсійні фонди, Міністерство доходів і зборів.

У світі існує велика кількість різноманітних пенсійних систем. Умовно їх можна поділити на дві групи: системи, що передбачають обов'язкову участь всіх громадян держави у пенсійному забезпеченні, і системи, які пропонують добровільну

участь у цій справі. Слід сказати про те, що і обов'язкові, і добровільні пенсійні системи стосовно способу визначення розміру пенсійних виплат можуть бути або солідарними системами, тобто системами пенсійного забезпечення з фіксованими виплатами, або накопичувальними, іншими словами системами пенсійного забезпечення з фіксованими внесками. До початку 80-х років ХХ ст. більшість країн використовувала систему пенсійного забезпечення з фіксованими виплатами. Проте останнім часом спостерігається поступовий перехід до систем з фіксованими внесками. Значною мірою це викликано як демографічними, так і економічними ризиками, що пов'язані зі старінням населення та зменшенням відносної частки працюючих громадян, доходи яких є джерелом пенсійних виплат. Деякі країни повністю заміщують солідарну систему накопичувальною; інші вводять додаткову обов'язкову накопичувальну пенсійну систему; треті запроваджують добровільну накопичувальну пенсійну систему, а потім з часом доповнюють її обов'язковою участю. Необхідно відзначити, що і обов'язкові, і добровільні пенсійні системи розрізняються за принципом відбору учасників системи. Так, пенсійні системи бувають індивідуальними, у яких може або зобов'язаний брати участь кожен громадянин країни, або корпоративними, у яких можуть чи зобов'язані брати участь тільки працівники відповідної корпорації (підприємства).

Пенсійні виплати, що здійснюються у корпоративній пенсійній системі, називають трудовою пенсією або пенсією від роботодавця, тому що зобов'язання по формуванню пенсійних рахунків, інвестування коштів та подальша виплата пенсії прямо пов'язані з роботодавцем учасника. Трудові пенсії широко використовуються у США та Західній Європі, де корпоративна та інвестиційна культури мають багаторічні традиції, а існуючі корпорації – столітню історію.

У країнах Центральної Європи переважають пенсійні системи, створені за принципом індивідуальної участі у накопиченні пенсійних коштів. Це такі системи, у яких люди самостійно (обов'язково чи добровільно) приймають рішення про участь у тому чи іншому пенсійному фонді.

Велике значення у справі пенсійного накопичення ма-

ють способи регулювання інвестиційної діяльності з коштами пенсійних систем. Зокрема, наявність та жорсткість системи лімітів на інвестування у різні види активів. Інакше побудована пенсійна система у Латинській Америці, у країнах Центральної Європи та у Казахстані. У цих країнах вважають, що соціальна значущість пенсійних систем настільки велика, що держава повинна не допустити для цих систем великих інвестиційних ризиків і тому має жорстко регламентувати процедури інвестування шляхом запровадження різних обмежень.

Пенсійні системи розрізняються і за ступенем відокремленості (інвестування) коштів, накопичених у пенсійній системі. Так, у країнах Латинської Америки, більшості країн Центральної Європи і Казахстані діяльність пенсійних фондів організована за принципами довірчого управління та передбачає обов'язковий розподіл балансу власне адміністрації пенсійного фонду та самого пенсійного фонду.

Право пенсійного забезпечення має певну систему, тобто науково обґрунтовану внутрішню класифікацію і угруповання правових норм за окремими інститутами.

Систему права пенсійного забезпечення слід відрізнити від системи пенсійного законодавства. Перша є системою змісту прав, а друга належить до її форми і характеризує стан джерел права.

Необхідно звернути увагу на те, що норми права пенсійного забезпечення поділяються на загальні, які визначають основні принципові положення для всіх пенсійних відносин, і окремі, які належать до конкретних видів пенсійних правовідносин.

Залежно від змісту норми права пенсійного забезпечення розташовуються в загальній або особливій його частині.

У загальній частині містяться норми, котрі характеризують предмет права пенсійного забезпечення, його метод або сферу дії, джерела цієї підгалузі права, принципи права пенсійного забезпечення і пенсійні правовідносини. Особливу частину складають усі інші норми, які згруповані за окремими інститутами. Критерієм для об'єднання норм за інститутами є їх зміст.

В окремі інститути виділені ті норми, які є загальними для двох чи більше видів пенсійного забезпечення (страховий стаж, призначення пенсії). В інші інститути включені норми, котрі регулюють конкретні види пенсійного забезпечення (пенсії за віком, по інвалідності, у разі втрати годувальника та ін.). Деякі з цих інститутів також мають складну структуру, оскільки всередині них норми згруповані з врахуванням диференціації в пенсійному забезпеченні. Наприклад, в інституті пенсій за віком виділяються відносно відокремлені групи норм, які регулюють пенсії за віком за загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням та пенсії за віком на пільгових умовах. Відокремлення також відбувається за такими критеріями, як специфіка суб'єктів: державні службовці, народні депутати, наукові працівники, військовослужбовці й особи органів внутрішніх справ, громадяни, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.

1.2. Принципи пенсійного забезпечення

Принципи права – це керівні засади (ідеї), які визначають зміст і спрямованість правового регулювання суспільних відносин. Принципами пенсійного забезпечення є керівні, вихідні положення, котрі закріплені в нормах права пенсійного забезпечення і виражають суттєві ознаки відносин, що складають предмет права пенсійного забезпечення. До принципів пенсійного забезпечення відносять наступні: загальність пенсійного забезпечення; диференціація умов та рівня пенсійного забезпечення; універсальність та комплексність при наданні пенсійного забезпечення; фінансування пенсійного забезпечення за рахунок страхових внесків і коштів державного бюджету; паритетність представників усіх суб'єктів загальнообов'язкового державного соціального страхування у керівництві загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням; цільове використання коштів загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; державний та громадський контроль за призначенням та наданням пенсійного забезпечення; право на доб-

ровільне внесення страхових внесків до Пенсійного фонду України, недержавні пенсійні фонди; право на судове оскарження умов надання пенсійного забезпечення та його розмірів.

Принципи пенсійного забезпечення співвідносяться із загальноправовими та міжгалузевими принципами. Загальноправові принципи діють у всіх галузях права, і тому їх називають загальними або основними. До загальноправових принципів, зокрема, належать: принцип законності, принцип єдності прав та обов'язків суб'єктів суспільних відносин; принцип гарантованості прав і свобод громадян; принцип відповідальності за вину та ін. Загальноправові принципи є головними і певною мірою визначають систему принципів будь-якої галузі права, у тому числі і права пенсійного забезпечення. Враховуючи це, вважаємо за необхідне розглянути вплив основних принципів на принципи пенсійного забезпечення.

Зміст принципу законності полягає в тому, що всі суб'єкти відносин з пенсійного забезпечення (фізичні особи, сім'я, державні органи, посадові особи, юридичні особи незалежно від форм власності, представники громадськості та ін.) повинні неухильно дотримуватися і виконувати положення законів і нормативно-правових актів. Управління Пенсійного фонду не вправі на свій розсуд змінювати умови призначення різних видів пенсій, розмір пенсій, порядок визначення заробітної плати (доходу) для обчислення пенсій у солідарній системі. Принцип єдності прав та обов'язків суб'єктів відносин з пенсійного забезпечення полягає в тому, що праву фізичної особи (сім'ї) на отримання пенсії кореспондує обов'язок Управління Пенсійного фонду призначити у встановлений законом строк відповідний вид пенсії. Принцип гарантованості прав і свобод громадян проявляється в тому, що суб'єктам пенсійних відносин при настанні певних умов, визначених законом, гарантується право на отримання різних видів пенсій.

Для пенсійного забезпечення характерним є такий загальноправовий принцип, як принцип пріоритетності норм міжнародного права над нормами національного права. Згідно з ч. 1 ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є ча-

стиною національного законодавства України. Цей принцип знайшов своє відображення у ст. 4 Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” від 09.07.2003 р., згідно із якою, якщо міжнародним договором України, згода на обов’язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші норми, ніж ті, що передбачені законодавством України про пенсійне забезпечення, застосовуються норми міжнародного договору. Таким чином, в основу принципів права пенсійного забезпечення повинні бути покладені основні положення, закріплені в Європейському кодексі соціального забезпечення, прийнятому 16.04.1964 р., які містять норми, присвячені медичній допомозі, допомозі за хворобою, за старістю, у разі виробничої травми, інвалідності, у разі смерті годувальника.

Важливе значення для регулювання відносин у галузі пенсійного забезпечення мають акти Міжнародної організації праці: декларації, конвенції, рекомендації. Так, відповідно до Преамбули Статуту МОП її завданням є у тому числі і захист робітників від хвороб, професійних захворювань і від нещасних випадків на виробництві; пенсій за старістю та інвалідністю тощо.

Окреме місце відведено міжгалузевим принципам, які застосовуються при регулюванні не всіх відносин, а тільки тих, що є предметом суміжних галузей права, наприклад, права соціального забезпечення, трудового, фінансового та ін. Так, до міжгалузевих принципів, які охоплюють трудове право та право соціального забезпечення, належать принципи охорони здоров’я, державної підтримки сім’ї, материнства, батьківства й дитинства, пріоритетності соціального забезпечення дітей, інвалідів і громадян похилого віку, обов’язкового соціального страхування осіб, які беруть участь своєю працею в суспільному виробництві. До принципів права соціального забезпечення і фінансового права, права соціального забезпечення й адміністративного права фахівці відносять принципи права на охорону здоров’я, на освіту, на захист від безробіття, бідності, на підтримку сім’ї, материнства й дитинства, осіб похилого віку, інвалідів з боку держави і суспільства, на захист своїх прав і

свобод всіма не забороненими законом засобами. Вказані принципи вважаються загальними для всіх галузей права, що регулюють суспільні відносини, за допомогою яких громадяни реалізують свої соціально-економічні права. Міжгалузевий принцип забезпечення свободи діяльності громадських об'єднань знайшов своє відображення в законодавстві пенсійного забезпечення. Так, представники громадських організацій від застрахованих осіб та роботодавців входять до складу правління Пенсійного фонду, повноваженнями якого відповідно є розгляд та затвердження бюджету Пенсійного фонду, визначення порядку надходження та обліку його коштів, здійснення контролю за цільовим їх використанням та ін. (ст. 61 Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”). Важливе значення на сьогодні має принцип соціального партнерства, який також належить до міжгалузевих. Цей принцип визначає зміст норм, котрі регулюють не тільки колективні відносини з приводу застосування найманої праці, а також відносини із соціального забезпечення, соціального страхування. Принцип соціального партнерства знайшов своє закріплення в нормах пенсійного забезпечення. Так, до складу правління Пенсійного фонду, як вже відмічалось, входять представники громадських організацій від застрахованих осіб та роботодавців. Представники застрахованих осіб обираються (делегуються) репрезентативними на національному рівні всеукраїнськими об’єднаннями профспілок, а представники роботодавців – репрезентативними на національному рівні всеукраїнськими об’єднаннями організацій роботодавців. Порядок обрання (делегування) і відкликання таких представників визначається сторонами соціального діалогу самостійно (ст. 60 Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”). Принцип забезпечення права кожного на захист своїх прав і свобод також належить до міжгалузевих. Цей принцип отримав своє закріплення у ст. 55 Конституції України. Принцип забезпечення права кожного на захист у пенсійному забезпеченні конкретизується у принципі охорони права громадян на пенсійне забезпечення. Так, застраховані особи та члени їх сімей мають право на оскарження дій (бездіяльності) страхувальників, виконавчих органів

Пенсійного фонду та їх посадових осіб відповідно до законодавства. Із таким зверненням громадяни мають право звернутися як до органів державної влади і місцевого самоврядування, так і до суду (ст. 105 Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”).

Розглянемо зміст галузевих принципів пенсійного забезпечення. У науці пенсійного забезпечення до них відносять наступні. *Принцип загальності та доступності пенсійного забезпечення*: його зміст полягає в тому, що згідно зі ст. 46 Конституції України всі громадяни мають право на той чи інший вид пенсійного забезпечення при наявності підстав і умов, встановлених законом. Законодавство не передбачає ніяких обмежень у праві на отримання різних видів пенсійного забезпечення за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. *Принцип диференціації умов та рівня пенсійного забезпечення* безпосередньо впливає із норм, котрі регулюють пенсійні відносини і залежать, наприклад, від: статі (жінкам знижується пенсійний вік і необхідний страховий стаж); характеру та умов трудової діяльності (підземні роботи та роботи з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці; інші роботи зі шкідливими і важкими умовами праці; відкриті гірничі роботи); правового статусу особи (зменшення пенсійного віку та стажу роботи особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи); категорії працівників (окремі працівники авіації і льотно-випробного складу, робітники локомотивних бригад і окремі категорії працівників, які безпосередньо здійснюють організацію перевезень і забезпечують безпеку руху на залізничному транспорті та метрополітені, мають право на пільгову пенсію за вислугу років); групи інвалідності та причин її настання (якщо інвалідність настала в результаті трудового каліцтва чи професійного захворювання, наявність страхового стажу значення не має, але якщо інвалідність є наслідком загального захворювання, то наявність страхового стажу є умовою призначення пенсії). Розміри пенсійного забезпечення також диференціюються залежно від виду, сфери і характеру трудової

діяльності (працівникам, які працювали на підземних роботах та роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці, встановлено підвищений розмір пенсій); тривалості страхового стажу (вслуги років); розміру заробітку, з якого обчислюється пенсія; групи інвалідності; суми внесків до відповідних фондів та від інших обставин. *Принцип універсальності та комплексності* при наданні пенсійного забезпечення полягає в тому, що в національному законодавстві представлені всі форми і види пенсійного забезпечення, які передбачені Міжнародною Організацією Праці в конвенціях, рекомендаціях (пенсії за віком; по інвалідності, у разі втрати годувальника; у разі трудового каліцтва або професійного захворювання). *Принцип фінансування пенсійного забезпечення за рахунок страхових внесків та коштів державного бюджету* означає, що в процесі реформування пенсійної системи України проведено розмежування джерел фінансування пенсійних виплат. Деякі види пенсій фінансуються з коштів Пенсійного фонду, а інші – з коштів державного бюджету.

Відповідно до Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” система пенсійного забезпечення в Україні складається з трьох рівнів. Перший рівень – це солідарна система, яка базується на засадах солідарності і субсидування й здійснення виплати пенсій за рахунок коштів Пенсійного фонду на умовах та в порядку, передбачених Законом. Другий рівень – накопичувальна система, що базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді або у відповідних недержавних пенсійних фондах – суб’єктах другого рівня. Третій рівень – система недержавного пенсійного забезпечення, що базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об’єднань у формуванні пенсійних накопичень із метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах та в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення. *Принцип паритетності представників усіх суб’єктів загальнообов’язкового державного соціального страхування у керівництві загальнообов’язковим державним пенсійним страхуванням* полягає в тому, що управління Пенсійного фонду формується на основі паритетності

представників держави, застрахованих осіб і роботодавців. Так, до складу правління Пенсійного фонду входять по п'ять представників від держави, застрахованих осіб і роботодавців. Представники від держави призначаються і відкликаються Кабінетом Міністрів України. Представники застрахованих осіб обираються (делегуються) репрезентативними на національному рівні всеукраїнськими об'єднаннями профспілок, а представники роботодавців – репрезентативними на національному рівні всеукраїнськими об'єднаннями організацій роботодавців. Порядок обрання (делегування) і відкликання таких представників визначається сторонами соціального діалогу самостійно (ст. 60 Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”). *Принцип цільового використання коштів загальнообов’язкового державного пенсійного страхування* полягає в тому, що кошти Пенсійного фонду повинні використовуватися виключно на цілі, визначені Законом, зокрема, на: виплату пенсій, надання соціальних послуг, фінансування адміністративних витрат, пов’язаних з виконанням функцій, покладених на органи Пенсійного фонду, оплату послуг з виплати та доставки пенсій, формування резерву коштів Пенсійного фонду. Забороняється використання коштів Пенсійного фонду на цілі, не передбачені Законом (ст. 73 Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”). Аби висвітлити зміст *принципу державного та громадського контролю за призначенням та наданням пенсійного забезпечення* слід розуміти, що метою державного регулювання та нагляду у сфері пенсійного забезпечення є проведення єдиної та ефективної державної політики; забезпечення реалізації прав громадян на загальнообов’язкове державне пенсійне страхування; створення умов для ефективного функціонування та розвитку системи загальнообов’язкового державного пенсійного страхування; адаптація системи загальнообов’язкового державного пенсійного страхування до міжнародних стандартів. Державне регулювання та нагляд у порядку, передбаченому законом, здійснюють певні державні органи, зокрема: за дотриманням норм закону щодо призначення і виплати пенсій у солідарній системі та щодо взаємодії Пенсійного фонду з фондами загальнообов’язкового

державного соціального страхування – центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сферах трудових відносин, соціального захисту населення; щодо цільового використання коштів Пенсійного фонду, законності та своєчасного руху коштів накопичувальної системи пенсійного страхування – центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну фінансову політику, та Рахункова палата; щодо дотримання норм закону суб'єктами накопичувальної системи пенсійного страхування – національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, та ін. У питаннях громадського контролю за призначенням та наданням пенсійного забезпечення слід звернути увагу на те, що членами Правління Пенсійного фонду є громадські організації застрахованих осіб та роботодавців, і тому вони беруть участь у підготовці, ухваленні і реалізації рішень з питань пенсійного забезпечення. Повноваженнями Правління Пенсійного фонду, зокрема, є: розгляд та затвердження бюджету Пенсійного фонду, визначення порядку надходження та обліку його коштів; здійснення контролю за цільовим їх використанням та ін. *Принцип пенсійного забезпечення на засадах добровільного страхування полягає в тому*, що особи, які досягли 16-річного віку та не належать до кола осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню відповідно до законодавства, у тому числі іноземці та особи без громадянства, які постійно проживають або працюють на території України, громадяни України, які постійно проживають або працюють за межами України, мають право на добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Вказані особи можуть брати добровільну участь у солідарній або в накопичувальній системі пенсійного страхування, або одночасно в обох системах відповідно до укладеного договору про добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування. Важливе значення у цьому контексті має недержавне пенсійне забезпечення. Відповідно до ст. 2 Закону України “Про недержавне пенсійне забезпечення” від 09.07.2003 р. система недержавного пенсійного забезпечення – це складова системи накопичувального пенсійного забезпечен-

ня, що базується на принципах добровільної участі фізичних і юридичних осіб у формуванні пенсійних накопичень, з метою одержання учасниками додаткових до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування пенсійних виплат. Участь у цій системі є виключно добровільною і фінансується за рахунок внесків громадян або роботодавців, або тих і інших одночасно. Недержавне пенсійне забезпечення здійснюється: пенсійними фондами шляхом укладення пенсійних контрактів між адміністраторами пенсійних фондів та вкладниками таких фондів; страховими організаціями шляхом укладення договорів страхування довічної пенсії з учасниками фонду, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду; банківськими установами шляхом укладення договорів про відкриття пенсійних депозитних рахунків для накопичення пенсійних заощаджень.

Право на судове оскарження умов надання пенсійного забезпечення та його розмірів як принцип полягає в тому, що застраховані особи та члени їх сімей мають право на оскарження дій (бездіяльності) страховальників, виконавчих органів Пенсійного фонду та їх посадових осіб до органів державної влади і місцевого самоврядування, а також у судовому порядку.

1.3. Джерела пенсійного забезпечення

У правовій науці загальноприйнятими є два підходи до визначення поняття “джерела права”. Згідно з першим джерела права розглядаються в матеріальному аспекті і розуміються як реальна сила, що створює правові приписи і забезпечує їх виконання, у тому числі примусове. Другий підхід до поняття “джерела права” (у формальному розумінні) трактує його як зовнішню форму виразу правових приписів.

З огляду на сказане джерела права можна визначити як прийняті в суспільстві способи виразу волі відповідних власних структур, яка направлена на правове регулювання суспільних відносин незалежно від їх змісту.

У праві єдиним способом зовнішнього виразу правових приписів, надання їм загальнообов'язкового характеру є норма-

тивно-правові акти відповідних владних органів, що в повній мірі відноситься і до джерел пенсійного забезпечення. Особливе місце серед джерел пенсійного забезпечення відведено актам, в яких містяться загальновизнані принципи і норми міжнародного права, а також міжнародні договори України. Такі джерела входять до загального масиву законодавства України і мають перевагу над усіма українськими нормативно-правовими актами.

Отже, під джерелом пенсійного забезпечення розуміють способи (форми) вираження норм права, що приймаються компетентними органами державної влади та призначені для регулювання відносин в галузі пенсійного забезпечення непрацездатних громадян.

Особливості джерел пенсійного забезпечення полягають в наступному: а) більшість нормативних актів є загальнодержавними, що приймаються відповідними державними органами; слід сказати, що майже всі вони мають правостановлюючий (матеріальний чи процедурний) характер; б) наявність у системі джерел пенсійного права (поряд із загальними централізованими нормативними актами) нормативних актів, що мають характер локальних; в) для джерел пенсійного забезпечення ще не характерний високий рівень систематизації.

Класифікація нормативних-правових актів пенсійного забезпечення здійснюється за наступними критеріями:

І. Залежно від органів, які приймають нормативно-правові акти, джерела пенсійного права можна класифікувати на акти, які приймаються органами державної влади або органами місцевого самоврядування, і акти, які приймаються суб'єктами соціально-партнерських відносин. Соціально-партнерські угоди укладаються на різних рівнях (державному, регіональному, територіальному), у кожній з них можуть міститися положення нормативного характеру з питань пенсійного забезпечення.

Особливий вид таких актів – колективні договори. Ці локальні акти приймаються на рівні підприємства і містять нормативні умови з питань соціального захисту і пенсійного забезпечення працівників цих підприємств.

II. Традиційною є класифікація джерел пенсійного права за їх юридичною силою, яка визначається, у свою чергу, положенням відповідного органу, котрий видає акт, у загальній ієрархічній структурі органів влади.

За цим критерієм можна виділити наступні нормативно-правові акти державного рівня:

- *міжнародні договори, ратифіковані Україною (або СРСР)*. У силу ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України;

- *Конституція України*. Маючи найвищу юридичну силу, визначаючи цілі та зміст всіх інших нормативно-правових актів, спрямованість діяльності органів законодавчої й виконавчої гілок влади, органів місцевого самоврядування, виконання її положень гарантується завдяки захисту із боку правосуддя. Верховенство Конституції в системі джерел права зумовлюється її установчим характером, найвищою юридичною силою, прямою дією її норм;

- *закони України*. Згідно із ст. 92 Конституції України основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення визначаються виключно законами України. Як приклад, це Закон України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування” від 09.07.2003 р., Закон України “Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи” від 08.07.2011 р. та ін. Верховенство закону полягає в його загальності, у прагненні до того, щоб не залишалось неврегульованих законом сфер суспільного життя. Звичайно, у правовій державі усі повинні дотримуватися не тільки законів, а й інших правових актів. Однак надзвичайно важливим є те, щоб останні повною мірою відповідали волі й інтересам народу. Будучи вищою формою вираження державної волі, закони мають найвищу юридичну силу щодо нормативних актів інших органів держави і становлять підґрунтя системи права. Проголошуючи й забезпечуючи верховенство закону, правова держава тим самим утверджує в суспільстві принципи й цінності демократичної держави, виражені в законах, провадить у життя її головні засади;

- *інші нормативно-правові акти.*
- а) нормативно-правові акти Президента України;
- б) нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України;
- в) відомчі нормативно-правові акти.

1. Нормативно-правові акти Президента України.

Укази становлять другий за важливістю вид нормативних актів. Вони приймаються з питань, вирішення яких віднесено до компетенції Президента.

2. Нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України.

Постанови Кабінету Міністрів України. До підзаконних актів, що регулюють пенсійні відносини, належать численні нормативні акти, прийняті на основі й на виконання законів і указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України. Одні з них приймаються за дорученням Верховної Ради, Президента України, інші – без таких доручень, якщо вирішення даного питання не належить до виняткової компетенції Верховної Ради або Президента України.

За дорученнями, що містяться в законах і указах Президента України, Кабінет Міністрів приймає велику кількість різних постанов: “Про затвердження Положення про медико-соціальну експертизу (МСЕК)”; Списків № 1 і № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників, які надають право на пенсію за віком (старості) на пільгових умовах”, та ін.

Кабінет Міністрів України приймає нормативно-правові акти з питань пенсійного забезпечення й обов’язкового особистого страхування військовослужбовців і осіб начальницького й рядового складу органів внутрішніх справ, працівників прокуратури та митних органів, що мають персональні звання. Велику групу нормативно-правових актів становлять постанови Кабінету Міністрів України про пенсійне забезпечення за вислугу років, державну службу.

За період дії Закону України “Про пенсійне забезпечення” від 05.11.1991 р. було прийнято більше ста різних за назвою й змістом постанов Кабінету Міністрів України про пенсійне забезпечення й соціальне обслуговування громадян України. Найважливішими постановами Кабінету Міністрів України є постанови про підвищення рівня пенсійного забезпечення до

прожиткового мінімуму.

Таким чином, прийняті Кабінетом Міністрів України нормативні акти з питань пенсійного забезпечення мають різні напрямки. Ці нормативно-правові акти можуть конкретизувати норми законів, регламентувати порядок призначення окремих видів пенсій, встановлювати коло осіб, що мають право на пенсію, визначати умови призначення пенсій та інші питання.

3. Відомчі нормативно-правові акти.

Зокрема, мова йде про *роз'яснення Міністерства соціальної політики, Пенсійного фонду, фондів соціального страхування України.*

Підзаконні нормативні акти Міністерства соціальної політики, Пенсійного фонду і фондів соціального страхування України мають важливе значення для правильного розуміння й однакового застосування законодавства щодо пенсійного забезпечення. Їх можна поділити на дві групи. *До першої групи* належать накази, роз'яснення й інструкції, які видані Міністерством відповідно до його права давати роз'яснення про порядок застосування окремих законів. За своїм змістом такі роз'яснення носять характер офіційного тлумачення норм пенсійного забезпечення, оскільки робиться це уповноваженим на те органом. Вони є обов'язковими для всіх установ і організацій, що застосовують норми пенсійного забезпечення. *До другої групи* належать роз'яснення керівного методичного характеру й приймаються Міністерством у межах своєї компетенції у формі методичних листів і інструкцій з питань діяльності підлеглих йому органів праці та соціальної політики, соціального обслуговування.

III. Самостійним критерієм класифікації джерел пенсійного забезпечення може бути визнано *коло осіб, на яке поширюється дія норм відповідних нормативно-правових актів.*

За цим критерієм можна виділити нормативні акти, котрі регулюють пенсійне забезпечення військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ і деяких інших осіб, працівників прокуратури, державних службовців, наукових працівників та науково-педагогічних працівників, суддів та ін. категорій осіб.

IV. Залежно від *фінансових джерел, за рахунок яких здійснюється пенсійне забезпечення*, розрізняють правові акти, що регулюють пенсійне забезпечення за рахунок обов'язкових внесків, за рахунок бюджетних асигнувань, за рахунок власних коштів (недержавне пенсійне забезпечення).

V. *За змістом нормативно-правові акти можуть бути класифіковані на галузеві і комплексні.*

До числа галузевих відносять такі, що регулюють суспільні відносини щодо пенсійного забезпечення категорії працівників певної галузі. Наприклад, пенсійне забезпечення військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ і деяких інших осіб. У комплексних нормативних актах містяться норми, які належать до декількох галузей права. Наприклад, Закон України “Про державну службу”, Закон України “Про прокуратуру” входять не тільки до системи пенсійного забезпечення, а й трудового, адміністративного права.

Розглянемо окремі види нормативно-правових актів, що приймаються органами законодавчої та центральної виконавчої влади.

Конституція України. До основних прав людини Основний Закон країни відносить право на соціальний захист, зміст якого розкривається в багатьох статтях. Так, ст. 46 гарантує кожному соціальний захист на випадок повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від людини обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом; ст. 48 встановлює право на достатній життєвий рівень; ст. 49 декларує право на охорону здоров'я, медичну допомогу й медичне страхування; ст. 50 закріплює право на безпечне для життя і здоров'я довкілля й на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди; ст. 51 проголошує, що сім'я, дитинство, материнство й батьківство охороняються державою.

Джерелами права пенсійного забезпечення є міжнародно-правові акти (договори, угоди), які Україна уклала з деякими зарубіжними країнами або приєдналася до них, або в порядку правонаступництва підтвердила свої зобов'язання по

міжнародних договорах колишнього Союзу РСР про співробітництво у сфері соціального забезпечення й на які надана згода Верховною Радою України.

Одним із таких договорів є Угода “Про гарантії прав громадян держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав (СНД) у сфері пенсійного забезпечення” від 13.03.1992 р. Цією Угодою передбачено, що пенсійне забезпечення громадян держав СНД здійснюється за законодавством держави, на території якої вони проживають.

Усі витрати, пов’язані із здійсненням пенсійного забезпечення, несе держава, що надає забезпечення. Взаємні розрахунки не проводяться, якщо інше не передбачено двосторонніми угодами.

Призначення пенсій громадянам СНД проводиться за місцем проживання. Для встановлення права на пенсію, у тому числі пенсії на пільгових умовах і за вислугу років, громадянам СНД враховується трудовий стаж, який зароблено на території кожної із цих держав, а також на території колишнього Союзу РСР за час до набрання чинності цією угодою. Обчислення пенсій проводиться із заробітку (доходу) за період роботи, що зраховується до трудового стажу. При переселенні пенсіонера в межах держав СНД виплата пенсії за колишнім місцем проживання припиняється, якщо пенсія того ж виду передбачена законодавством держави за новим місцем проживання пенсіонера з дотриманням умов, передбачених угодою.

Україна підписала й ратифікувала Угоду між державами – учасницями Співдружності Незалежних Держав “Про взаємне визнання пільг і гарантій для учасників і інвалідів Великої Вітчизняної війни, учасників бойових дій на території інших держав і сімей загиблих військовослужбовців” від 15.04.1994 р.

Необхідно сказати про те, що окремі питання пенсійного забезпечення регулюються двосторонніми угодами України і Російської Федерації. Наприклад, Тимчасовою угодою між урядами України й Російської Федерації від 15.01.1993 р. “Про гарантії прав громадян, що працювали в районах Крайньої Півночі й місцевостях, прирівняних до районів Крайньої Півночі”. Російська сторона взяла на себе зобов’язання про пенсійне за-

безпечення громадян, що проживають нині в Україні, але раніше працювали в несприятливих кліматичних умовах на території Російської Федерації. Це означає, що Пенсійний фонд Російської Федерації буде перераховувати Пенсійному фонду України необхідні кошти для виплати пенсіонерам пенсій або частини їх, залежно від тривалості трудового стажу в зазначених районах.

Двосторонні міждержавні угоди про співробітництво у сфері соціального забезпечення громадян укладені між Україною і Королівством Іспанії. Угода підписана 07.10.1996 р., ратифікована 17.12.1997 р., набрала чинності 27.03.1998 р.. Існує договір між Україною й Латвійською Республікою про співробітництво в галузі соціального забезпечення, він підписаний 26.02.1998 р., ратифікований 19.03.99 р., набрав чинності 11.06.1999 р.

Міжурядові угоди укладено між урядом України і урядом Азербайджанської Республіки про співробітництво в галузі пенсійного забезпечення. Підписана угода 28.07.1995 р., ратифіковано 07.05.1996 р., набрала чинності 20.11.1996 р.; Угода між урядом України і урядом Республіки Білорусь про гарантії прав громадян в галузі пенсійного забезпечення підписана 14.12.1995 р., набрала чинності 11.02.1997 р.; а Угода між урядом України і урядом Республіки Грузія про співробітництво в галузі пенсійного забезпечення підписана в м. Тбілісі 09.01.1995 р., ратифікована 22.11.1995 р., набрала чинності 22.12.1995 р.

Договір між Кабінетом Міністрів України і урядом Естонської Республіки про співробітництво у сфері соціального забезпечення підписаний в м. Києві 20.02.1997 р., набрав чинності 28.01.1998 р.

Угода між урядом України і урядом Республіки Молдова про співробітництво у сфері пенсійного забезпечення (з підсумковим протоколом) підписана в м. Кишеневі 29.08.1995 р., ратифікована 29.10.1996 р., набрала чинності 19.12.1996 р.

Крім вказаних існують наступні договори: договір між Україною і Турецькою Республікою про співробітництво у сфе-

рі соціального забезпечення; Договір між Україною і Республікою Болгарія про співробітництво у сфері соціального забезпечення.

Відомо, що відповідно до Конституції України (ст. 9) міжнародні договори є частиною національного законодавства України і застосовуються відповідно до правил, встановлених для цього виду актів.

У сфері пенсійного забезпечення важливу роль відіграє *Закон України “Про пенсійне забезпечення”*, прийнятий Верховною Радою України 05.11.1991 р. Слід звернути увагу на те, що цей Закон є основоположним актом у сфері пенсійного забезпечення, який гарантує всім непрацездатним громадянам України право на матеріальне забезпечення за рахунок коштів Пенсійного фонду через надання пенсій.

Укази Президента України

До таких належить, наприклад, один із перших указів Президента України “Про соціальний захист населення в умовах лібералізації цін” від 27.12.1991р., яким вперше після прийняття Закону України “Про пенсійне забезпечення” від 05.11.1991 р. був збільшений розмір державних пенсій, призначених до 01.01.1992 р., на 100%.

Необхідно також сказати про те, що в Україні було прийнято низку указів Президента України про реформування системи пенсійного забезпечення: збільшення розміру матеріальної допомоги малозабезпеченим громадянам; соціальний захист багатодітних і неповних сімей; грошове забезпечення, підвищення окладів військовослужбовців, інших категорій осіб.

Серед указів і розпоряджень Президента України є акти адміністративно-правового характеру: про структуру й статус органів соціального захисту населення, завдання і функції їх діяльності.

Особливу роль у системі джерел пенсійного забезпечення відіграє *Закон України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”* від 09.07.2003 р. Цей Закон має важливе значення для регулювання пенсійних відносин. Закон визначає принципи, засади і механізм функціонування системи загальнообов’язкового державного пенсійного страхування, призначен-

ня, перерахунку і виплати пенсій, надання соціальних послуг із коштів Пенсійного фонду, що формуються за рахунок страхових внесків роботодавців, бюджетних та інших джерел, передбачених цим Законом, а також регулює порядок формування Накопичувального пенсійного фонду та фінансування за рахунок його коштів видатків на оплату договорів страхування довічних пенсій або одноразових виплат застрахованим особам, членам їх сімей та іншим особам.

У системі норм права пенсійного забезпечення функціонує незначна кількість різних видів локальних актів, прийнятих підприємствами і організаціями в порядку стимулювання трудової діяльності працівників. Такі акти передбачені ст. 9 КЗпП України, в якій зазначено, що підприємства, установи і організації в межах своїх повноважень і за рахунок власних коштів можуть встановлювати додаткові, порівняно із законодавством, трудові і соціально-побутові пільги для своїх працівників.

1.5. Пенсійні правовідносини

Пенсійні правовідносини виникають кожного разу, коли реалізується право на пенсійне забезпечення. Враховуючи, що нині пенсійна система охоплює абсолютно всіх непрацездатних громадян або тих, хто досяг певного віку, можна сказати, що кожен громадянин є потенційним або реальним учасником даних правовідносин.

Пенсійні правовідносини є одним із видів суспільних відносин і особливою формою здійснення права на пенсію. Вони складають найбільшу групу правовідносин у праві соціального забезпечення.

Спочатку спробуємо з'ясувати, що ж представляють собою пенсійні правовідносини.

Пенсійні правовідносини – це врегульовані нормами права пенсійного забезпечення суспільні відносини, які виникають у зв'язку з матеріальним забезпеченням громадян, котрі досягли встановленого законом віку, тривалий час займалися певним видом професійної діяльності, а також громадян, які визнані

інвалідами або втратили годувальника.

Такі правовідносини виникають при наявності відповідного фактичного складу.

У пенсійних правовідносинах зв'язок громадян із державою в особі відповідних органів, які здійснюють пенсійне забезпечення, знаходить свій прояв у їх суб'єктивному юридичному праві на отримання пенсійного забезпечення при наявності відповідних юридичних фактів, а також у юридичному обов'язку державного органу (або іншого, уповноваженого державою, органу) гарантувати їм це забезпечення на умовах і в порядку, передбаченому законодавством.

Така можливість, крім того, підтримується примусовою силою держави. Кожному громадянину – носію суб'єктивного юридичного права на той чи інший вид пенсійного забезпечення держава гарантує реалізацію цього права шляхом примусового забезпечення у відповідних випадках виконання юридичного обов'язку по його наданню відповідним органом. Так, не допускається відмова у задоволенні права на пенсію у зв'язку з відсутністю, наприклад, у розпорядженні відповідного державного органу, котрий зобов'язаний надати матеріальне забезпечення, фінансових засобів. Подібна відмова зумовлює необхідність застосування примусу до такого органу задля виконання покладеного на нього обов'язку.

Якщо характеризувати пенсійні правовідносини, необхідно сказати про те, що структурно всі види пенсійних правовідносин поділяються на дві групи: а) правовідносини з приводу певних видів пенсійного забезпечення (основні чи матеріальні правовідносини); б) процедурно-процесуальні відносини з установленням юридичних фактів і розгляду спорів між сторонами правовідносин.

Особливості пенсійних правовідносин, які отримали визнання в юридичній літературі, полягають в наступному:

1) пенсійні правовідносини є такими суспільними відносинами, які можуть існувати лише за наявності норм пенсійного законодавства;

2) пенсійні правовідносини носять тривалий характер. Вони не обмежуються в часі та, подібно до більшості трудових

відносин, існують протягом невизначеного строку. Наприклад, значна частина пенсій, зокрема, пенсії за віком, за вислугу років, призначається довічно. Хоча в низці випадків норми пенсійного права вказують на певні строки дії пенсійних правовідносин у часі. Зокрема, пенсії по інвалідності призначаються на час інвалідності, а пенсії у разі втрати годувальника призначаються дітям померлого годувальника до досягнення ними повноліття, а якщо вони навчаються – до закінчення навчання, але не більш як до досягнення 23 років;

3) пенсійні правовідносини є майновими відносинами. Вони виникають через надання непрацездатним громадянам певного матеріального забезпечення у вигляді пенсії, що є для них основним джерелом засобів до існування;

4) типовою рисою пенсійних правовідносин є застосування до них (у разі забезпечення пенсією за віком, по інвалідності, на випадок втрати годувальника і за вислугу років) принципу диференціації розмірів пенсій залежно від виду, сфери, характеру і умов трудової діяльності, тривалості страхового стажу, розміру заробітної плати, суми сплачуваних внесків та інших чинників;

5) у пенсійних правовідносинах відсутні засади взаємності : обов'язок органу, що здійснює пенсійне забезпечення, і відповідне суб'єктивне право пенсіонера не зумовлені певною дією пенсіонера у відповідь на дію органу. На боці органу, що здійснює пенсійне забезпечення, стоїть обов'язок щодо призначення пенсії, а на боці пенсіонера – право вимагати її призначення, оскільки пенсія призначається за трудову діяльність працівника в минулому;

6) у пенсійних правовідносинах відсутні договірні засади, оскільки лише законами встановлені види і розміри пенсійного забезпечення, підстави, умови та порядок його призначення.

Із метою найбільш повного і глибокого вивчення характеру, сутності і особливостей пенсійного забезпечення у правовій науці була обґрунтована необхідність класифікації пенсійних правовідносин на відповідні види і розроблені критерії такої класифікації.

На сучасному етапі, коли пенсійне забезпечення здійс-

нюється за рахунок засобів обов'язкового соціального страхування (тобто пенсійного страхування) і бюджетних коштів, пенсійні правовідносини можна поділити на відносини страхові і нестрахові.

Другий критерій класифікації пенсійних правовідносин – це вид призначеної пенсії. На підставі даного критерію можна виділити правовідносини з приводу пенсії: за віком; за вислугу років; по інвалідності; у разі втрати годувальника.

Третій критерій – за характером умов, у зв'язку з якими призначаються пенсії. Пенсійні правовідносини виникають у випадку пенсійного забезпечення як на загальних підставах, так і на пільгових.

Четвертий критерій – за строком дії. Пенсійні правовідносини належать до тривалих. При цьому залежно від конкретної тривалості часу, протягом якого вони можуть існувати, їх можна розмежувати на 1) діючі невизначений час; 2) протягом певного часу.

Строк дії низки пенсійних правовідносин встановлений законодавцем шляхом вказівки на конкретний термін (наприклад, пенсія в разі втрати годувальника на дітей виплачується до досягнення дітьми 18 років, а тих, хто отримує професійну освіту, – до 23 років), або пов'язаний з втратою конкретних юридичних фактів, якими зумовлено право на пенсійне забезпечення (зокрема, поновлення працездатності громадянина, якому призначена пенсія по інвалідності на певний строк тощо).

Розглянуті вище підстави для класифікації пенсійних правовідносин не є вичерпними, вони можуть застосовуватись як самостійно, так і в різному поєднанні одна з одною або з іншими критеріями, які віддзеркалюють найбільш суттєві риси і ознаки цих правовідносин.

Залежно від видів виплачуваної пенсії існують наступні пенсійні правовідносини: а) за віком; б) за вислугу років; в) по інвалідності; г) у разі втрати годувальника.

Усі ці види правовідносин визначаються основним юридичним фактом, який встановлюється в передуючих пенсійним відповідних процедурних правовідносинах, – правом

громадянина (сім'ї) на певний вид і розмір пенсії.

У пенсійних правовідносинах *правомочні суб'єкти* – пенсіонери відрізняються залежно від виду отриманої ними пенсії, тобто у правовідносинах про пенсію за віком правомочним суб'єктом є пенсіонер за віком, про пенсію по інвалідності – пенсіонер по інвалідності однієї з трьох груп інвалідності та причин (від трудового каліцтва або військової травми, або від загального захворювання). *Об'єктом пенсійних правовідносин вважається* систематичне отримання пенсії того виду, якого виду конкретні пенсійні правовідносини. Змістом пенсійних правовідносин є комплекс прав та обов'язків його суб'єктів.

Підстави виникнення, зміни та припинення пенсійних правовідносин.

Початком виникнення пенсійних правовідносин виступає дата прийняття органом по призначенню пенсій рішення про призначення певного виду пенсії.

Підставою виникнення пенсійних правовідносин будь-якого виду є складні сполуки, до яких входять комплекс наступних юридичних фактів: а) заява громадянина (сім'ї) про призначення й виплату пенсії певного виду. Заява доводить його волевиявлення реалізувати своє право на пенсію; б) наявність у громадянина (сім'ї) всіх юридичних фактів для права на даний вид пенсії. Такі факти щодо кожного виду пенсії різні, а їх кількість також різна; в) винесення рішення про призначення пенсії відповідного виду й розміру.

Підставою виникнення пенсійних правовідносин при призначенні пенсії за віком є складні юридичні сполуки, до яких входять наступні юридичні факти: 1) заява громадянина про призначення й виплату йому пенсії за віком; 2) досягнення громадянином встановленого законом пенсійного віку (загального або на пільгових умовах); 3) наявність у громадянина встановленого законом страхового стажу не менше 15 років; 4) рішення органу про призначення пенсії в певному розмірі.

Підставою зміни даних правовідносин буде такий юридичний факт, як перехід пенсіонера на пенсію по інвалідності або втрата права пенсіонера на відповідну надбавку на утриманців та ін.

Правовідносини про пенсію за віком – тривалі, постійні, вони можуть існувати до смерті пенсіонера, яка є юридичним фактом припинення даних правовідносин.

Підставою виникнення пенсійних правовідносин про пенсію за вислугу років є наступні складні юридичні сполуки таких фактів: а) заява працюючого про надання йому пенсії на вислугу років; б) наявність у особи визначеного законом спеціального страхового стажу роботи на підземній, медичній, педагогічній чи іншій діяльності, по якій призначаються дані пенсії; в) досягнення визначеного законом віку по деяких спеціальностях. Однак, як правило, ці пенсії призначаються у більшості випадків незалежно від віку; по деяких же спеціальностях вимагається й вік, а по деяких і загальний страховий стаж; рішення органу про призначення пенсії за вислугу років певного розміру. Для пенсії за вислугу років військовослужбовцям таке рішення приймає орган пенсійного забезпечення Міністерства оборони (МВС, СБУ, прокуратури, державної служби відповідно).

Підставою зміни даних правовідносин в частині розміру пенсії можуть слугувати факти появи або припинення виплати надбавок на утриманців або догляд за пенсіонером.

Підставою припинення даних правовідносин також вважається факт смерті пенсіонера або перехід його на інший вид пенсії (по інвалідності, наприклад), коли замість даних правовідносин виникають пенсійні правовідносини іншого виду.

Підставою виникнення пенсійних правовідносин про пенсію по інвалідності є наступні складні сполуки юридичних фактів: 1) заява інваліда про надання йому пенсії по інвалідності; 2) встановлення МСЕК групи інвалідності, її причин і часу виникнення; 3) при інвалідності від загального захворювання – наявність у інваліда встановленого законом страхового стажу; 4) рішення Пенсійного фонду (а для військовослужбовців – відділу пенсійного забезпечення Міністерства оборони, СБУ) про призначення пенсії по інвалідності певного розміру.

Тривалість пенсійних правовідносин про пенсію по інвалідності встановлюється на такий строк, на який встановлена інвалідність.

Підставою зміни вказаних правовідносин слугує факт переходу інваліда з однієї групи на іншу, а також появи факту, який дає право інваліду на надбавку до пенсії або, навпаки, припиняє виплату надбавки.

Підставою припинення цих правовідносин є смерть інваліда, або припинення його інвалідності, або нез'явлення його на медичний повторний огляд, а також перехід пенсіонера по інвалідності на інший вид пенсії (за віком, за вислугу років).

Підставою виникнення пенсійних правовідносин пенсії в разі втрати годувальника виступають складні сполуки з наступних юридичних фактів: а) заява сім'ї померлого (загиблого) годувальника про призначення їй пенсії даного виду; б) смерть годувальника або визнання судом його безвісно відсутнім або померлим; в) пенсія у разі втрати годувальника призначається в деяких випадках залежно від наявності страхового стажу, причин і часу його смерті, а в деяких – незалежно від тривалості страхового стажу годувальника; г) наявність в сім'ї померлого годувальника непрацездатних його утриманців; д) рішення Пенсійного фонду (відповідно органи пенсійного забезпечення Міністерства оборони, СБУ, МВС) про призначення певного розміру пенсії в разі втрати годувальника;

Змінюються дані пенсійні правовідносини фактом зміни складу членів сім'ї, які мають право на цю пенсію, *а припиняються* – з припиненням непрацездатності або смертю всіх членів сім'ї, котрі мають право на цю пенсію.

Контрольні питання

1. Що є предметом пенсійного забезпечення?
2. У чому полягають особливості методу пенсійного забезпечення?
3. Які відмінні ознаки пенсійного забезпечення існують?
4. Що представляє собою міжнародний досвід пенсійного забезпечення?
5. Що таке система права пенсійного забезпечення та

яка її структура?

6. Що слід розуміти під принципами пенсійного забезпечення?

7. Які загальноправові та міжгалузеві принципи пенсійного забезпечення Вам відомі?

8. Охарактеризуйте галузеві принципи пенсійного забезпечення?

9. Дайте визначення поняття “джерела пенсійного забезпечення”.

10. У чому полягають особливості джерел пенсійного забезпечення?

11. Наведіть класифікацію джерел пенсійного забезпечення.

12. Охарактеризуйте основні види джерел пенсійного забезпечення.

13. Дайте визначення поняття “пенсійні правовідносини”.

14. Вкажіть види пенсійних правовідносин.

15. Назвіть підстави виникнення, зміни та припинення пенсійних правовідносин.

2.1. Поняття та види страхового стажу

Сучасні правові відносини у сфері пенсійного забезпечення ґрунтуються на такій категорії, як стаж, відсутність якого позбавляє права на одержання соціальних виплат. Стаж (з лат. – тимчасове перебування) тлумачиться як строк служби, тривалість діяльності в будь-якій сфері, строк, під час якого той, хто став до роботи, набуває практичних навичок з певної спеціальності.

Стаж є одним із найважливіших юридичних фактів, з яким законодавець пов'язує виникнення більшості правовідносин у сфері соціального забезпечення. Його наявність істотно впливає на обсяг прав непрацездатних громадян. Стаж, будучи узагальнюючим показником внеску працівника у результати виробництва, служить підставою для отримання певних пільг і соціальних благ. Він відіграє важливу роль при вирішенні різноманітних питань як у праві соціального забезпечення, так і у трудовому праві. В останньому від його тривалості залежить переважне право на залишення на роботі при вивільненні працівників у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці, рівень заробітної плати, можливість надання відпусток, премій, винагород за підсумки діяльності підприємства за рік, просування по роботі тощо.

Вимоги до стажу містяться в різних нормативно-правових актах. До введення загальнообов'язкового державного соціального страхування головною його ознакою був трудовий складник, тобто бралася до уваги тільки трудова та інша суспільно корисна діяльність особи.

Нині ж підхід до стажу зазнав серйозних змін. У праві соціального забезпечення превалююче значення має не трудовий стаж взагалі, а стаж страховий. Останній як правова категорія вперше згадується в Концепції соціального забезпечення населення України, схваленій постановою Верховної Ради України від 21.12.1993 р. Із розвитком соціального законодавства це поняття стає самостійним юридичним фактом у право-

відносинах із соціального забезпечення. Відповідно до ст. 9 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування *страховий стаж – це період (строк), протягом якого особа підлягає загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню і сплачуються внески (нею або роботодавцем) на страхування, якщо інше не передбачено законодавством.*

Особливості обчислення страхового стажу з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування визначаються відповідними законами України (зокрема, “Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття”, “Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням”, “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування”, “Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності”). Ці ж закони містять спеціальні визначення страхового стажу. Так, згідно зі ст. 1 Закону України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування” *страховий стаж – це період (строк), протягом якого особа підлягала державному соціальному страхуванню, якою (або за яку) сплачувався збір на обов'язкове державне пенсійне страхування згідно із законодавством, що діяло раніше, та/або підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню згідно із цим Законом і за який сплачено страхові внески.*

Дефініції страхового стажу є також у багатьох міждержавних угодах України. Наприклад, Договір між Україною й Чеською Республікою “Про соціальне забезпечення” від 04.07.2001 р. визначає страховий стаж як період, протягом якого сплачувалися внески на соціальне страхування, як трудовий стаж або інші періоди, які зараховуються до страхового стажу згідно з правовими нормами кожної з Договірних сторін. У той же час Договір між Україною та Словацькою Республікою про соціальне забезпечення від 05.12.2000 р. страховий стаж тлумачить як період надання допомоги, період тривання трудових відносин і до них прирівняний період, що вважається таким згі-

дно із правовими нормами Договірних сторін, і який зараховується при встановленні права на грошові допомоги.

Елементами страхового стажу є: а) сумарна тривалість усіх визнаних державою періодів суспільно корисної трудової діяльності людини; б) сплата за ці періоди у закріплених законом розмірах застрахованою особою (чи за неї) страхових внесків до спеціальних страхових фондів; в) сплата фізичній особі із цих страхових фондів за рахунок накопичених страхових внесків передбачених законом видів соціального забезпечення.¹

Страховий (трудоий) стаж класифікують за якісним та кількісним критеріями. Якісна складова має такі риси: (а) зміст роботи (фізична й розумова; професійна й аматорська; легка й важка; складна й проста); (б) обіймана посада; (в) умови праці; (г) галузь господарства; (д) регіон трудової діяльності. Кількісна складова стажу передбачає: (а) загальну тривалість діяльності; (б) безперервність такої діяльності, що відбувається на різних підприємствах, в установах, організаціях; (в) тривалість трудової діяльності на одному підприємстві.²

За якісною підставою трудовий стаж поділяється на загальний і спеціальний, за кількісною виокремлюється безперервний стаж.

Загальний страховий стаж – загальна тривалість трудової чи іншої суспільно корисної діяльності, на якій особа підлягає загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню. До нього належить сумарна тривалість періодів роботи чи іншої суспільно корисної діяльності незалежно від її характеру. Загальний страховий стаж потрібен для призначення пенсій за віком, по інвалідності, при визначенні розміру допомоги з тимчасової непрацездатності.

Цей вид стажу має значення для призначення пільгових

¹ *Сташків Б. І.* Юридичні факти в праві соціального забезпечення / *Б. І. Сташків* – Чернігів: Ред.-вид. комплекс “Деснянська правда”, 2008. – С. 98.

² *Андрійів В.* Класифікація і юридичне значення трудового стажу в праві соціального забезпечення/ *В. Андрійів* // *Право України.* – 1997. – № 5. – С. 63.

пенсій або пенсій за окремими законами. Так, прокурори і слідчі мають право на пенсійне забезпечення за вислугу років незалежно від віку за наявності на день звернення вислуги років з 01.10.2011 р. по 30.09.2012 р. – не менше 20 років 6 місяців, у тому числі стажу роботи на посадах прокурорів і слідчих прокуратури не менше 10 років 6 місяців (ст. 50¹ Закону України “Про прокуратуру”).

Спеціальний стаж потрібен усім особам, які мають право на отримання пенсії за вислугу років (робітники локомотивних бригад і окремі категорії працівників, які безпосередньо здійснюють організацію перевезень і забезпечують безпеку руху на залізничному транспорті та метрополітенах; водії вантажних автомобілів, безпосередньо зайнятих в технологічному процесі на шахтах, у рудниках, розрізах і рудних кар’єрах на вивезенні вугілля, сланцю, руди, породи; працівники експедицій, партій, загонів, дільниць і бригад, безпосередньо зайняті на польових геологорозвідувальних, пошукових, топографо-геодезичних, геофізичних, гідрографічних, гідрологічних, лісовпорядних і розвідувальних роботах; робітники, майстри (у тому числі старші майстри), безпосередньо зайняті на лісозаготівлях і лісосплаві, включаючи зайнятих на обслуговуванні механізмів і обладнання; механізатори (докери-механізатори) комплексних бригад на вантажно-розвантажувальних роботах у портах; плавсклад морського, річкового флоту і флоту рибної промисловості (крім суден портових, що постійно працюють на акваторії порту, службово-допоміжних, роз’їзних, приміського і внутріміського сполучення); працівники освіти, охорони здоров’я та соціального забезпечення; спортсмени – заслужені майстри спорту, майстри спорту міжнародного класу, члени збірних команд; артисти театральних-концертних та інших видовищних закладів, підприємств і колективів).

На пільгових умовах мають право на пенсію за віком, незалежно від місця останньої роботи: працівники, зайняті повний робочий день на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці, – за Списком № 1 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затверджуваним Кабінетом Міністрів України, і за результатами атес-

тації робочих місць; працівники, зайняті повний робочий день на інших роботах із шкідливими і важкими умовами праці, – за Списком № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затверджуваним Кабінетом Міністрів України, і за результатами атестації робочих місць; трактористи-машиністи, безпосередньо зайняті у виробництві сільськогосподарської продукції в колгоспах, радгоспах, інших підприємствах сільського господарства; жінки, які працюють трактористами-машиністами, машиністами будівельних, шляхових і вантажно-розвантажувальних машин, змонтованих на базі тракторів і екскаваторів; жінки, які працюють доярками (операторами машинного доїння), свинарками-операторами в колгоспах, радгоспах, інших підприємствах сільського господарства; жінки, зайняті протягом повного сезону на вирощуванні, збиранні та післязбиральній обробці тютюну; робітниці текстильного виробництва, зайняті на верстатах і машинах, – за Списком виробництв і професій, затверджуваним у порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України; жінки, які працюють у сільськогосподарському виробництві та виховали п'ятеро і більше дітей; водії міського пасажирського транспорту (автобусів, тролейбусів, трамваїв) і великовагових автомобілів, зайнятих у технологічному процесі важких і шкідливих виробництв. Зокрема, мають право на пенсію за віком, незалежно від місця останньої роботи, працівники, зайняті повний робочий день на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці, – за Списком № 1 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затверджуваним Кабінетом Міністрів України, і за результатами атестації робочих місць: чоловіки – після досягнення 50 років і при стажі роботи не менше 20 років, з них не менше 10 років на зазначених роботах; жінки – після досягнення 45 років і при стажі роботи не менше 15 років, з них не менше 7 років 6 місяців на зазначених роботах.

Безперервний стаж – це тривалість безперервної трудової діяльності працівника на одному підприємстві, в одній установі, організації або галузі господарства. Інколи до цього стажу включається й інша суспільно корисна діяльність (навчання, військова служба тощо). Безперервний трудовий стаж є

самостійною оціночною категорією трудової діяльності працівника, що характеризує не загальну тривалість роботи, а конкретний її проміжок. Останнім часом значення безперервного трудового стажу помітно знизилося. Він зберігся тільки на рівні соціально-партнерських і локальних актів. Так, у колективних договорах деяких підприємств передбачено право на участь у недержавному пенсійному забезпеченні за умови певної тривалості безперервної роботи на цьому підприємстві або в галузі.

2.2. Обчислення страхового стажу

Страховий стаж обчислюється за даними, що містяться в системі персоніфікованого обліку відомостей про застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування, а за періоди до запровадження системи персоніфікованого обліку відомостей про застрахованих осіб – у порядку та на умовах, передбачених законодавством, що діяло раніше. Так, період здійснення фізичною особою підприємницької діяльності за спрощеною системою оподаткування до 01.01.2004 р. підтверджується спеціальним торговим патентом або свідоцтвом про сплату єдиного податку, або патентом про сплату фіксованого розміру прибуткового податку з громадян, або довідкою про сплату страхових внесків, а з 01.01.2004 р. – даними персоніфікованого обліку за інформацією відділу персоніфікованого обліку.

Державний реєстр створюється для забезпечення:

– ведення обліку платників і застрахованих осіб у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування та їх ідентифікації;

– накопичення, зберігання та автоматизованої обробки інформації про сплату платниками єдиного внеску та про набуття застрахованими особами права на отримання страхових виплат за окремими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування;

– нарахування та обліку виплат за окремими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Державний реєстр складається з реєстру страхувальників і реєстру застрахованих осіб. Ведення реєстру страхувальників Державного реєстру здійснюється на підставі положення, що затверджується центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, за погодженням з Пенсійним фондом та фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування. Ведення реєстру застрахованих осіб Державного реєстру здійснюється на підставі положення, що затверджується Пенсійним фондом за погодженням з центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, та фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування.

До інформаційного фонду Державного реєстру включаються дані: системи персоніфікованого обліку внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування; системи обліку надходження коштів від платників; бази даних реєстру страхувальників; інших інформаційних систем Пенсійного фонду України шляхом співставлення з базами даних платників страхових внесків фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування та взаємного обміну між Державним комітетом України з питань регуляторної політики та підприємництва та Пенсійним фондом України інформацією, повідомленнями та відомостями з реєстраційних карток при вчиненні реєстраційних дій, передбачених Законом України “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців”.

Джерелами формування Державного реєстру є відомості, що надходять до центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, та Пенсійного фонду від: державних реєстраторів юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців; платників єдиного внеску; застрахованих осіб; фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування; державних органів реєстрації актів цивільного стану; органів доходів і зборів та уповноважених суб'єктів для обліку даних Єдиного державного демографічного реєстру; органів державної статистики; державної служби зайнятості; інших підприємств, установ,

організацій та військових частин; органів Державного казначейства України; територіальних органів Пенсійного фонду за результатами перевірок платників єдиного внеску; інших джерел, передбачених законодавством.

Реєстр страхувальників – автоматизований банк відомостей, створений для ведення обліку платників єдиного внеску – страхувальників.

Реєстр застрахованих осіб – автоматизований банк відомостей, створений для ведення єдиного обліку фізичних осіб, які підлягають загальнообов’язковому державному соціальному страхуванню відповідно до закону. Персоніфіковані відомості про заробітну плату (дохід, грошове забезпечення, допомогу, компенсацію) застрахованих осіб, на яку нараховано і з якої сплачено страхові внески, та інші відомості подаються до Пенсійного фонду роботодавцями, підприємствами, установами, організаціями, військовими частинами й органами, які виплачують грошове забезпечення, допомогу та компенсацію відповідно до законодавства. Відомості про фізичних осіб – підприємців та осіб, які забезпечують себе роботою самостійно, подаються безпосередньо цими особами.

На кожен застраховану особу заводиться персональна облікова картка, до якої включаються такі відомості:

1) умовно-постійна частина картки (номер посвідчення застрахованої особи; прізвище, ім’я та по батькові на момент подання відомостей до Пенсійного фонду; дата народження; стать; серія, номер і назва документа, з якого взято відомості для персональної облікової картки; громадянство; номер телефону (за згодою); відмітка про смерть);

2) частина картки, що відображає загальний страховий стаж, заробітну плату (дохід, грошове забезпечення), розмір сплаченого єдиного внеску та інші дані, необхідні для обчислення та призначення страхових виплат за окремими видами загальнообов’язкового державного соціального страхування (ідентифікаційний номер платника (крім осіб, які через релігійні або інші переконання відмовилися від ідентифікаційного номера); рік, за який внесено відомості; розмір єдиного внеску за відповідний місяць; сума сплаченого єдиного внеску за відпові-

дний місяць; позначка про особливі умови праці, що дають право на пільги із загальнообов'язкового державного соціального страхування; сума виплат (доходу), з якої сплачено страхові внески за відповідний місяць; кількість відпрацьованих застрахованою особою календарних днів (годин) за відповідний місяць; інша інформація, необхідна для обчислення та призначення страхових виплат за окремими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування);

3) частина картки, що відображає здійснення виплат за окремими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Персональна облікова картка застрахованої особи зберігається в Пенсійному фонді протягом усього життя особи, а після її смерті – протягом 75 років на паперових та/або електронних носіях за наявності засобів, що гарантують ідентичність документів.

Відомості про страховий стаж та заробітну плату (дохід, грошове забезпечення), розмір сплаченого єдиного внеску та інші дані, що містяться в реєстрі застрахованих осіб, використовуються для обчислення та призначення страхових виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням.

Страховий стаж обчислюється в місяцях. Неповний місяць роботи, якщо застрахована особа підлягала загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню або брала добровільну участь у системі загальнообов'язкового страхування, зараховується до стажу як повний місяць за умови, що сума сплачених за цей місяць внесків не є меншою, мінімального страхового внеску. Якщо сума сплачених за відповідний місяць внесків є меншою мінімального страхового внеску, цей період зараховується до стажу як повний місяць за умови здійснення такої доплати до суми страхових внесків, щоб загальна сума сплачених коштів за відповідний місяць була не меншою мінімального внеску. Якщо зазначена доплата не була внесена, до стажу зараховується період, визначений за кожний місяць сплати страхових внесків за формулою:

$$ТП = Св / В,$$

де:

ТП – тривалість періоду, що зараховується до страхового стажу й визначається в місяцях;

Св – сума фактично сплачених страхових внесків за відповідний місяць;

В – мінімальний страховий внесок за відповідний місяць.

*До 01.01. 2004 р. до загального стажу роботи, прирівняного до страхового, включались певні види діяльності, які можна поділити на: (а) оплачувані види діяльності; (б) неоплачувані види суспільно корисної діяльності; (в) інші види діяльності.**

До оплачуваних видів діяльності належать:

а) робота, виконувана на підставі трудового договору на підприємствах, в установах, організаціях чи кооперативах незалежно від використовуваних ними форм власності й господарювання, а також на підставі членства в колгоспах чи інших кооперативах незалежно від характеру й тривалості роботи й тривалості перерв. При обчисленні стажу роботи в колгоспі за період після 1965 р., якщо член колгоспу не виконував без поважних причин встановленого мінімуму трудової участі в громадському господарстві, враховується час роботи за фактичною тривалістю;

б) будь-яка інша робота, на якій працівник підлягав державному соціальному страхуванню або сплачував страхові внески у період одержання допомоги по безробіттю, а також робота в'язнів і робота за угодами цивільно-правового характеру за умови сплати страхових внесків до Пенсійного фонду України;

в) творча діяльність членів творчих спілок, інших творчих працівників, які не є членами таких спілок, за умови сплати страхових внесків;

г) військова служба й служба в органах державної безпеки й органах внутрішніх справ незалежно від місця проходження служби;

* *Сташків Б. І.* Юридичні факти в праві соціального забезпечення / *Б. І. Сташків.* – Чернігів: Ред.-вид. комплекс “Деснянська правда”, 2008.. – С. 98.

д) служба у воєнізованій охороні, в органах спеціального зв'язку і в гірничорятувальних частинах незалежно від їх відомчої підпорядкованості й наявності спеціального або військового звання.

Неоплачувані види суспільно корисної діяльності охоплюють:

а) навчання у вищих і середніх спеціальних навчальних закладах, в училищах і на курсах по підготовці кадрів, підвищенню кваліфікації та перекваліфікації, в аспірантурі, докторантурі і клінічній ординатурі;

б) час догляду за інвалідом I групи, дитиною-інвалідом віком до 16 років або пенсіонером, який за висновком медичного закладу потребує постійного стороннього догляду;

в) час догляду непрацюючої матері за малолітніми дітьми, але не довше ніж до досягнення кожною дитиною 3-річного віку.

До інших видів діяльності відносять:

а) період одержання допомоги по безробіттю за умови сплати страхових внесків до Пенсійного фонду України;

б) перебування в партизанських загонах і з'єднаннях;

в) тимчасову непрацездатність, що виникла в період роботи;

г) період проживання дружин осіб офіцерського складу, прапорщиків, мічманів і військовослужбовців надстрокової служби з чоловіками в місцевостях, де бракувало можливості їх працевлаштування за спеціальністю, але не більше 10-ти років;

д) час перебування на інвалідності у зв'язку з нещасним випадком на виробництві або з професійним захворюванням;

е) час необґрунтованого утримання під вартою чи відбукання покарання в місцях позбавлення волі чи заслання або перебування на примусовому лікуванні та ін.

Страховий стаж зраховується в одинарному розмірі, крім випадків, передбачених Законом України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування", згідно з ч. 4 ст. 24 якого періоди трудової діяльності та інші періоди, що вносилися до стажу роботи для призначення пенсії до набрання ним чинності, зраховуються до страхового стажу в порядку й на умовах, передбачених законодавством, що діяло раніше. Так, за

ст. 56 Закону України “Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи” час роботи (служби, у тому числі й державної) по ліквідації наслідків останньої в зоні відчуження включається до стажу роботи й до вислуги років: до 01.01.1988 р. – у потрібному розмірі, з 01.01.1988 р. – у полуторному (у тому числі за Списком №1). Інакше кажучи, до страхового стажу для обчислення пенсії особам, які працювали в зоні відчуження, періоди роботи по ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС включаються в пільговому обчисленні. Громадянам, необґрунтовано притягнутим до кримінальної відповідальності, необґрунтовано репресованим і згодом реабілітованим, час тримання під вартою, час відбування покарання в місцях позбавлення волі та заслання, а також перебування на примусовому лікуванні зараховується до стажу у потрібному розмірі. Статтею 24 Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” до того ж передбачено, що за кожен рік стажу роботи до набрання чинності цим Законом на підземних роботах, роботах з особливо шкідливими й особливо важкими умовами праці за Списком №1 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затвердженим Кабінетом Міністрів України, зайнятість на яких давала право на пенсію на пільгових умовах, до страхового стажу додатково зараховується по одному року.

2.3. Підтвердження страхового стажу

Єдиним для всіх видів загальнообов’язкового державного соціального страхування документом суворої звітності, що підтверджує право застрахованої особи на одержання послуг та матеріального забезпечення за загальнообов’язковим державним соціальним страхуванням, є страхове свідоцтво. Воно видається кожній особі, яка підлягає будь-якому виду загальнообов’язкового державного соціального страхування, на підставі анкети застрахованої особи після обов’язкової реєстрації цієї особи в органах Пенсійного фонду. Свідоцтво зберігається у застрахованої особи. Воно пред’являється застрахованою особою у разі одержання по-

слуг та матеріального забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, укладення трудового договору (контракту), договору цивільно-правового характеру, предметом якого є виконання робіт та надання послуг, під час прийому на навчання, а також в інших випадках, передбачених законодавством. Страхове свідоцтво дійсне тільки у разі пред'явлення паспорта чи іншого документа, що посвідчує особу.

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 12.08.1993 р. № 637 *основним документом, що підтверджує стаж роботи, є трудова книжка*. До неї за місцем роботи вносяться окремим рядком з посиланням на дату, номер і найменування відповідних документів такі записи:

а) про час служби у складі Збройних Сил України та інших військах, де на військовослужбовців не поширюється законодавство про працю й державне соціальне страхування, із зазначенням дати призову (зарахування) і дати звільнення із служби;

б) про час навчання у професійних навчально-виховних закладах та інших закладах у навчально-курсівих комбінатах (центри, пункті тощо);

в) про час навчання у вищих навчальних закладах (включаючи й час роботи в студентських таборах, на виробничій практиці й при виконанні науково-дослідної госпдоговірної тематики) та про час перебування в аспірантурі й клінічній ординатурі;

г) про роботу як членів колгоспу, якщо чинним законодавством передбачено зарахування цієї роботи до загального трудового стажу працівників;

д) про час догляду за інвалідом I групи, дитиною-інвалідом віком до 16 років або пенсіонером, який за висновком медичного закладу потребує постійного стороннього догляду (у тому числі за престарілим, який досяг 80-річного віку – згідно з медичним висновком);

е) про період одержання допомоги по безробіттю (заносяться в трудову книжку безробітних осіб органом державної служби зайнятості населення).

За відсутності трудової книжки, а також у випадках, якщо в трудовій книжці немає необхідних записів або містяться неправильні чи неточні записи про періоди роботи, для підтве-

рдження трудового стажу приймаються довідки, виписки з наказів, особові рахунки й відомості на видачу заробітної плати, посвідчення, характеристики, письмові трудові договори й угоди з відмітками про їх виконання чи інші документи, які містять дані про періоди роботи. За браком цих документів для підтвердження стажу приймаються членські квитки профспілок. При цьому підтверджуються періоди роботи лише за той час, за який є відмітки про сплату членських внесків.

Період навчання у вищих навчальних, професійних навчально-виховних закладах, навчальних закладах підвищення кваліфікації й перепідготовки кадрів, в аспірантурі, докторантурі і клінічній ординатурі підтверджується дипломами, посвідченнями, свідоцтвами, довідками та іншими документами, виданими на підставі архівних даних, які містять відомості про цей час навчання. За відсутності в документах таких даних для підтвердження періоду навчання приймаються довідки про тривалість навчання в навчальному закладі у певні роки за умови, що в них зафіксовано час закінчення повного навчального періоду або окремих його етапів.

Час утримання під вартою, відбування покарання в місцях позбавлення волі чи перебування в засланні або на примусовому лікуванні підтверджується довідками органів внутрішніх справ і зараховується до трудового стажу за наявності документів про реабілітацію (довідки суду, органів прокуратури, дізнання і слідства про припинення кримінальної справи чи довідки суду про винесення виправдувального вироку).

Період перебування на інвалідності у зв'язку із нещасним випадком на виробництві або професійним захворюванням підтверджується випискою з акта огляду медико-соціальної експертної комісії. Період отримання допомоги по безробіттю підтверджується до 01.01.2010 р. на підставі записів у трудовій книжці, а починаючи з 01.01.2010 р. – даними персоніфікованого обліку за інформацією відділу персоніфікованого обліку.

За відсутності документів про наявний стаж роботи та неможливості їх одержання у зв'язку з воєнними діями, стихійним лихом, аваріями, катастрофами або іншими надзвичайними ситуаціями стаж роботи, який дає право на пенсію, встановлю-

ється на підставі показань не менше двох свідків, які знали заявника по спільній з ним роботі на одному підприємстві, в установі, організації (у тому числі колгоспі) або в одній системі. У такому ж порядку показаннями свідків підтверджується час роботи громадян із числа національних меншин, примусово виселених із місць постійного проживання у 30-40 роки, а також час роботи в колгоспі до 1965 р. у випадках, коли неможливо одержати документи про наявний стаж роботи, незалежно від причин відсутності необхідних документів. За відсутності документів про час перебування у фашистських концтаборах, гетто та інших місцях примусового утримання в період війни осіб, у тому числі дітей, примусово вивезених з тимчасово окупованої території у період Великої Вітчизняної війни, проживання в м. Ленінграді в період його блокади з 08.09.1941 р. по 27.01.1944 р. зазначені періоди можуть бути встановлені на підставі показань одного або більше свідків, які мають у своєму розпорядженні відповідні документи (довідки, видані архівними установами, органами Служби безпеки, Служби зовнішньої розвідки або внутрішніх справ за місцем прибуття названих осіб до України, евакуаційні посвідчення, мобілізаційні розпорядження тощо).

У випадках, якщо у трудовій книжці немає відомостей, що визначають право на пенсію на пільгових умовах або за вислугу років для окремих категорій працівників, для підтвердження спеціального трудового стажу приймаються уточнюючі довідки підприємств, установ, організацій або їх правонаступників, де має бути вказано: (а) періоди роботи, що зараховуються до спеціального стажу; (б) професія або посада; (в) характер виконуваної роботи; (г) розділ, підрозділ, пункт, найменування списків або їх номери, куди включається цей період роботи; (д) первинні документи на час виконання роботи, на підставі яких видана зазначена довідка. За відсутності трудових книжок в осіб, які працювали у громадян за договорами (домашні робітниці, няні, секретарі, друкарки, стенографістки, сторожі, садівники, шофери та ін.), час їх роботи в домашньому господарстві підтверджується довідками профспілкових організацій, за участю яких було укладено трудовий договір між роботодавцем і працівником, або трудовими договорами з відміткою про їх виконання.

Стаж роботи громадян України за її межами підтверджується документами, легалізованими відповідно до законодавства (крім роботи на території колишнього СРСР і держав, з якими колишнім СРСР було укладено угоди про соціальне забезпечення, до укладення відповідних двосторонніх угод).

Документи, що подаються для підтвердження трудової діяльності, повинні бути підписані посадовими особами й засвідчені печаткою. Для підтвердження трудового стажу беруться до уваги лише ті відомості про період роботи, які внесені до довідки на підставі документів. У випадках, якщо той чи інший період роботи зараховується до трудового стажу на підставі показань свідків, один з яких свідчить про роботу заявника за більший період, ніж інші, встановлюється період, підтверджений 2-ма або більше свідками. Якщо ім'я, по батькові й прізвище, зазначені в документі, що підтверджує трудовий стаж, не збігаються з цими даними про особу за паспортом або свідоцтвом про народження, факт належності останній цього документа може бути встановлено в судовому порядку. У разі, якщо в поданому документі про стаж указано лише роки без зазначення точних дат, за дату береться 1 липня відповідного року, а якщо не зазначене число місяця, ним вважається 15 число відповідного місяця.

Порядок передачі до архівних установ або підрозділів документів з обліку виплат (доходу) застрахованих осіб затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 02.06.2004 р. № 741. До таких документів належать особові рахунки застрахованих осіб і розрахунково-платіжні відомості. Документи, сформовані за період до 01.07.2000 р., зберігаються страхувальниками протягом 75 років. По закінченні цього строку вони знищуються у визначеному порядку. Документи, сформовані після 01.07.2000 р., зберігаються страхувальниками протягом усього періоду сплати страхових внесків і протягом 5-ти років після припинення їх сплати. По закінченні цього строку документи передаються до архівної установи або підрозділу.

Страхувальники – юридичні особи державної і комунальної форми власності передають документи до архівних підрозділів органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних і комунальних підприємств, установ та орга-

нізацій. Страхувальники – юридичні особи приватної форми власності – до архівних підрозділів об'єднань громадян, релігійних організацій, а також підприємств, установ та організацій приватної форми власності. Страхувальники – фізичні особи – до місцевих архівних установ. Упорядкування та опис документів здійснюється страхувальниками у порядку, визначеному спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері архівної справи і діловодства. Передача документів до архівних установ або підрозділів здійснюється за рахунок коштів страхувальників.

Для підтвердження стажу роботи зі шкідливими і важкими умовами праці необхідно подати трудову книжку із оформленими належним чином записами про обійману посаду і період виконуваної роботи, виписку із наказу по підприємству про проведення атестації на відповідному робочому місці та, у разі відсутності в трудовій книжці відомостей, що визначають право на пенсію на пільгових умовах, уточнюючу довідку.

Підтвердження періодів роботи, що дає право на призначення пенсії на пільгових умовах або за вислугу років, здійснюється комісіями з питань підтвердження стажу роботи на посадах, що дають право на призначення такої пенсії. Комісії створюються при головних управліннях Пенсійного фонду України в АРК, областях, містах Києві й Севастополі, до складу яких обов'язково включаються представники органів соціального захисту населення, органів Пенсійного фонду України, Державної інспекції України з питань праці. До складу Комісії можуть включатися представники членських організацій Федерації професійних спілок України й регіональних організацій роботодавців та їх об'єднань за їх згодою. Для виконання покладених на Комісію завдань їй надається право: (а) заслуховувати особу, яка подала заяву про підтвердження стажу роботи, її законного представника або представника, який діє на підставі виданої йому довіреності, посвідченої нотаріально; (б) запрошувати на засідання як консультантів та експертів фахівців центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ чи організацій; (в) отримувати від заінтересованих органів інформацію, необхідну для підтвердження стажу роботи;

(г) інформувати органи Пенсійного фонду України з питань, що входять до компетенції Комісії.

Управління Пенсійного фонду України в районах, містах і районах у містах приймають документи, потрібні для підтвердження стажу роботи, перевіряють правильність їх оформлення, відповідність викладених у них відомостей про заявника даним паспорта й документам про стаж, фіксують і засвідчують виявлені розбіжності й не пізніше трьох робочих днів з дня надходження заяви про підтвердження стажу роботи направляють до головних управлінь Пенсійного фонду України в АРК, областях, містах Києві й Севастополі. Головні управління розглядають заяви про підтвердження стажу роботи й з відповідною пропозицією про задоволення або відхилення заяви разом із вмотивованим висновком направляють Комісії. За бажанням заявника Комісії розглядають заяви про підтвердження стажу роботи в його присутності, у присутності його законного представника або представника, який діє на підставі виданої йому довіреності, посвідченої нотаріально. Ними ж приймаються рішення щодо підтвердження стажу роботи або про відмову в цьому й не пізніше п'яти робочих днів із дня його прийняття направляють до управління Пенсійного фонду України в районі, місті, районі в місті, а також повідомляють заявника про прийняте рішення. Рішення Комісії може бути оскаржене в Пенсійному фонді України або в судовому порядку.

Контрольні питання

1. Поняття і значення страхового (трудового) стажу.
2. Види страхового стажу.
3. Як обчислюється страховий стаж?
4. Які документи підтверджують стаж?
5. Підтвердження стажу показаннями свідків.
6. Який порядок створення та повноваження комісії з питань підтвердження стажу роботи на посадах, що дають право на призначення пенсії на пільгових умовах або за вислугу років?

Розділ 3: ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВЕ ДЕРЖАВНЕ ПЕНСІЙНЕ СТРАХУВАННЯ

3.1. Система пенсійного забезпечення в Україні

Право на пенсійне забезпечення є складовою конституційного права на соціальний захист. Згідно зі ст. 46 Конституції України це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення. Зміст права громадян на пенсійне забезпечення полягає в їх матеріальному забезпеченні шляхом надання різноманітних пенсій, тобто щомісячних пенсійних виплат відповідного розміру, у разі досягнення особою передбаченого законом віку чи визнання її інвалідом або отримання членами її сім'ї цих виплат у визначених законом випадках.

Законодавство про пенсійне забезпечення базується на Конституції України, складається з Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, Законів України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування”, “Про недержавне пенсійне забезпечення” і тих законів, якими встановлюються умови пенсійного забезпечення, відмінні від загальнообов'язкового державного пенсійного страхування й недержавного пенсійного забезпечення, міжнародних договорів з пенсійного забезпечення, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою, а також інших законів і нормативно-правових актів, прийнятих відповідно до основних законів про пенсійне забезпечення. На сьогодні відносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні регулюються 29 законодавчими актами. Загальна кількість пенсіонерів, яка підпадає під дію цих актів, становить 13,7 млн осіб.

Виключно законами про пенсійне забезпечення визначаються: а) види пенсійного забезпечення; б) умови участі в пенсійній системі чи її рівнях; в) пенсійний вік для чоловіків і жінок, по досягненні якого особа має право на отримання пенсійних виплат; г) джерела формування коштів, що спрямовуються

на пенсійне забезпечення; д) умови, норми й порядок пенсійного забезпечення; е) організація й порядок здійснення управління в системі пенсійного забезпечення.

Закон України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” регулює відносини, що виникають між суб’єктами системи загальнообов’язкового державного пенсійного страхування. Дія інших нормативно-правових актів може поширюватися на ці відносини лише у випадках, передбачених цим Законом, або в частині, що йому не суперечить.

Виключно Законом України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” визначаються: принципи та структура системи загальнообов’язкового державного пенсійного страхування; коло осіб, які підлягають загальнообов’язковому державному пенсійному страхуванню; види пенсійних виплат; умови набуття права та порядок визначення розмірів пенсійних виплат; пенсійний вік чоловіків та жінок, при досягненні якого особа має право на призначення пенсії за віком; мінімальний розмір пенсії за віком; порядок здійснення пенсійних виплат за загальнообов’язковим державним пенсійним страхуванням; порядок використання коштів Пенсійного фонду та накопичувальної системи пенсійного страхування; організація та порядок здійснення управління в системі загальнообов’язкового державного пенсійного страхування.

Згідно зі ст. 2 Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” система пенсійного забезпечення в Україні складається з трьох рівнів:

Перший – солідарна система загальнообов’язкового державного пенсійного страхування, що ґрунтується на засадах солідарності й субсидування, здійснення виплати пенсій і надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду України. Цей рівень забезпечує базовий дохід людини після виходу на пенсію. Іноді солідарні системи називають системами “з виплатою пенсій з поточних надходжень (pay-as-you-go)”, оскільки внески нинішніх працівників спрямовують на виплату пенсій сьогodнішнім пенсіонерам. Залежно від чисельності платників внесків і чисельності пенсіонерів існують системи таких видів: а) частково фондована (після виплати поточних пенсій

залишаються кошти для інвестування); б) нефондована (сума отриманих внесків приблизно дорівнює сумі, потрібній для виплати пенсій); в) система з дефіцитом (загальна сума пенсій перевищує суму надходжень від сплати внесків. Цю різницю покриває державний бюджет).

Другий – накопичувальна система загальнообов’язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді або у відповідних недержавних пенсійних фондах – суб’єктах другого рівня системи пенсійного забезпечення та здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат на умовах та в порядку, передбачених законом.

Обов’язкову накопичувальну складову створюють для досягнення таких цілей:

1) заохочення працівників до заощадження коштів протягом трудової діяльності;

2) збільшення заощаджень для фінансування економічного розвитку;

3) підвищення ефективності адміністративного управління системою пенсійного забезпечення за рахунок передачі недержавним компаніям функцій адміністративного управління та управління пенсійними активами;

4) запобігання політичному тиску у сфері пенсійного забезпечення. Нерідко органи влади приймають рішення про зменшення внесків чи підвищення пенсій напередодні виборів. Такі дії можуть призвести до дестабілізації пенсійної системи в майбутньому.

Третій – система недержавного пенсійного забезпечення, що ґрунтується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об’єднань у формуванні пенсійних накопичень із метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах і в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення.

Перший і другий рівні цієї системи становлять систему загальнообов’язкового державного пенсійного страхування; другий і третій – систему накопичувального пенсійного забезпечення.

Для окремих категорій громадян законами України можуть встановлюватися умови, норми й порядок їх пенсійного забезпечення, відмінні від загальнообов'язкового державного пенсійного страхування й недержавного пенсійного забезпечення. Так, державним службовцям пенсії призначаються за Законом України “Про державну службу”, прокурорсько-слідчим працівникам – “Про прокуратуру”, науковим і науково-педагогічним працівникам – “Про наукову і науково-технічну діяльність”.

Пенсійна реформа, яка розпочалася 01.01.2004 р. з набранням чинності Закону України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування”, спрямована на: а) зміну балансу економічних і соціальних інтересів у державі; б) істотне підвищення рівня доходів осіб пенсійного віку; в) забезпечення максимальної залежності пенсійних виплат від персоніфікованих внесків застрахованих осіб; г) посилення стимулів до праці й легалізацію заробітної плати; д) заохочення заощадження на старість застрахованих осіб; е) диверсифікацію джерел фінансування пенсій за рахунок внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування й обов'язкових і добровільних накопичень.

Громадяни України можуть бути учасниками різних рівнів системи пенсійного забезпечення й отримувати з них пенсійні виплати одночасно. Обов'язковість участі або обмеження щодо участі громадян у відповідних рівнях системи пенсійного забезпечення в Україні й отримання пенсійних виплат встановлюються законами з пенсійного забезпечення. Питання участі іноземців та осіб без громадянства в системі пенсійного забезпечення в Україні й участі громадян України в іноземних пенсійних системах регулюються відповідно до зазначеного Закону “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування” та інших законів з питань пенсійного забезпечення, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана парламентом України.

Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування здійснюється за принципами:

– законодавчого визначення умов і порядку здійснення

такого страхування;

– обов'язковості страхування осіб, які працюють на умовах трудового договору (контракту) та на інших підставах, передбачених законодавством, а також які забезпечують себе роботою самостійно, фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності;

– права на добровільну участь у системі загально-обов'язкового державного пенсійного страхування осіб, які не підлягають такому страхуванню;

– заінтересованості кожної працездатної особи у власному матеріальному забезпеченні після виходу на пенсію;

– рівноправності застрахованих осіб щодо отримання пенсійних виплат і виконання обов'язків стосовно сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування;

– диференціації розмірів пенсій залежно від тривалості страхового стажу й розміру заробітної плати (доходу);

– солідарності й субсидування в солідарній системі;

– фінансування видатків на виплату пенсій, надання соціальних послуг за рахунок страхових внесків, бюджетних коштів і коштів цільових фондів;

– спрямування частини страхових внесків до накопичувальної системи пенсійного страхування для здійснення оплати договорів страхування довічної пенсії і одноразової виплати залежно від розмірів накопичень застрахованої особи з урахуванням інвестиційного доходу;

– державних гарантій реалізації застрахованими особами своїх прав;

– організації управління Пенсійним фондом України на засадах паритетності представників від застрахованих осіб, роботодавців і держави, а також гласності, прозорості й доступності його діяльності;

– обов'язковості фінансування за рахунок коштів цього Фонду витрат, пов'язаних з виплатою пенсій і наданням соціальних послуг;

– цільового й ефективного використання коштів загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;

– відповідальності суб'єктів системи такого страхування за порушення законодавчих норм, а також за невиконання або неналежне виконання покладених на них обов'язків.

Відносини з приводу формування коштів пенсійного забезпечення, призначення й виплати пенсій виникають між певними суб'єктами. *Суб'єктами солідарної системи загальнообов'язкового державного соціального страхування є:* а) застраховані особи (а в окремих випадках – члени їх сімей та інші особи); б) страхувальники; в) Пенсійний фонд; г) уповноважений банк; д) підприємства, установи й організації, що здійснюють виплату й доставку пенсій.

Суб'єкти системи накопичувального пенсійного забезпечення: а) особи, від імені й на користь яких здійснюється накопичення й інвестування коштів; б) підприємства, установи, організації та фізичні особи, які здійснюють перерахування внесків до системи накопичувального пенсійного забезпечення; в) Накопичувальний фонд України; г) недержавні пенсійні фонди; д) юридичні особи, які здійснюють адміністративне управління цим Фондом і недержавними пенсійними фондами та управління їх пенсійними активами; е) зберігач; є) страхові організації. Інші суб'єкти системи накопичувального пенсійного забезпечення можуть бути визначені законами України.

3.2. Правовий статус застрахованих осіб

Застрахованою особою є фізична особа, яка підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню і сплачує (сплачувала) та/або за яку сплачуються чи сплачувалися у встановленому законом порядку страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та до накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

За ст. 11 Закону України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування” *загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню підлягають:*

1) громадяни України, іноземці (якщо інше не встанов-

лено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України) та особи без громадянства, які працюють на підприємствах, в установах, організаціях, створених відповідно до законодавства України, незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання, у філіях, представництвах, відділеннях та інших відокремлених підрозділах цих підприємств та організацій, в об'єднаннях громадян, у фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності та інших осіб (включаючи юридичних та фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, які обрали особливий спосіб оподаткування (єдиний податок, фіксований сільськогосподарський податок) на умовах трудового договору (контракту) або працюють на інших умовах, передбачених законодавством, або виконують роботи на зазначених підприємствах, в установах, організаціях чи у фізичних осіб за договорами цивільно-правового характеру;

2) члени колективних та орендних підприємств, сільськогосподарських кооперативів, у тому числі тих, які обрали особливий спосіб оподаткування (єдиний податок, фіксований сільськогосподарський податок);

3) фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності та члени їх сімей, які беруть участь у провадженні ними підприємницької діяльності;

4) особи, які забезпечують себе роботою самостійно: займаються адвокатською, нотаріальною та іншою діяльністю, пов'язаною з отриманням доходу безпосередньо від неї;

5) громадяни України, які працюють у розташованих за її межами дипломатичних представництвах, консульських установах, філіях, представництвах, інших відокремлених підрозділах підприємств, створених відповідно до законодавства України;

6) громадяни України й особи без громадянства, які працюють в іноземних дипломатичних представництвах і консульських установах іноземних держав, філіях, інших відокремлених підрозділах іноземних підприємств, міжнародних організацій, розташованих на території України;

7) особи, обрані на виборні посади до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян,

профспілок, політичних партій, які отримують заробітну плату (винагороду) за роботу на виборній посаді;

8) особи, які проходять строкову військову службу в Збройних Силах України, Службі безпеки України, інших військових формуваннях, а також в органах Міністерства внутрішніх справ України;

9) працівники воєнізованих формувань, гірничорятувальних частин, а також особовий склад аварійно-рятувальної служби, створеної на постійній основі;

10) особи, які проходять альтернативну (невійськову) службу;

11) особи, які отримують щомісячні страхові виплати відповідно до Закону України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності”, крім осіб, які отримують виплати у зв’язку зі смертю годувальника, та непрацюючих осіб, які отримують пенсії по інвалідності від нещасного випадку на виробництві чи професійного захворювання;

12) особи, які проходять професійну підготовку, перепідготовку або підвищення кваліфікації з відривом від виробництва за направленням підприємств (без збереження заробітної плати й з отриманням стипендії відповідно до законодавства);

13) особи, які відповідно до законів отримують допомогу по догляді за дитиною до досягнення нею 3-річного віку;

14) один із непрацюючих працездатних батьків (усиновителів, опікун, піклувальник), який фактично здійснює догляд за дитиною-інвалідом, а також непрацюючі працездатні особи, які доглядають за інвалідом I групи або за престарілим, який за висновком медичного закладу потребує постійного стороннього догляду або досяг 80-річного віку, якщо такі непрацюючі працездатні особи отримують допомогу або компенсацію відповідно до законодавства;

15) особи, які отримують допомогу по тимчасовій непрацездатності, а також особи, які перебувають у відпустці у зв’язку з вагітністю та пологами і отримують допомогу у зв’язку з вагітністю та пологами;

16) військовослужбовці (крім військовослужбовців строкової служби), особи рядового й начальницького складу;

17) батьки-вихователі дитячих будинків сімейного типу, прийомні батьки, якщо вони отримують грошове забезпечення відповідно до законодавства;

18) дружини (чоловіки) працівників дипломатичної служби – під час перебування за кордоном за місцем проходження дипломатичної служби чоловіка (дружини).

Особи, які досягли 16-річного віку й не належать до кола осіб, які підлягають загальнообов'язковому страхуванню, мають право на добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Вони можуть брати добровільну участь у солідарній чи в накопичувальній системі пенсійного страхування або одночасно в обох системах. Указані особи беруть добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування протягом строку, визначеного в договорі про добровільну участь у цій системі страхування, але не менше одного року. З особою, яка подала заяву про добровільну участь у системі, органом доходів і зборів у строк не пізніше ніж 30 календарних днів із дня отримання заяви укладається договір про добровільну участь у системі пенсійного страхування. Договором може бути передбачена одноразова сплата застрахованою особою страхових внесків за попередні періоди. При цьому сума сплачених страхових внесків за кожен місяць не може бути меншою мінімального страхового внеску. Договір набирає чинності з дня його підписання.

Орган доходів і зборів відмовляє в укладенні договору про добровільну участь, якщо особа: а) підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню; б) не відповідає іншим, визначеним законодавством вимогам; в) подала неповні або недостовірні відомості; г) уже уклала договір про добровільну участь, строк дії якого не припинено або за яким не виконала умови; д) бажає укласти договір на строк менше одного року. В інших випадках відмова в укладенні договору не допускається.

Договір про добровільну участь може бути достроково розірваний:

- застрахованою особою;
- за умови дії договору не менше одного року;
- у разі систематичного порушення територіальним органом Пенсійного фонду умов договору;
- за згодою сторін, якщо договір діяв не менш одного року;

- органом доходів і зборів у разі: а) набуття застрахованою особою зобов'язань щодо участі в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; б) виникнення обставин, що не відповідають законодавчо визначеним вимогам до осіб, які мають право брати добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; в) систематичного порушення застрахованою особою умов договору; г) смерті застрахованої особи.

В інших випадках дострокове розірвання договору про добровільну участь не допускається.

Участь застрахованих осіб у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування припиняється:

- а) якщо особа, яка підлягає страхуванню, втратила статус застрахованої особи;
- б) по закінченні строку дії договору про добровільну участь або в разі його дострокового розірвання;
- в) якщо застрахованій особі призначено пенсію і вона не продовжує працювати або якщо вона набула права на довічну пенсію чи одноразову виплату;
- г) у випадку смерті застрахованої особи.

Застрахована особа має право:

1) отримати свідоцтво про загальнообов'язкове державне соціальне страхування;

2) отримувати від страхувальника підтвердження про сплату страхових внесків;

3) вимагати від страхувальника сплати страхових внесків;

4) отримувати безоплатно відомості, внесені до її персональної облікової картки з системи персоналізованого обліку та Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування;

5) звертатися із заявою до територіального органу Пенсійного фонду про уточнення відомостей, внесених до персональної облікової картки в системі персоналізованого обліку та Державному реєстрі загальнообов'язкового державного соціального страхування;

6) обирати або змінювати страхову організацію, яка здійснює виплату довічних пенсій;

7) обирати порядок здійснення виплати пенсії;

8) оскаржувати дії страховальника, виконавчих органів Пенсійного фонду, їх посадових осіб та інших суб'єктів системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;

9) на отримання пенсійних виплат;

10) залишатися учасником системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування в разі тимчасового припинення до досягнення пенсійного віку сплати страхових внесків;

11) достроково розривати договір про добровільну участь;

12) обирати недержавний пенсійний фонд – суб'єкт другого рівня системи пенсійного забезпечення на умовах та в порядку, визначених законом;

13) змінювати відповідний недержавний пенсійний фонд – суб'єкт другого рівня системи пенсійного забезпечення, але не частіше одного разу на два роки та ін.

Застрахована особа зобов'язана:

1) пред'являти свідоцтво про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на вимогу страховальника, посадових осіб виконавчих органів Пенсійного фонду;

2) надавати на вимогу страховальника, територіального органу Пенсійного фонду документи, що засвідчують відомості, які мають бути занесені або містяться в її персональній обліковій картці в системі персоніфікованого обліку та Державному реєстрі загальнообов'язкового державного соціального страхування;

3) повідомляти територіальні органи Пенсійного фонду про зміну даних, що вносяться до її персональної облікової картки в системі персоніфікованого обліку та Державному реєстрі загальнообов'язкового державного соціального страхування, виїзд за межі держави та про обставини, що спричиняють зміну статусу застрахованої особи, протягом десяти днів з моменту їх виникнення;

4) укладати договір страхування довічної пенсії з обраною страховою організацією й не розривати цей договір протягом життя (крім випадків зміни страхової організації);

5) виконувати інші передбачені законодавством вимоги.

3.3. Правовий статус страхувальників

Страховальники – роботодавці та інші особи, які сплачують єдиний внесок на загальнообов’язкове державне соціальне страхування та/або є платниками відповідно до Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”. До них належать: роботодавці; підприємства, установи, організації, військові частини та органи, які виплачують заробітну плату (винагороду), грошове забезпечення, допомогу; Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійного захворювання України – для працюючих осіб, за яких роботодавець сплачує внески в сумі меншій, ніж сума внеску із заробітку, який потерпілий мав до ушкодження здоров’я, а також для непрацюючих осіб; деякі категорії застрахованих осіб (фізичні особи – суб’єкти підприємницької діяльності та члени їх сімей, які беруть участь у провадженні ними підприємницької діяльності; особи, які забезпечують себе роботою самостійно: займаються адвокатською, нотаріальною та іншою діяльністю, пов’язаною з отриманням доходу безпосередньо від неї; особи, які досягли 16-річного віку та не належать до кола осіб, які підлягають загальнообов’язковому державному пенсійному страхуванню, у тому числі іноземці та особи без громадянства, які постійно проживають або працюють на території України, громадяни України, які постійно проживають або працюють за межами України).

Платниками страхових внесків до солідарної системи можуть бути як страховальники, так і застраховані особи.

Страховальники набувають статусу платників страхових внесків із дня взяття їх на облік територіальним органом Пенсійного фонду, а особи, які досягли 16-річного віку й не належать до кола осіб, які підлягають загальнообов’язковому державному пенсійному страхуванню, – із дня набрання чинності договору про їх добровільну участь.

Зняття з обліку страховальників здійснюється територіальними органами Пенсійного фонду на підставі відомостей з реєстраційної картки, наданих державним реєстратором, а страховальників, на яких не поширюється дія Закону України “Про

державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців”, – за їх заявою після проведення перевірок страховальників, звірення розрахунків із ними і проведення остаточного розрахунку.

Платник єдиного внеску має право: а) безоплатно отримувати від органів доходів і зборів та Пенсійного фонду інформацію, необхідну для виконання покладених на нього обов’язків, а також для підтвердження надходження до Пенсійного фонду сплачених платником сум єдиного внеску; б) звертатися до органів доходів і зборів із письмовою заявою про зміну умов сплати єдиного внеску у разі зміни його статусу як платника (або отримання права на зміну розміру єдиного внеску, зокрема, у зв’язку із зміною виду економічної діяльності); в) безоплатно отримувати від органів доходів і зборів та Пенсійного фонду консультації та роз’яснення щодо прав та обов’язків платника єдиного внеску, порядку сплати єдиного внеску; г) оскаржувати в установленому законом порядку рішення органів доходів і зборів та Пенсійного фонду та дії, бездіяльність його посадових осіб; д) захищати свої права та законні інтереси, а також права та законні інтереси застрахованих осіб, на користь яких він сплачує єдиний внесок, у тому числі в суді.

Платник єдиного внеску зобов’язаний:

– своєчасно та в повному обсязі нараховувати, обчислювати і сплачувати єдиний внесок;

– вести облік виплат (доходу) застрахованої особи та нарахування єдиного внеску за кожним календарним місяцем і календарним роком, зберігати такі відомості в порядку, передбаченому законодавством;

– допускати посадових осіб органів доходів і зборів до проведення перевірки правильності нарахування, обчислення та сплати єдиного внеску за наявності направлення на перевірку та посвідчення осіб, надавати їм передбачені законодавством документи та пояснення з питань, що виникають у процесі перевірки;

– подавати звітність до органів доходів і зборів у строки, у порядку та за формою, встановленими центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, за погодженням з Пенсій-

ним фондом та фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування;

– надавати безоплатно застрахованій особі та на вимогу членів сім'ї померлої застрахованої особи відомості про заробітну плату (дохід), суму сплаченого єдиного внеску та інші відомості про застраховану особу, що подаються до органу доходів і зборів;

– пред'являти на вимогу застрахованої особи, на користь якої він сплачує єдиний внесок, повідомлення про взяття на облік як платника єдиного внеску та надавати інформацію про сплату єдиного внеску, в тому числі у письмовій формі;

– перевіряти під час прийняття на роботу наявність у фізичної особи посвідчення застрахованої особи;

– повідомляти у складі звітності про прийняття на роботу фізичної особи, відомості про яку відсутні в Державному реєстрі загальнообов'язкового державного соціального страхування або яка не пред'явила на вимогу платника єдиного внеску посвідчення застрахованої особи, та подавати необхідні відомості і документи для взяття на облік зазначеної особи;

– отримувати в територіальному органі Пенсійного фонду посвідчення застрахованої особи в порядку, встановленому Пенсійним фондом, та видавати їх застрахованим особам;

– повідомляти у складі звітності про зміну відомостей, що вносяться до Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування, про застраховану особу, на користь якої він сплачує єдиний внесок, у десятиденний строк після надходження таких відомостей;

– у випадках, передбачених Законом України “Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування” і нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до нього, стати на облік в органі доходів і зборів як платник єдиного внеску;

– виконувати інші вимоги, передбачені законодавством.

3.4. Страхові внески

Страхові внески – це кошти відрахувань на соціальне страхування, збір на обов'язкове державне пенсійне страхування та страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, сплачені (які підлягають сплаті) згідно із законодавством, що діяло раніше; надходження від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, що спрямовуються на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування.

Страхові внески обчислюються виключно у грошовій формі, у тому числі з виплат (доходу), що здійснюються в натуральній формі. Обчислення страхових внесків із сум, виражених в іноземній валюті, здійснюється шляхом перерахування зазначених сум у національну валюту України за курсом валют, установленим Національним банком України на день обчислення страхових внесків.

Обчислення внесків застрахованих осіб, зазвичай, здійснюється страхувальниками на підставі бухгалтерських та інших документів, відповідно до яких провадиться нарахування (обчислення) або які підтверджують нарахування (обчислення) заробітної плати (доходу), грошового забезпечення, на які нараховуються страхові внески. Обчислення внесків територіальними органами Пенсійного фонду здійснюється на підставі складених актів перевірки правильності нарахування та сплати страхових внесків, звітності, що подається страхувальником, бухгалтерських та інших документів, що підтверджують суму заробітної плати (доходу), на які нараховуються страхові внески.

Страхові внески обчислюються територіальним органом Пенсійного фонду в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, за непрямим методом виходячи з оцінки валового доходу та витрат страхувальника, кількості осіб, які перебувають із ним у трудових відносинах, обсягу виробленої (реалізованої) продукції (послуг), суми сплачених ним податків, інших обов'язкових платежів, передбачених законодавством, у разі:

– ухилення страхувальника чи його посадових осіб від надання територіальному органу Пенсійного фонду звітності чи

інших документів про сплату страхових внесків;

– неведення страховальником бухгалтерського обліку чи відсутності в нього відповідних первинних документів;

– якщо сума страхових внесків, нарахована страховальником, не підтверджується документами.

Сплата страхових внесків здійснюється виключно у грошовій формі шляхом внесення відповідних сум страхових внесків до солідарної системи на банківські рахунки виконавчих органів Пенсійного фонду, а сум страхових внесків до накопичувальної системи пенсійного страхування – на банківський рахунок Накопичувального фонду або на банківський рахунок обраного застрахованою особою недержавного пенсійного фонду – суб'єкта другого рівня системи пенсійного забезпечення.

Страхові внески сплачуються страховальниками шляхом перерахування безготівкових сум з їх банківських рахунків. Страховальники – фізичні особи, які не мають банківських рахунків, сплачують страхові внески шляхом готівкових розрахунків через банківські установи.

У разі недостатності у страховальника коштів для здійснення в повному обсязі виплати заробітної плати (доходу) та одночасної сплати відповідних авансових платежів виплата зазначених сум та сплата страхових внесків здійснюється в пропорційних розмірах у порядку, визначеному правлінням Пенсійного фонду. У разі несплати авансових платежів до страховальників застосовуються фінансові санкції.

Перерахування страхових внесків здійснюється страховальниками одночасно з одержанням (перерахуванням) коштів на оплату праці (виплати доходу), у тому числі в безготівковій чи натуральній формі або з виручки від реалізації товарів (послуг). При цьому фактичним одержанням (перерахуванням) коштів на оплату праці (виплати доходу) вважається одержання відповідних сум готівкою, зарахування на банківський рахунок одержувача, перерахування за дорученням одержувача на будь-які цілі, одержання товарів (послуг) або будь-яких інших матеріальних цінностей в рахунок зазначених виплат (доходу), фактичне здійснення із цих виплат (доходу) відрахувань, передба-

чених законодавством або за виконавчими документами, чи будь-яких інших відрахувань.

Днем сплати страхових внесків вважається:

а) у разі перерахування сум страхових внесків у безготівковій формі з банківського рахунку страхувальника на банківський рахунок органу Пенсійного фонду – день списання установою банку, органом, що здійснює казначейське обслуговування бюджетних коштів, суми платежу з банківського (спеціального реєстраційного) рахунку страхувальника незалежно від часу її зарахування на банківський рахунок органу Пенсійного фонду;

б) у разі сплати сум страхових внесків готівкою – день внесення страхувальником коштів у банківську установу чи відділення зв'язку для перерахування на банківські рахунки органу Пенсійного фонду.

Якщо страхувальники несвоєчасно або не в повному обсязі сплачують страхові внески, до них застосовуються фінансові санкції, а посадові особи, винні в порушенні законодавства про сплату страхових внесків, несуть дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність згідно із законом.

Страхові внески підлягають сплаті незалежно від фінансового стану платника страхових внесків. У разі наявності у платника страхових внесків одночасно із зобов'язаннями зі сплати страхових внесків зобов'язань із сплати податків, інших обов'язкових платежів, передбачених законом, або зобов'язань перед іншими кредиторами зобов'язання із сплати страхових внесків виконуються в першу чергу і мають пріоритет перед усіма іншими зобов'язаннями, крім зобов'язань щодо виплати заробітної плати (доходу).

Облік усіх застрахованих осіб та персоніфікований облік надходжень від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а також персоніфікований облік коштів накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування здійснюються в порядку, визначеному Законом України “Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування”. Персоніфікований облік у системі загально-

обов'язкового державного пенсійного страхування є складовою частиною Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Для формування інформаційної бази системи персоналізованого обліку використовуються відомості, що надходять від: інформаційного фонду Державного реєстру фізичних осіб – платників податків та інших обов'язкових платежів; органів доходів і зборів; роботодавців; фізичних осіб; органів реєстрації актів громадянського стану; державної служби зайнятості; фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування; компанії з управління активами; зберігача; інших підприємств, установ, організацій та військових формувань.

На кожну застраховану особу відкривається персональна облікова картка, в якій використовується реєстраційний номер облікової картки платника податків або серія та номер паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки та офіційно повідомили про це відповідний орган доходів і зборів і мають відмітку в паспорті). Ця картка зберігається в Пенсійному фонді протягом усього життя цієї особи, а після її смерті – протягом 75 років на паперових носіях та в електронному вигляді за наявності засобів, що гарантують ідентичність паперової та електронної форми документа.

Розмір єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та пропорції його розподілу за видами загальнообов'язкового державного соціального страхування встановлюються Верховною Радою України. Розмір внеску для кожної категорії платників і пропорції його розподілу за видами загальнообов'язкового державного соціального страхування визначаються з урахуванням того, що вони повинні забезпечувати застрахованим особам страхові виплати і соціальні послуги, передбачені законодавством про загальнообов'язкове державне соціальне страхування; фінансування заходів, спрямованих на профілактику страхових випадків; створення резерву коштів для забезпечення страхових виплат та надання соціальних послуг застрахованим особам; покриття адміністративних витрат із забезпечення функціонування системи загальнообов'язкового

державного соціального страхування. При цьому єдиний внесок не входить до системи оподаткування. Податкове законодавство не регулює порядок нарахування, обчислення і сплати єдиного внеску. Кошти, що надходять від сплати єдиного внеску та застосування фінансових санкцій, не можуть зараховуватися до Державного бюджету України, бюджетів інших рівнів та використовуватися на цілі, не передбачені законодавством про загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Розмір єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування для страхувальників, які використовують найману працю, визначається залежно від класу професійного ризику виробництва, встановленого відповідно до законодавства. Наприклад, для бюджетних установ єдиний внесок встановлюється у розмірі 36,3 % визначеної бази нарахування.

Розмір відрахувань на пенсійне страхування в розвинених державах світу становить:*

<i>Розмір відрахувань на пенсійне забезпечення (роботодавець+працівник), %</i>			
<i>Країна</i>	<i>1994</i>	<i>1999</i>	<i>2004</i>
Італія	28,3	32,7	32,7
США	12,4	12,4	12,4
Туреччина	20,0	20,0	20,0
Угорщина	30,5	30,0	26,5
Франція	21,5	24,0	24,0
Чехія	26,9	26,0	28,0
Швеція	19,1	15,1	18,9
Японія	16,5	17,4	13,9

Як бачимо, в Україні розмір пенсійних відрахувань істотно перевищує рівень відрахувань в інших державах. Однак навіть їх недостатньо для покриття пенсійних видатків, тому аси-

* Проблематика підвищення віку виходу на пенсію в Україні: Експертна записка підготовлена Аналітично-дорадчим центром Блакитної стрічки.

гнування Державного бюджету до Пенсійного фонду України щороку зростають. У той же час його бюджет не забезпечує високих пенсій, тому значна кількість населення продовжує працювати й після виходу на пенсію з метою збільшити доходи домогосподарств. З огляду на негативні тенденції в економіці країни (зниження ВВП, безробіття) можна стверджувати, що дефіцит Пенсійного фонду України й Державного бюджету лише збільшуватиметься, а проблема пенсійного забезпечення поглиблюватиметься.

Контрольні питання

1. З яких рівнів складається система пенсійного забезпечення в Україні?

2. На яких принципах базується загальнообов'язкове державне пенсійне страхування?

4. Назвіть суб'єктів солідарної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування і системи накопичувального пенсійного забезпечення.

5. Хто підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню?

6. Які права й обов'язки належать застрахованим особам?

7. Хто є страхувальниками і які права й обов'язки їм належать?

8. Що таке страхові внески і який порядок їх сплати?

Розділ 4: ПЕНСІЇ В СОЛІДАРНІЙ СИСТЕМІ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ

4.1. Поняття і види пенсій у солідарній пенсійній системі

Враховуючи різноманітність правового регулювання пенсійного забезпечення різних категорій громадян, очевидним є те, що пенсійну систему слід поділяти на дві великі групи: загальне та спеціальне пенсійне забезпечення. Правові основи загального пенсійного забезпечення визначають Закон України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” та нормативні акти, прийняті у його розвиток. За ст. 1 цього Закону пенсія – це щомісячна пенсійна виплата в солідарній системі загальнообов’язкового державного пенсійного страхування, яку отримує застрахована особа в разі досягнення нею пенсійного віку чи визнання її інвалідом, або отримують члени її сім’ї.

За рахунок коштів Пенсійного фонду в солідарній системі призначаються пенсії: (а) за віком, (б) по інвалідності внаслідок загального захворювання (у тому числі каліцтва, не пов’язаного з роботою, інвалідності з дитинства), (в) у зв’язку з втратою годувальника. Особі, яка має одночасно право на різні види пенсії, призначається одна з них за її вибором.

Пенсіонером є особа, яка отримує пенсію, або члени її сім’ї, які отримують пенсію в разі смерті цієї особи у випадках, передбачених законодавством.

Право на отримання пенсій за солідарною системою мають:

1) застраховані громадяни України, які мають необхідний страховий стаж, досягли пенсійного віку чи визнані інвалідами, а в разі їх смерті – члени їх сімей та інші передбачені законом особи;

2) особи, яким до дня набрання чинності Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” була призначена пенсія відповідно до Закону України ” (крім соціальних пенсій) або була призначена пенсія (щомісячне довічне грошове утримання) за іншими законодавчими актами,

але вони мали право на отримання пенсії за останнім Законом, за умови, якщо вони, а в передбачених випадках – члени їх сімей, не отримують пенсію (щомісячне довічне грошове утримання) з інших джерел.

Особи, які не підлягають загальнообов'язковому пенсійному страхуванню, але добровільно сплачували страхові внески до солідарної та/або накопичувальної системи пенсійного страхування, на умовах, визначених Законом України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування”, мають право на отримання пенсії й соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду та/або довічної пенсії чи одноразової виплати за рахунок коштів Накопичувального фонду. Іноземці й особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, мають право на отримання пенсійних виплат і соціальних послуг із системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування нарівні з громадянами України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана парламентом України.

4.2. Пенсії за віком

Пенсія за віком – це різновид пенсійної виплати в солідарній системі, що є регулярним (щомісячним) грошовим забезпеченням осіб, які відповідно до чинного законодавства досягли пенсійного віку та мають необхідний страховий стаж. Таким чином, цей вид пенсії є способом здійснення особою конституційного права на матеріальне забезпечення при досягненні нею визначеного законодавством пенсійного віку.

Базовими ознаками, елементами юридичного складу цього виду пенсійних правовідносин є пенсійний вік і страховий стаж.

Закон України “Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи” від 08.07.2011 р., (01.10.2011 р. набрав чинності) внесено зміни до 22 законів, що тією чи іншою мірою регулюють пенсійні відносини в нашій державі. У тому числі зазнала змін і ст. 26 Закону України “Про

загальнообов'язкове державне пенсійне страхування”, якою визначається пенсійний вік. Згідно із положеннями статті *як чоловіки, так і жінки мають право на призначення пенсії за віком після досягнення 60 років і за наявності страхового стажу не менше 15 років*. До досягнення цього віку право на пенсію за віком мають жінки 1961 р. народження і старші після досягнення ними такого віку: 55 років – ті, які народилися до 30 вересня 1956 р. включно; 55 р. 6 місяців – ті, які народилися з 1 жовтня 1956 р. по 31 березня 1957 р.; 56 р. – ті, які народилися з 1 квітня 1957 р. по 30 вересня 1957 р.; 56 р. 6 місяців – які народилися з 1 жовтня 1957 р. по 31 березня 1958 р.; 57 р. – ті, які народилися з 1 квітня 1958 р. по 30 вересня 1958 р.; 57 р. 6 місяців – ті, які народилися з 1 жовтня 1958 р. по 31 березня 1959 р.; 58 р. – ті, які народилися з 1 квітня 1959 р. по 30 вересня 1959 р.; 58 р. 6 місяців – ті, які народилися з 1 жовтня 1959 р. по 31 березня 1960 р.; 59 р. – ті, які народилися з 1 квітня 1960 р. по 30 вересня 1960 р.; 59 р. 6 місяців – ті, які народилися з 1 жовтня 1960 р. по 31 березня 1961 р.; 60 р. – які народилися з 1 квітня 1961 р. по 31 грудня 1961 р.

Як бачимо, законодавець підвищив пенсійний вік жінкам і зрівняв його з пенсійним віком чоловіків, що є загальноєвропейською тенденцією. Крім цього, пенсійна реформа передбачає підняття пенсійного віку для окремих категорій працівників – науковців і науково-педагогічних працівників, суддів, дипломатичних службовців та ін.

Основними проблемами, що зумовили необхідність проведення пенсійної реформи, стали:

- демографічна – в Україні 13,7 млн. пенсіонерів. У 2011 р. на 98 пенсіонерів припадає 100 осіб, які сплачують єдиний соціальний внесок;

- відсутність належної диференціації пенсій залежно від трудового стажу та страхових внесків. Пенсії в межах одного прожиткового мінімуму отримують 1,5 млн пенсіонерів, у межах 2-х прожиткових мінімумів – 10,1 млн пенсіонерів;

- продовжують працювати після досягнення пенсійного

віку (станом на 1 жовтня 2011р.) 1,3 млн осіб*;

– значний розрив між розмірами пенсій за віком у жінок і чоловіків: у жінок вона становить в середньому 993,09 грн, а у чоловіків – 1441,93 грн;

– незбалансованість бюджету Пенсійного фонду України.

Відповідно до Конвенції МОП № 102 “Про мінімальні норми соціального забезпечення” 1952 р. (Україною вона не ратифікована) загальноприйнятим пенсійним віком для чоловіків і жінок вважається 65 років. Національним законодавством може встановлюватися і вищий вік з урахуванням середньої тривалості життя і економічного становища країни.

Схожі положення містяться і в ч. 5 (“Пенсія за віком”) Європейського кодексу соціального забезпечення (переглянутого), прийнятого 06.11. листопада 1990 р. Так, у ст. 26 цього документа йдеться про те, що обставиною, за якої надається пенсія, є період життя після досягнення встановленого віку. Вік не повинен перевищувати 65 років, якщо відповідними демографічним, економічним і соціальним критеріями не буде обґрунтовано вищий пенсійний вік. Цікаво, що в Європейському кодексі соціального забезпечення у редакції 1964 р. ця норма прописана більш детально і визначала критерії, за яких можливе підняття пенсійного віку. Так, у ст. 26 зазначалося, що вказаний вік не перевищує 65 років або такого більш похилого віку, коли кількість мешканців, які досягли цього віку, становить не менше 10 % від тих, які не досягли цього віку, але є старшими за 15 років. Такий підхід є більш вірним і може бути об’єктивним показником при розгляді питання про підвищення пенсійного віку.

Згідно зі ст. 27 Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” *розмір пенсії за віком розраховується за формулою:*

$$П = 3п \times Кс,$$

де:

П – розмір пенсії, (у грн.);

* Болотіна Н. Б. Право людини на соціальній захист в Україні / Н. Б. Болотіна – К.: Знання, 2010. – С. 57.

Зп – заробітна плата (дохід) застрахованої особи, з якої обчислюється пенсія, (у грн);

Кс – коефіцієнт страхового стажу застрахованої особи.

Коефіцієнт страхового стажу – це величина, що визначається відповідно до Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” для обчислення страхового стажу при визначенні розміру пенсії в солідарній системі загальнообов’язкового державного пенсійного страхування.

Він визначається з округленням до 5-ти знаків після коми за формулою:

$$\frac{См \times Вс}{100 \% \times 12},$$

де:

См – сума місяців страхового стажу;

Вс – величина оцінки одного року страхового стажу (у відсотках).

За період участі тільки в солідарній системі величина оцінки одного року страхового стажу дорівнює 1,35 %, а за період участі в солідарній і накопичувальній системах пенсійного страхування – 1,08 %.

Для особи, яка брала участь у обох названих системах, визначається один коефіцієнт страхового стажу як сума коефіцієнта страхового стажу за період участі тільки в солідарній системі та коефіцієнта страхового стажу, визначеного за період участі в солідарній і накопичувальній системах.

Коефіцієнт страхового стажу з урахуванням періодів до набрання чинності Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” не може перевищувати 0,75, а з урахуванням страхового стажу, передбаченого ч. 4 ст. 24 цього Закону (періоди трудової діяльності та інші періоди, що враховувалися до стажу роботи для призначення пенсії до набрання чинності названим Законом, зараховуються до страхового стажу в порядку і на умовах, передбачених законодавством, що діяло раніше), – 0,85.

За бажанням застрахованої особи частина розміру пенсії за віком за період страхового стажу, набутого до дня набрання чинності вказаного Закону, може бути визначена відповідно до раніше чинного законодавства, а частина розміру пенсії за період страхового стажу, набутого після набрання чинності цим Законом, – відповідно до нього. При цьому частина розміру пенсії за віком, обчислена за раніше чинним законодавством, не може перевищувати максимальних розмірів пенсій, визначених законом для відповідних категорій пенсіонерів, та не може бути нижчою розміру трудової пенсії за віком з урахуванням цільової грошової допомоги на прожиття, що діяли на день набрання чинності Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”.

Законодавчим нововведенням є встановлення максимального розміру пенсії за віком. Так, *максимальний розмір пенсії* (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) *не може перевищувати десяти прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність*. Однак дія цієї норми не поширюється на вже призначені пенсії.

Законодавчо визначено також розмір мінімальної пенсії. *Мінімальний розмір пенсії за віком за наявності у чоловіків 35 років, а у жінок 30 років страхового стажу встановлюється в розмірі прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, визначеного законом*. У разі виплати застрахованій особі довічної пенсії мінімальний розмір пенсії за віком у солідарній системі зменшується на її розмір. За кожен повний рік страхового стажу понад 35 років чоловікам і 30 років жінкам пенсія за віком збільшується на 1 % розміру пенсії, але не більш як на 1 % мінімального розміру пенсії за віком. Мінімальний розмір пенсії особам, на яких поширюється дія Закону України “Про підвищення престижності шахтарської праці”, та працівникам, зайнятим повний робочий день під землею обслуговуванням зазначених осіб, які відпрацювали на підземних роботах

не менше 15 років для чоловіків та 7,5 років для жінок за Списком № 1 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 16.01.2003 р., встановлюється незалежно від місця останньої роботи, у розмірі 80 % середньої заробітної плати шахтаря, але не менш як три розміри прожиткового мінімуму, встановленого для осіб, які втратили працездатність. За наявності страхового стажу меншої тривалості, пенсія за віком встановлюється в розмірі, пропорційному наявному страховому стажу, виходячи з мінімального розміру пенсії за віком.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що пенсійне забезпечення за віком є головним видом пенсійного забезпечення у солідарній системі, під яке підпадає переважна більшість населення України.

Особі, яка набула права на пенсію за віком, але після досягнення пенсійного віку виявила бажання працювати і одержувати пенсію з більш пізнього віку, пенсія за віком призначається з урахуванням страхового стажу на день звернення за призначенням пенсії з підвищенням її розміру: (а) на 0,5 % – за кожен повний місяць страхового стажу після досягнення пенсійного віку у разі відстрочення виходу на пенсію на строк до 60 місяців; (б) на 0,75 % – за кожен повний місяць страхового стажу після досягнення пенсійного віку у разі відстрочення виходу на пенсію на строк понад 60 місяців. При цьому за неповний місяць страхового стажу розмір пенсії не підвищується. Жінкам, які народилися до 31 грудня 1961 р., після виходу на пенсію розмір пенсії підвищується на 2,5 % за кожні 6 місяців більш пізнього виходу на пенсію, починаючи з 55 років до досягнення ними 60-річного віку.

Цілком очевидно, що правове регулювання пенсії за віком перебуває у динаміці, що пояснюється об'єктивними (демографія, економіка) та суб'єктивними (політика) чинниками. Дослідивши основні питання пенсійного віку, можемо констатувати, що Україна рухається в руслі загальноєвропейських тенденцій. Пенсійне законодавство держави щодо пенсійного віку відповідає міжнародним стандартам.

4.3. Пенсії по інвалідності

Кожного року 3 грудня, з метою привернення уваги людства до проблем інвалідів, під егідою ООН відзначається Міжнародний день інвалідів. Першим кроком Української держави на шляху створення правових, економічних та організаційних засад захисту прав інвалідів стало прийняття 21.03.1991 р. Закону “Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні”. Цим Законом людям із фізичними вадами гарантовано рівні з усіма іншими громадянами можливості для участі в усіх сферах життя суспільства, створення необхідних умов, що дають змогу інвалідам вести повноцінний спосіб життя з урахуванням їх індивідуальних здібностей та інтересів. Формуючи відповідну законодавчу базу, держава намагається цивілізовано будувати свої взаємовідносини з громадянами, чий фізичний або психічний стан не дає їм змоги самостійно і всебічно дбати про своє здоров’я. У суспільстві функціонує система соціального захисту населення, виплачуються пенсії, працює служба соціальної допомоги вдома, утримуються за кошти Державного або місцевих бюджетів будинки-інтернати для людей похилого віку й інвалідів, діють різні благодійні товариства, підтримується діяльність громадських організацій інвалідів і ветеранів.

Пенсія по інвалідності – це різновид пенсійної виплати в солідарній системі, що є регулярним (щомісячним), але встановленим на певний строк грошовим забезпеченням осіб, яких відповідно до чинного законодавства визнано інвалідами і які мають необхідний страховий стаж.

Підставою для призначення такої пенсії є визнання особи у встановленому порядку інвалідом. *Інвалідом є особа зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов’язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист* (ст. 2 Закону України “Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні”).

Інвалідність – це, у першу чергу, медичний факт, оформлення якого відповідно до чинного законодавства трансфор-

мує його у юридичний факт, а той, у свою чергу, має правові наслідки. Без такого оформлення факт інвалідності залишається лише медичним, який не має юридичних наслідків.

Таким чином, інвалідність – це соціальна недостатність (дезадаптація) внаслідок обмеження життєдіяльності людини, викликана порушенням здоров'я зі стійким розладом функцій організму, що викликає необхідність її соціального захисту й допомоги. Життєдіяльність є повсякденною діяльністю, що покликана і здатна забезпечити людині її існування, існування інших членів суспільства та всього суспільства у цілому шляхом навчання, спілкування, орієнтації, пересування, самообслуговування, контролю за своєю поведінкою, участі у трудовій діяльності. Вона являє собою інтеграцію фізичних, психологічних і соціальних функцій людини. Обмеження життєдіяльності – неможливість виконувати повсякденну діяльність у спосіб та в об'ємі, звичайних для людини, що створює перешкоди у соціальному середовищі, ставить її в незручне становище порівняно зі здоровими і проявляється частковою або повною втратою здатності до самообслуговування, пересування, орієнтації, спілкування, навчання, контролю за поведінкою, а також значним обмеженням обсягу трудової діяльності, зниженням кваліфікації, і призводить до соціальної дезадаптації.

*Інвалідність диференціюють на: а) професійну – що полягає у повній чи значній втраті професійної працездатності, під якою розуміють здатність особи до трудової діяльності за своєю професією і кваліфікацією чи за іншою адекватною професією і б) непрофесійну – йдеться про істотні порушення життєдіяльності особи, пов'язані не лише з її трудовою діяльністю, а й здатністю до самообслуговування, пересування, спілкування, навчання, контролю за своєю поведінкою тощо.**

Причина, група, час настання інвалідності, строк, на який вона встановлюється, визначаються медико-соціальною експертною комісією, підпорядкованою Республіканському в

* Синчук С. М. Теорія соціального ризику за правом соціального забезпечення / С. М. Синчук // Право України. – 2003. – № 3. – С. 57.

АРК, обласним і міським у містах Києві й Севастополі центрам (бюро) медико-соціальної експертизи. Органи Пенсійного фонду та застрахована особа мають право в установленому законом порядку оскаржити рішення органів медико-соціальної експертизи. Правовий статус МСЕК визначено Положенням про медико-соціальну експертизу, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 03.12.2009 р. № 1317.

Залежно від ступеня, виду захворювання та групи інвалідності утворюються такі комісії:

- 1) загального профілю;
- 2) спеціалізованого профілю.

Комісія складається з представників МОЗ, Мінсоцполітики, Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, а також військово-медичної служби СБУ та військово-медичного підрозділу Служби зовнішньої розвідки у разі розгляду медичних справ стосовно потерпілих на виробництві чи пенсіонерів з числа військово-вослужбовців СБУ або Служби зовнішньої розвідки. У проведенні медико-соціальної експертизи беруть участь також представники Пенсійного фонду України, Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, органів державної служби зайнятості і, у разі потреби, працівники науково-педагогічної та соціальної сфери.

Комісії проводять огляд осіб, що звертаються для встановлення інвалідності, за місцем їх проживання або лікування, у тому числі за місцем їх проживання або місцем перебування у закладах соціального захисту для бездомних осіб та центрах соціальної адаптації осіб, звільнених із місць позбавлення волі, за направленням відповідного лікувально-профілактичного закладу охорони здоров'я після пред'явлення паспорта чи іншого документа, що засвідчує особу. Медико-соціальна експертиза проводиться після повного медичного обстеження, проведення необхідних досліджень, оцінювання соціальних потреб інваліда, визначення клініко-функціонального діагнозу, професійного, трудового прогнозу, одержання результатів відповідного лікування, реабілітації за наявності даних, що підтверджують стійке порушення функцій організму, зумовлених захворюван-

нями, наслідками травм чи вродженими вадами, які спричиняють обмеження життєдіяльності. Комісія проводить засідання у повному складі і колегіально приймає рішення. Відомості щодо результатів експертного огляду і прийнятих рішень вносяться до акта огляду та протоколу засідання комісії, що підписуються головою комісії та її членами і засвідчуються печаткою.

Рішення Центральної медико-соціальної експертної комісії МОЗ, Кримської республіканської, обласних, центральних міських комісій (у тому числі в разі проведення огляду у складних випадках) приймається більшістю голосів членів комісій. У разі рівного розподілу голосів вирішальним є голос голови комісії. Член комісії, не згодний з прийнятим рішенням, викладає свою думку в письмовому вигляді, яка додається до акта огляду. На вимогу такого члена комісії акт огляду надсилається МОЗ.

У разі коли особа, що звертається для встановлення інвалідності, не може з'явитися до комісії за станом здоров'я згідно з висновком лікарсько-консультативної комісії лікувально-профілактичного закладу, огляд проводиться вдома, у тому числі за місцем проживання, у стаціонарних установах для інвалідів та людей похилого віку, установах тимчасового проживання у закладах соціального захисту для бездомних осіб та центрах соціальної адаптації осіб, звільнених із місць позбавлення волі, або в стаціонарі, де вона перебуває на лікуванні. В окремих випадках, зокрема, коли особа, що звертається для встановлення інвалідності, проживає у віддаленій, важкодоступній місцевості, члени комісії можуть приймати рішення за її згодою заочно на підставі поданих документів.

Комісія видає особі, яку визнано інвалідом або стосовно якої встановлено факт втрати професійної працездатності, довідку та індивідуальну програму реабілітації і надсилає у триденний строк виписку з акта огляду комісії органу, в якому інвалід перебуває на обліку як отримувач пенсії чи державної соціальної допомоги (щомісячного довічного грошового утримання), що призначається замість пенсії, та разом з індивідуальною програмою реабілітації – органу, що здійснює загальнообов'язкове державне соціальне страхування, виписку з акта огляду

комісії про результати визначення ступеня втрати професійної працездатності у відсотках та потреби у наданні додаткових видів допомоги. Датою встановлення інвалідності вважається день надходження до комісії документів.

Пенсії по інвалідності можна класифікувати за трьома основними критеріями залежно від а) групи інвалідності, б) причини інвалідності, в) суб'єктів пенсійного забезпечення по інвалідності.

Перший критерій пенсії по інвалідності є однаковим для всіх осіб, які мають право на пенсію по інвалідності, оскільки незалежно від суб'єкта і причини втрати працездатності інвалідність поділяється на три основні групи.

Особі, що визнана інвалідом, залежно від ступеня розладу функцій органів і систем організму та обмеження її життєдіяльності встановлюється I, II або III група інвалідності.

Підставою для встановлення I групи інвалідності є стійкі, значно вираженої тяжкості функціональні порушення в організмі, зумовлені захворюванням, травмою або уродженою вадою, що призводять до значного обмеження життєдіяльності особи, неспроможності до самообслуговування і виникнення потреби у постійному сторонньому нагляді, догляді або допомозі. До I групи належать особи з найважчим станом здоров'я, які повністю не здатні до самообслуговування, потребують постійного стороннього нагляду, догляду або допомоги, абсолютно залежні від інших осіб у виконанні життєво важливих соціально-побутових функцій або які частково здатні до виконання окремих елементів самообслуговування.

Інваліди I групи із значно вираженим обмеженням життєдіяльності можуть навчатися та проводити різні види трудової діяльності за умови їх забезпечення засобами компенсації фізичних дефектів або порушених функцій організму, здійснення реабілітаційних заходів, створення за необхідності спеціальних умов праці, у тому числі вдома.

Критеріями встановлення I групи інвалідності є ступінь втрати здоров'я, що спричиняє обмеження однієї чи декількох категорій життєдіяльності особи у значному (III) ступені: 1) нездатність до самообслуговування чи повна залежність від інших осіб; 2) нездатність до пересування чи повна залежність

від інших осіб; 3) нездатність до орієнтації (дезорієнтація); 4) нездатність до спілкування; 5) нездатність контролювати свою поведінку; 6) значні обмеження здатності до навчання; 7) нездатність до окремих видів трудової діяльності.

І група інвалідності поділяється на підгрупи А і Б залежно від ступеня втрати здоров'я інваліда та обсягу потреби в постійному сторонньому догляді, допомозі або нагляді.

До підгрупи А І групи інвалідності належать особи з виключно високим ступенем втрати здоров'я, який стає причиною виникнення потреби у постійному сторонньому нагляді, догляді або допомозі інших осіб і фактичної нездатності до самообслуговування. Критеріями встановлення підгрупи А І групи інвалідності є ступінь втрати здоров'я, що спричиняє повну нездатність до самообслуговування та повну залежність від інших осіб (необхідність постійного стороннього нагляду, догляду або допомоги).

До підгрупи Б І групи інвалідності належать особи з високим ступенем втрати здоров'я, що зумовлює значну залежність від інших осіб у виконанні життєво важливих соціально-побутових функцій і часткову нездатність до виконання окремих елементів самообслуговування. Критеріями встановлення підгрупи Б І групи інвалідності є ступінь втрати здоров'я, що у свою чергу, веде до втрати можливості самостійного задоволення з допомогою технічних засобів і за умови відповідного облаштування житла більшості життєво необхідних фізіологічних та побутових потреб.

Підставою для встановлення ІІ групи інвалідності є стійкі, явно вираженої тяжкості функціональні порушення в організмі, зумовлені захворюванням, травмою або вродженою вадою, що призводять до значного обмеження життєдіяльності особи, при збереженій здатності до самообслуговування, та не спричиняють потреби в постійному сторонньому нагляді, догляді або допомозі.

Критеріями встановлення ІІ групи інвалідності є ступінь втрати здоров'я, що стає причиною обмеження у вираженому ІІ ступені однієї чи декількох категорій життєдіяльності особи: 1) обмеження самообслуговування ІІ ступеня – здатність до самообслуговування з використанням допоміжних засобів

і/або за допомогою інших осіб; 2) обмеження здатності до самостійного пересування II ступеня – здатність до самостійного пересування з використанням допоміжних засобів і/або за допомогою інших осіб; 3) обмеження здатності до навчання II ступеня – нездатність до навчання або здатність до навчання тільки у спеціальних навчальних закладах чи за спеціальними програмами вдома; 4) обмеження здатності до трудової діяльності II ступеня – нездатність до виконання окремих видів трудової діяльності чи здатність до трудової діяльності у спеціально створених умовах з використанням допоміжних засобів і/або спеціально обладнаного робочого місця, за допомогою інших осіб; 5) обмеження здатності до орієнтації II ступеня – здатність до орієнтації в часі і просторі за допомогою інших осіб; 6) обмеження здатності до спілкування II ступеня – здатність до спілкування з використанням допоміжних засобів і/або за допомогою інших осіб; 7) обмеження здатності контролювати свою поведінку II ступеня – здатність частково чи повністю контролювати свою поведінку тільки за допомогою сторонніх осіб. До II групи інвалідності можуть належати також особи, які мають дві хвороби або більше, що призводять до інвалідності, наслідки травми або вроджені вади та їх комбінації, які в сукупності спричиняють значне обмеження життєдіяльності особи та її працездатності. II група інвалідності встановлюється учням, студентам вищих навчальних закладів I-IV рівня акредитації денної форми навчання, що вперше здобувають відповідний освітньо-кваліфікаційний рівень освіти, у разі наявності в них ознак інвалідності на період їх навчання. Після закінчення навчального закладу видається довідка про придатність їх до роботи у результаті набуття професії.

Інваліди II групи з вираженим обмеженням життєдіяльності можуть навчатися та виконувати різні види трудової діяльності, зокрема, шляхом створення відповідних умов праці із забезпеченням засобами компенсації фізичних дефектів чи порушених функцій організму, здійснення реабілітаційних заходів.

Підставою для встановлення III групи інвалідності є стійкі, помірної тяжкості функціональні порушення в організмі, зумовлені захворюванням, наслідками травм або вродженими

вадами, що призвели до помірно вираженого обмеження життєдіяльності особи, у тому числі її працездатності, але потребують соціальної допомоги і соціального захисту.

Критеріями для встановлення III групи інвалідності є ступінь втрати здоров'я, що зумовлює обмеження однієї чи декількох категорій життєдіяльності у помірно вираженому I ступені: 1) обмеження самообслуговування I ступеня – здатність до самообслуговування з використанням допоміжних засобів; 2) обмеження здатності самостійно пересуватися I ступеня – здатність до самостійного пересування з більшим витрачанням часу, часткового пересування та скорочення відстані; 3) обмеження здатності до навчання I ступеня – здатність до навчання в навчальних закладах загального типу за умови дотримання спеціального режиму навчального процесу і/або з використанням допоміжних засобів, за допомогою інших осіб (крім персоналу, що навчає); 4) обмеження здатності до трудової діяльності I ступеня – часткова втрата можливостей до повноцінної трудової діяльності (втрата професії, значне обмеження кваліфікації або зменшення обсягу професійної трудової діяльності більше ніж на 25 %, значне утруднення в набутті професії чи працевлаштуванні осіб, що раніше ніколи не працювали та не мають професії); 5) обмеження здатності до орієнтації I ступеня – здатність до орієнтації в часі, просторі за умови використання допоміжних засобів; 6) обмеження здатності до спілкування I ступеня – здатність до спілкування, що характеризується зниженням швидкості, зменшенням обсягу засвоєння, отримання та передавання інформації; 7) обмеження здатності контролювати свою поведінку I ступеня – здатність частково контролювати свою поведінку за особливих умов.

Інваліди III групи з помірним обмеженням життєдіяльності можуть навчатися та виконувати різні види трудової діяльності за умови забезпечення у разі потреби засобами компенсації фізичних дефектів чи порушених функцій організму, здійснення реабілітаційних заходів.

Повторний огляд інвалідів з нестійкими, оборотними змінами та порушеннями функцій організму з метою визначення ефективності реабілітаційних заходів, стану здоров'я і ступеня

соціальної адаптації проводиться 1 раз на 1-3 роки. Повторний огляд інвалідів, а також осіб, інвалідність яких встановлено без зазначення строку проведення повторного огляду, проводиться раніше зазначеного строку за заявою такого інваліда, інших заінтересованих осіб у разі настання змін у стані здоров'я і працездатності або за рішенням суду чи прокуратури.

Другим критерієм пенсії по інвалідності є причина інвалідності.

Причинами інвалідності є: (1) загальне захворювання; (2) інвалідність з дитинства; (3) нещасний випадок на виробництві (трудова каліцтво чи інше ушкодження здоров'я); (4) професійне захворювання; (5) поранення, контузії, каліцтва, захворювання пов'язані з проходження військової служби.

Пенсія по інвалідності від загального захворювання (у тому числі каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства) призначається відповідно до Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування". Пенсія по інвалідності від нещасного випадку на виробництві й професійного захворювання призначається відповідно до Закону України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності".

Третім критерієм пенсійного забезпечення по інвалідності виступає суб'єкт пенсіонування. Пенсію по інвалідності, окрім загальних суб'єктів, можуть отримувати також особи, пенсійне забезпечення яких регулюється спеціальними законами (державні службовці, науково-педагогічні працівники, військовослужбовці, працівники прокуратури, міліції, судді, дипломати та ін.).

З урахуванням викладеного та відповідно до ст. 36 Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" пенсія по інвалідності в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування призначається в разі настання інвалідності, що спричинила повну або часткову втрату працездатності внаслідок загального захворювання (у тому числі каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства), за наявності такого страхового стажу на час настання інвалідності або на день звернення за пенсією.

Особи, визнані інвалідами, мають право на пенсію по інвалідності, залежно від групи інвалідності, за наявності такого страхового стажу на час настання інвалідності або на день звернення за пенсією:

а) для інвалідів I групи: до досягнення особою 25 років включно – 1 рік; від 26 років до досягнення особою 28 років включно – 2 роки; від 29 років до досягнення особою 31 року включно – 3 роки; від 32 років до досягнення особою 34 років включно – 4 роки; від 35 років до досягнення особою 37 років включно – 5 років; від 38 років до досягнення особою 40 років включно – 6 років; від 41 року до досягнення особою 43 років включно – 7 років; від 44 років до досягнення особою 48 років включно – 8 років; від 49 років до досягнення особою 53 років включно – 9 років; від 54 років до досягнення особою 59 років включно – 10 років;

б) для інвалідів II та III груп: до досягнення особою 23 років включно – 1 рік; від 24 років до досягнення особою 26 років включно – 2 роки; від 27 років до досягнення особою 28 років включно – 3 роки; від 29 років до досягнення особою 31 року включно – 4 роки; від 32 років до досягнення особою 33 років включно – 5 років; від 34 років до досягнення особою 35 років включно – 6 років; від 36 років до досягнення особою 37 років включно – 7 років; від 38 років до досягнення особою 39 років включно – 8 років; від 40 років до досягнення особою 42 років включно – 9 років; від 43 років до досягнення особою 45 років включно – 10 років; від 46 років до досягнення особою 48 років включно – 11 років; від 49 років до досягнення особою 51 року включно – 12 років; від 52 років до досягнення особою 55 років включно – 13 років; від 56 років до досягнення особою 59 років включно – 14 років.

Особи, визнані інвалідами після досягнення пенсійного віку, мають право на пенсію по інвалідності за наявності страхового стажу 15 років. Якщо інвалідність настала в період проходження строкової військової служби, то відповідна пенсія призначається особі незалежно від наявності страхового стажу.

Пенсія по інвалідності призначається незалежно від того, коли настала інвалідність: у період роботи, до влаштування

на роботу чи після її припинення.

Пенсія по інвалідності призначається в таких розмірах: інвалідам I групи – 100 % пенсії за віком; інвалідам II групи – 90 % пенсії за віком; інвалідам III групи – 50 % пенсії за віком.

Непрацюючі інваліди II групи за їх вибором мають право на призначення пенсії по інвалідності в розмірі пенсії за віком за наявності такого страхового стажу: у жінок – 20 років, у чоловіків – 25, якщо їм вперше встановлено інвалідність у віці до 46 років включно; у жінок – 21 рік, у чоловіків – 26, якщо їм вперше встановлено інвалідність у віці до 48 років включно; у жінок – 22 роки, у чоловіків – 27, якщо їм вперше встановлено інвалідність у віці до 50 років включно; у жінок – 23 роки, у чоловіків – 28, якщо їм вперше встановлено інвалідність у віці до 53 років включно; у жінок – 24 роки, у чоловіків – 29, якщо їм вперше встановлено інвалідність у віці до 56 років включно; у жінок – 25 років, у чоловіків – 30, якщо їм вперше встановлено інвалідність у віці до 59 років включно.

Непрацюючі інваліди II групи, визнані інвалідами після досягнення пенсійного віку, та інваліди III групи за їх вибором мають право на призначення пенсії по інвалідності в розмірі пенсії за віком, за наявності – у жінок 30 років, у чоловіків 35 років страхового стажу.

Пенсія по інвалідності призначається на весь строк встановлення інвалідності. Інвалідам – чоловікам, які старші 60 років, і жінкам, які старші 55 років, пенсії по інвалідності призначаються довічно. Повторний огляд цих інвалідів провадиться тільки за їх заявою.

У разі зміни групи інвалідності пенсія в новому розмірі виплачується з дня її зміни. Якщо особа визнана інвалідом нижчої групи, пенсія виплачується за попередньою групою до кінця місяця, в якому змінено групу інвалідності. У разі визнання особи, яка пройшла повторний огляд, здоровою пенсія виплачується до кінця місяця, по який встановлено інвалідність.

Якщо особа не з'явилася в органи медико-соціальної експертизи на повторний огляд у визначений для цього строк, виплата пенсії по інвалідності зупиняється з першого числа місяця, наступного за місяцем, у якому вона мала з'явитися на повторний огляд. Якщо строк повторного огляду МСЕК інвалі-

дом пропущено з поважних причин або в разі визнання його знову інвалідом, виплата пенсії по інвалідності відновлюється з дня, з якого припинено виплату, до дня повторного огляду, але не більш як за 3 роки, якщо орган медико-соціальної експертизи визнає його за цей період інвалідом. При цьому якщо під час повторного огляду інваліда переведено на іншу групу інвалідності (вищу або нижчу), пенсія за зазначений період виплачується за попередньою групою інвалідності.

Якщо виплату пенсії інвалідові було припинено у зв'язку з відновленням здоров'я або якщо він не отримував пенсії внаслідок нез'явлення на повторний огляд без поважних причин, то в разі наступного визнання його інвалідом виплата раніше призначеної пенсії поновлюється з дня встановлення інвалідності знову за умови, що після припинення виплати пенсії минуло не більше 5-ти років. Якщо минуло більше 5-ти років, пенсія призначається знову на загальних підставах.

Органи медико-соціальної експертизи зобов'язані повідомляти територіальні органи Пенсійного фонду України в порядку, встановленому законодавством, про результати повторного огляду осіб, яким призначена пенсія по інвалідності, та про нез'явлення цих осіб на зазначений огляд.

4.4. Пенсії у зв'язку з втратою годувальника

Пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається непрацездатним членам сім'ї померлого годувальника, які були на його утриманні, за наявності в годувальника на день смерті страхового стажу, який був би необхідний йому для призначення пенсії по III групі інвалідності, а в разі смерті пенсіонера або осіб, інвалідність яких настала в період проходження строкової військової служби, – незалежно від тривалості страхового стажу. При цьому дітям пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається незалежно від того, чи були вони на утриманні годувальника. Крім цього, батьки і чоловік (дружина) померлого, які не були на його утриманні, теж мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника, якщо втра-

тили джерело засобів до існування.

Цей різновид пенсії необхідно відрізнити від спадщини померлого годувальника. По-перше, правом на останню за законом користуються всі члени сім'ї, а правом на пенсію – тільки окремі її члени за наявності необхідних юридично значущих умов (непрацездатність, утриманство). По-друге, спадщина може мати різноманітні форми та розміри (нерухомість, банківські вклади тощо), а пенсія – це завжди певні грошові кошти. По-третє, отримання спадщини – це одноразовий акт, а пенсія має регулярний, систематичний характер (із розрахунку один раз на місяць), вона може бути постійною або тимчасовою. Успадкувати можна тільки ту пенсію, яку особа не отримала за життя. По-четверте, спадщина, на противагу від пенсії, не є предметом правового регулювання права соціального забезпечення.

Пенсійне забезпечення у випадку втрати годувальника охоплює значну кількість осіб, які належать до найбільш соціально незахищених категорій населення України.

Для розгорнутої характеристики цього виду пенсії треба насамперед розкрити сутність суб'єктів пенсіонування та об'єкта виникаючих при цьому правовідносин.

Суб'єктів пенсійного забезпечення – непрацездатних членів сім'ї у зв'язку з втратою годувальника можна поділити на 2 групи: перша група – це безпосередньо сам годувальник; друга – особи, які мають право на отримання пенсії у зв'язку з втратою годувальника.

Перша група суб'єктів охоплює осіб, які померли, визнані безвісті відсутніми або оголошені померлими. Як і в пенсійному забезпеченні по інвалідності пенсійне забезпечення у зв'язку з втратою годувальника поділяється на два види залежно від причини смерті: перший включає осіб, які померли від загального захворювання, і цей вид регулюється Законом України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування”; другий включає осіб, які померли внаслідок виконання своєї трудової функції, і регулюється Законом України “Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності”.

До другої групи суб'єктів належать особи, передбачені

ст. 36 Закону України “Про загальнообов’язкове пенсійне державне страхування”. Згідно із положеннями статті *непрацездатними членами сім’ї померлого годувальника є:*

1) чоловік (дружина), батько, мати, якщо вони є інвалідами або досягли пенсійного віку;

2) діти (у тому числі ті, які народилися до спливу 10-ти місяців з дня смерті годувальника) померлого годувальника: а) які не досягли 18 років або старші цього віку, якщо вони стали інвалідами до досягнення 18 років; б) які навчаються за денною формою навчання у загальноосвітніх навчальних закладах системи загальної середньої освіти, а також професійно-технічних, вищих навчальних закладах (у тому числі у період між завершенням навчання в одному із зазначених навчальних закладів та вступом до іншого навчального закладу або у період між завершенням навчання за одним освітньо-кваліфікаційним рівнем та продовженням навчання за іншим за умови, що такий період не перевищує чотирьох місяців), – до закінчення ними навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23 років; в) діти-сироти – до досягнення ними 23 років незалежно від того, навчаються вони чи ні;

3) чоловік (дружина), а в разі їх відсутності – один з батьків або брат (сестра), дідусь (бабуся) померлого годувальника незалежно від віку і працездатності, якщо він (вона) не працюють і зайняті доглядом за дитиною (дітьми) померлого годувальника до досягнення нею (ними) 8 років.

До членів сім’ї, які вважаються такими, що були на утриманні померлого годувальника, належать особи, якщо вони:

1) були на повному утриманні померлого; 2) одержували від нього допомогу, що була для них постійним і основним джерелом засобів до існування. Члени сім’ї померлого годувальника, для яких його допомога була постійним і основним джерелом засобів до існування, але які й самі одержують пенсію, мають право (за бажанням) перейти на пенсію у зв’язку з втратою годувальника.

Крім зазначених категорій, право на отримання пенсії у зв’язку з втратою годувальника мають: а) усиновлені діти – нарівні з рідними дітьми; б) пасинок і падчерка – нарівні з рідними дітьми, якщо вони не одержували аліментів від батьків; в) неповно-

літні діти – зберігають це право і в разі їх усиновлення.

Згідно з п. 18 Порядку подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”, затвердженого постановою правління Пенсійного фонду України від 25.11.2005 р. № 22-1, за документ, що засвідчує факт перебування на утриманні непрацездатних членів сім’ї, приймаються довідки житлово-експлуатаційних або інших організацій з місця проживання (реєстрації) або довідки органів місцевого самоврядування: (а) для призначення надбавок, компенсації – довідка про перебування на утриманні чи про спільне проживання з заявником; (б) для призначення пенсії у зв’язку з втратою годувальника – довідка про перебування на повному утриманні померлого годувальника чи одержання від померлого годувальника допомоги, яка була постійним і основним джерелом засобів до існування, або про спільне проживання з годувальником на момент його смерті. У разі неможливості надати такі документи факт перебування на утриманні померлого годувальника встановлюється у судовому порядку.

Окремо в Законі України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” наголошується, що положення, які стосуються сім’ї, поширюються і на сім’ю особи, визначеної безвісно відсутньою або оголошеною померлою у встановленому законодавством порядку.

Таким чином, *пенсія у зв’язку із втратою годувальника призначається за дотриманням таких обов’язкових умов для громадян, які претендують на її одержання: а) якщо вони є непрацездатними членами сім’ї померлого; б) якщо перебували на повному утриманні померлого годувальника (за деякими винятками) або отримували від нього допомогу, що була для них постійним і основним джерелом засобів до існування; в) якщо померлий годувальник на момент смерті мав страховий стаж відповідної тривалості.*

Пенсія у зв’язку з втратою годувальника – це різновид пенсійної виплати в солідарній системі, що є регулярним (щомісячним) грошовим забезпеченням, яке призначається в разі смерті годувальника, який має необхідний страховий стаж, не-

працездатним членам сім'ї, що знаходилися на його утриманні.

Розмір пенсії у зв'язку з втратою годувальника:

– на одного непрацездатного члена сім'ї – 50 % пенсії за віком померлого годувальника;

– на двох та більше непрацездатних членів сім'ї – 100 % пенсії за віком померлого годувальника, що розподіляється між ними рівними частками.

Дітям-сиротам пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається в розмірах, визначених з урахуванням розміру пенсії за віком кожного з батьків.

Пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається на весь період, протягом якого член сім'ї померлого годувальника вважається непрацездатним, а членам сім'ї, які досягли пенсійного віку, – довічно.

Зміна розміру пенсії або припинення її виплати членам сім'ї здійснюється з першого числа місяця, що настає за місяцем, у якому склалася обставина, що спричинили зміну розміру або припинення виплати пенсії.

На всіх членів сім'ї, які мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника, призначається одна спільна пенсія. На вимогу члена сім'ї із загальної суми пенсії виділяється його частка, яка виплачується окремо. Виділення частки пенсії провадиться з першого числа місяця, що настає за місяцем, у якому надійшла заява від члена сім'ї.

Контрольні питання

1. Дайте визначення пенсій у солідарній пенсійній системі й назвіть їх види.

2. Хто має право на отримання пенсій із солідарної системи?

3. Які умови й порядок призначення пенсії за віком?

4. Що таке коефіцієнт страхового стажу та як він визначається?

5. Що таке інвалідність, які її ознаки.

6. Назвіть умови й порядок призначення пенсії по інвалідності?

7. Які умови й порядок призначення пенсії у зв'язку з втратою годувальника?

Розділ 5. СПЕЦІАЛЬНЕ ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

5.1. Поняття та загальна характеристика спеціального пенсійного забезпечення

Спеціальне пенсійне забезпечення – це система правових норм, що встановлюють порядок призначення, зміни та припинення пенсійних виплат для окремих категорій осіб у порядку, визначеному спеціальними законами, що є відмінними від пенсійних виплат у солідарній (загальній) пенсійній системі.

Спеціальні умови пенсійного забезпечення за особливостями професійного статусу особи передбачені законами України “Про державну службу”, “Про статус народного депутата України”, “Про Кабінет Міністрів України”, “Про судоустрій і статус суддів”, “Про прокуратуру”, “Про Національний банк України”, “Про дипломатичну службу”, “Про службу в органах місцевого самоврядування”, “Про судову експертизу”, “Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів”, “Про наукову і науково-педагогічну діяльність”, “Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб”, “Про підвищення престижності шахтарської праці”, Митним кодексом України та ін.

Спеціальні умови пенсійного забезпечення за особливостями соціального статусу особи закріплені нормами законів України “Про пенсії за особливі заслуги перед Україною”, “Про зайнятість населення”, “Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали від Чорнобильської катастрофи”, “Про загальні засади подальшої експлуатації і зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення зруйнованого четвертого енергоблоку цієї АЕС на екологічно безпечну систему”, “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту”, “Про жертви нацистських переслідувань”, “Про соціальний захист дітей війни”, “Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку”, “Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні”, “Про донорство крові та її компонентів”, “Про статус гірських населених пунктів”, “Про

біженців” та ін. Ця група законів переважно передбачає збільшення (підвищення) за рахунок Державного бюджету України на певний відсоток призначених пенсій окремим категоріям осіб, які, зазнавши особливих соціальних ризиків, потребують додаткового соціального захисту.

Третю групу становлять пільгові умови пенсійного забезпечення окремих категорій осіб, які мали таке право за нормами Закону України “Про пенсійне забезпечення”.

При введенні в дію Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” збережено пільгове пенсійне забезпечення, передбачене Законом України “Про пенсійне забезпечення” від 05.11.1991 р., у частині визначення права на пенсію за віком на пільгових умовах і пенсію за вислугу років. Наявність таких пенсій пояснюється особливістю окремих професій і складними умовами праці.

Пенсія за вислугу років – це пенсійна виплата, що є регулярним (щомісячним) грошовим забезпеченням окремих категорій громадян зі спеціальною правоздатністю, у зв’язку з тривалою професійною діяльністю.

Як правило, пенсія, що розглядається, залежить не від віку отримувача пенсії, а наявності в особі спеціального стажу (вислуги років) та призначається при звільненні з роботи або виході у відставку. Тривалість стажу диференціюється з огляду на вид роботи або професійну діяльність, з урахуванням чого і встановлюється вказана пенсія. Порядок обчислення стажу (вислуги років) пов’язаний із специфікою здійснюваних отримувачем пенсії робіт чи професійною діяльністю. Сумарне обчислення різних видів спеціального стажу, як правило, не допускається.

Пенсії за вислугу років встановлюються категоріям громадян, зайнятих на роботах, виконання яких призводить до втрати професійної працездатності або придатності до настання віку, що дає право на пенсію за віком. Цей вид пенсії слугує формою матеріального забезпечення осіб, які через специфічний характер своєї професії потребують, на думку законодавця, додаткового або підвищеного соціального захисту з поміж інших категорій громадян. Мета пенсії за вислугу років – звіль-

нити таких громадян від необхідності продовжувати свою колишню трудову діяльність, компенсувавши їм у значній частині втрачений заробіток у зв'язку з переходом на іншу роботу, або повним припиненням такої діяльності.

На відміну від пенсії за віком пенсії за вислугу років призначаються чітко визначеному в законодавстві колу осіб і виплачуються, як правило, за умови залишення роботи (служби), за виконання якої вона встановлена.

5.2. Пенсійне забезпечення державних службовців

Згідно зі ст. 49 Закону України “Про державну службу” від 17.11.2011 р. *право на отримання пенсії державних службовців мають чоловіки, які досягли віку 62 роки, та жінки, які досягли пенсійного віку, встановленого Законом України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”, за наявності страхового стажу, необхідного для призначення пенсії за віком у мінімальному розмірі, у тому числі стажу державної служби не менш як 10 років, та які на час досягнення зазначеного віку працювали на посадах державних службовців, а також особи, які мають не менше 20 років стажу роботи на посадах, віднесених до категорій посад державних службовців, незалежно від місця роботи на час досягнення зазначеного віку.*

Граничний вік перебування особи на державній службі – 65 років.

Пенсія державним службовцям призначається в розмірі 80 % суми їх заробітної плати, з якої було сплачено єдиний внесок на загальнообов’язкове державне соціальне страхування, а до 01.01.2011 р. – страхові внески на загальнообов’язкове державне пенсійне страхування, а особам, які на час звернення за призначенням пенсії не є державними службовцями, – у розмірі 80 % заробітної плати працюючого державного службовця відповідної посади та рангу за останнім місцем роботи на державній службі, з якої було сплачено єдиний внесок на загальнообов’язкове державне соціальне страхування, а до 01.01.2011 р. – страхові внески на загальнообов’язкове державне пенсійне страхування.

До досягнення встановленого віку право на пенсію за віком мають державні службовці – чоловіки 1955 р. народження і старші після досягнення ними такого віку: 60 років – які народилися по 31 грудня 1952 р.; 60 років 6 міс. – які народилися з 1 січня 1953 р. по 31 грудня 1953 р.; 61 року – які народилися з 1 січня 1954 р. по 31 грудня 1954 р.; 61 року 6 міс. – які народилися з 1 січня 1955 р. по 31 грудня 1955 р.

Пенсія державним службовцям у частині, яка не перевищує розміру пенсії за солідарною системою, що призначається відповідно до Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”, виплачується за рахунок коштів Пенсійного фонду України. Частина пенсії, що перевищує цей розмір, виплачується за рахунок коштів Державного бюджету України.

Пенсія, призначена відповідно до Закону України “Про державну службу”, у період роботи на посадах, які дають право на призначення пенсії в порядку і на умовах, передбачених цим Законом, Законами України “Про статус народного депутата України”, “Про прокуратуру”, “Про наукову і науково-технічну діяльність”, виплачується у розмірі, обчисленому відповідно до Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”, а після звільнення з таких посад – у розмірі, обчисленому відповідно до Закону України “Про державну службу”.

Максимальний розмір пенсії (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) не може перевищувати десяти прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність.

Достроково призначена пенсія з урахуванням підпункту “г” ч. 1 п. 1 ст. 26 Закону України “Про зайнятість населення” (достроковий вихід на пенсію за півтора роки до досягнення пенсійного віку або віку, що дає право на призначення пенсії відповідно до Законів України “Про державну службу”, “Про статус народного депутата України”, “Про прокуратуру”, “Про

наукову і науково-технічну діяльність”, у разі, якщо до визнання такої особи безробітною для неї неможливо було підібрати підходящу роботу та якщо вона має страховий стаж, необхідний для призначення пенсії за віком у мінімальному розмірі) і ст. 21 Закону України “Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні” (особам, трудовий договір з якими розірвано за півтора року до досягнення пенсійного віку або віку, що дає право на призначення пенсії відповідно до Законів України “Про державну службу”, “Про статус народного депутата України”, “Про прокуратуру”, “Про наукову і науково-технічну діяльність”, з ініціативи власника або уповноваженого ним органу у зв’язку зі змінами в організації виробництва і праці, у тому числі ліквідацією, реорганізацією, перепрофілюванням підприємств, установ та організацій, скороченням чисельності або штату працівників, а також виявленою невідповідністю працівника обійманій посаді за станом здоров’я, гарантується право на достроковий вихід на пенсію за півтора року до встановленого законодавством строку, якщо вони мають страховий стаж, необхідний для призначення пенсії за віком у мінімальному розмірі) у період до досягнення встановленого віку, працюючим пенсіонерам не виплачується.

Визначення заробітної плати для обчислення пенсій державним службовцям регламентується постановою Кабінету Міністрів України “Про деякі питання вдосконалення визначення розмірів заробітку для обчислення пенсії” від 31.05.2000 р., № 865. Нею передбачено, що розмір виплат (крім посадових окладів, надбавок за ранг або кваліфікаційні класи, класний чин або спеціальні звання, вислугу років), що включаються у заробіток для обчислення пенсії відповідно до Закону України “Про державну службу”, визначається за вибором того, хто звернувся за пенсією, за останні 24 календарні місяці роботи, яка дає право на даний вид пенсії, підряд перед зверненням за пенсією або за будь-які 60 календарних місяців такої роботи підряд перед зверненням за пенсією незалежно від наявності перерв протягом цього періоду на даній роботі. Середньомісячна сума зазначених виплат за 24 або 60 календарних місяців визначається

шляхом ділення загальної суми цих виплат за 24 календарні місяці роботи підряд перед зверненням за пенсією чи за 60 календарних місяців роботи підряд відповідно на 24 або на 60. У всіх випадках заробітна плата для обчислення пенсії державного службовця враховується в межах установленої законом на день призначення (перерахунку) пенсії максимальної величини бази нарахування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Таким чином, щоб отримувати пенсію державного службовця особі необхідно мати спеціальну правоздатність, що полягає у наявності, крім пенсійного віку та загального страхового стажу, спеціального стажу державної служби у 10 років, якщо особа виходить на пенсію з посади державного службовця чи 20 років стажу державної служби, якщо особа виходить на пенсію з інших посад.

Стаття 35 Закону України “Про державну службу” закріпила, що *до стажу державної служби, який дає право на отримання пенсії державного службовця, зараховуються:* 1) час перебування на посадах державної служби відповідно до цього Закону; 2) час перебування на посадах в органах місцевого самоврядування, передбачених Законом України “Про службу в органах місцевого самоврядування”; 3) час перебування на політичних посадах, визначених законами України “Про Кабінет Міністрів України”, “Про центральні органи виконавчої влади”; 4) час здійснення повноважень народного депутата України; 5) час перебування на посадах суддів; 6) час перебування на посадах працівників прокуратури, яким присвоюються класні чини; 7) час перебування на посадах, на яких присвоюються спеціальні звання; 8) час підвищення рівня професійної компетентності державного службовця з відривом від служби, якщо не пізніше 75 днів після його завершення ця особа повернулася на державну службу; 9) період, коли державний службовець не працював з поважних причин, але залишався у трудових відносинах з державним органом, органом влади Автономної Республіки Крим або їх апаратом; 10) час перебування державного службовця у відпустці по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, а в разі якщо дитина по-

требує домашнього догляду – у відпустці без збереження заробітної плати тривалістю, визначеною у медичному висновку, але не більше ніж до досягнення дитиною шестирічного віку; II) інші періоди роботи, визначені законом. Порядок обчислення стажу державної служби визначається постановою Кабінету Міністрів України від 20.06.2012 р. № 559.

Другим видом пенсійного забезпечення державних службовців є пенсія по інвалідності. Згідно ч. 5 ст. 49 Закону України “Про державну службу” пенсія по інвалідності призначається у розмірі 80 % суми їх заробітної плати, з якої було сплачено єдиний внесок на загальнообов’язкове державне соціальне страхування, а до 1 січня 2011 р. – страхові внески на загальнообов’язкове державне пенсійне страхування, а особам, які на час звернення за призначенням пенсії не є державними службовцями, – у розмірі 80 % заробітної плати працюючого державного службовця відповідної посади та рангу за останнім місцем роботи на державній службі, з якої було сплачено єдиний внесок на загальнообов’язкове державне соціальне страхування, а до 1 січня 2011 р. – страхові внески на загальнообов’язкове державне пенсійне страхування, за наявності страхового стажу, встановленого для призначення пенсії по інвалідності відповідно до ст. 32 Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”, особам, визнаним інвалідами I або II групи у період перебування на державній службі, які мають стаж державної служби не менше 10 років, а також особам з числа інвалідів I або II групи незалежно від часу встановлення їм інвалідності, які мають не менше 10 років стажу державної служби на посадах, віднесених до категорій посад державних службовців, якщо безпосередньо перед зверненням за призначенням такої пенсії вони працювали на зазначених посадах.

Пенсія по інвалідності державним службовцям призначається незалежно від причини інвалідності за умови припинення державної служби. Якщо вказані особи повертаються на державну службу, виплата пенсії по інвалідності припиняється на період до звільнення з роботи або досягнення ними граничного віку перебування на державній службі.

У разі зміни групи інвалідності або відновлення праце-

здатності виплата пенсії по інвалідності здійснюється у порядку, визначеному ст. 35 Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”. Якщо інваліду I або II групи було встановлено III групи інвалідності, то в разі наступного визнання його інвалідом I або II групи право на отримання раніше призначеної пенсії на умовах, передбачених Законом України “Про державну службу”, поновлюється з дня встановлення I або II групи інвалідності за умови, якщо після припинення виплати пенсії минуло не більше п’яти років. У такому самому порядку визначається право на отримання пенсії по інвалідності особам, яким така пенсія не була призначена у зв’язку з продовженням перебування зазначених осіб на державній службі.

Пенсія державного службовця у зв’язку з втратою годувальника. У разі смерті особи у період перебування на державній службі за наявності у померлого годувальника стажу державної служби не менше 10 років непрацездатним членам його сім’ї, які були на утриманні цієї особи (при цьому дітям – незалежно від того, чи були вони на утриманні померлого годувальника), призначається пенсія у зв’язку з втратою годувальника на одного непрацездатного члена сім’ї у розмірі 70 % суми заробітної плати померлого годувальника, з якої було сплачено єдиний внесок на загальнообов’язкове державне соціальне страхування, а до 1 січня 2011 р. – страхові внески на загальнообов’язкове державне пенсійне страхування, а на двох і більше членів сім’ї – 90 %.

До непрацездатних членів сім’ї належать особи, зазначені у Законі України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”. Право на призначення цього виду пенсії, мають також непрацездатні члени сім’ї померлої особи, яка отримувала або мала право на пенсію за Законом України “Про державну службу”.

Інші аспекти пенсійного забезпечення у зв’язку з втратою годувальника визначаються Законом України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”.

Особливістю пенсійного забезпечення державних службовців також є спеціальний порядок і умови перерахунку пен-

сій. Так, у разі підвищення розміру заробітної плати працюючим державним службовцям, а також у зв'язку із набуттям особою права на пенсійне забезпечення державного службовця здійснюється перерахунок раніше призначених пенсій. Перераховується пенсія виходячи із сум заробітної плати, на які нараховуються страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування працюючого державного службовця відповідної посади та рангу на момент виникнення права на перерахунок пенсії.

5.3. Пенсійне забезпечення суддів

Статтю 126 Конституції України закріплено основоположні принципи здійснення правосуддя в Україні – незалежність і недоторканність суддів. Конституційний статус судді передбачає надання йому в майбутньому статусу судді у відставці, що також є гарантією належного відправлення правосуддя, дає підстави ставити до суддів високі вимоги і зберігати довіру до їх компетентності й неупередженості. Надання судді за рахунок держави матеріального й соціального захисту (належні заробітна плата й пенсія, щомісячне довічне грошове утримання та ін.), що відповідає його високому статусу, є гарантією забезпечення незалежності.

Пенсійне забезпечення судді можна поділити на два види:

1) пенсії за віком, по інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника, що визначаються за Законом України “Про державну службу”;

2) щомісячне довічне грошове утримання, яке умовно можна назвати “пенсією судді у відставці”, що встановлюється Законом України “Про судоустрій і статус суддів”.

Щомісячне довічне грошове утримання – це різновид спеціальної пенсії, що виплачується суддям, які не досягли пенсійного віку і подали у відставку, за наявності спеціального стажу.

Відповідно до ст. 138 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” судді, який вийшов у відставку, після досягнення

чоловіками віку 62 роки, жінками – пенсійного віку, що визначений законодавством, виплачується пенсія на умовах, передбачених ст. 37 Закону України “Про державну службу”, тобто пенсія державного службовця, або за його вибором щомісячне довічне грошове утримання.

До досягнення пенсійного віку право на пенсію за віком або щомісячне довічне грошове утримання мають чоловіки 1955 року народження і старші після досягнення ними такого віку: 60 років – які народилися по 31 грудня 1952 р.; 60 років 6 міс. – які народилися з 1 січня 1953 р. по 31 грудня 1953 р.; 61 року – які народилися з 1 січня 1954 р. по 31 грудня 1954 р.; 61 року 6 міс. – які народилися з 1 січня 1955 р. по 31 грудня 1955 р.

Суддя у відставці, який не досяг пенсійного віку, отримує щомісячне довічне грошове утримання. При досягненні таким суддею пенсійного віку за ним зберігається право на одержання щомісячного довічного грошового утримання або, за його вибором, призначається пенсія на умовах, передбачених Законом України “Про державну службу”, тобто пенсія державного службовця.

Щомісячне довічне грошове утримання виплачується судді у розмірі 80 % грошового утримання судді, з якого було сплачено єдиний внесок на загальнообов’язкове державне соціальне страхування, а до 1 січня 2011 р. – страхові внески на загальнообов’язкове державне пенсійне страхування, який працює на відповідній посаді.

Згідно зі ст. 129 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” суддівська винагорода складається з посадового окладу та доплат за: а) вислугу років; б) перебування на адміністративній посаді в суді; в) науковий ступінь; г) роботу, яка передбачає доступ до державної таємниці.

Суддя, стаж роботи якого на посаді судді не менше 20-ти років, має право подати заяву про відставку. Заява подається безпосередньо до Вищої ради юстиції, яка протягом одного місяця з дня її надходження вносить до органу, який обрав або призначив суддю, подання про звільнення судді з посади. У разі звільнення судді з посади в результаті внесення такого по-

дання Вища рада юстиції повідомляє про це Вищу кваліфікаційну комісію суддів України. Суддя продовжує здійснювати свої повноваження до прийняття рішення про його звільнення. За суддею, звільненим за заявою про відставку, зберігається звання судді та гарантії недоторканності, встановлені для судді до його виходу у відставку.

До стажу роботи на посаді судді зараховується робота на посаді: а) судді судів України, арбітра (судді) арбітражних судів України, державного арбітра колишнього Державного арбітражу України, арбітра відомчих арбітражів України; б) члена Вищої ради юстиції, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України; в) судді у судах та арбітрів у державному і відомчому арбітражах колишнього СРСР та республік, що входили до його складу. До стажу роботи, що дає судді Конституційного Суду України право на відставку, зараховується також стаж іншої практичної, наукової, педагогічної роботи за фахом і стаж державної служби.

Виплата щомісячного довічного грошового утримання на період роботи на посадах, які дають право на його призначення або право на призначення пенсії в порядку і на умовах, передбачених Законами України “Про прокуратуру”, “Про наукову і науково-технічну діяльність”, “Про статус народного депутата України”, “Про державну службу”, припиняється. На цей період призначається і виплачується пенсія за Законом України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”.

Максимальний розмір щомісячного довічного грошового утримання суддів у відставці (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) *не може перевищувати десяти прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність.* Довічне грошове утримання суддям виплачується органами Пенсійного фонду України за рахунок коштів Державного бюджету України.

Крім спеціального пенсійного забезпечення, судді, який вийшов у відставку, виплачується вихідна допомога у розмірі 10 місячних заробітних плат за останньою посадою. У разі якщо суддя, відставка якого була припинена у зв'язку з повторним обранням на посаду, знову подасть заяву про відставку, виплата вихідної допомоги не здійснюється.

Припинення відставки судді є підставою для припинення виплати йому щомісячного довічного грошового утримання, що було нараховане у зв'язку з відставкою. Відставка судді припиняється у разі: а) повторного обрання на посаду судді; б) набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього за вчинення умисного злочину; в) припинення його громадянства; г) визнання його безвісно відсутнім або оголошення померлим; д) його смерті. Припинення відставки судді є підставою для припинення виплати йому щомісячного довічного грошового утримання, що було нараховане у зв'язку з відставкою. У разі припинення відставки судді з підстави набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього за вчинення умисного злочину пенсія судді нараховується на загальних підставах. Рішення про припинення відставки судді приймається Вищою кваліфікаційною комісією суддів України.

Призначення щомісячного довічного грошового утримання регулюється Порядком подання документів для призначення і виплати щомісячного довічного грошового утримання суддям у відставці органами Пенсійного фонду України, затвердженим постановою правління Пенсійного фонду України від 25.01.2008 р. № 3-1. Заява подається до управлінь Пенсійного фонду України у районах, містах, районах у містах за місцем проживання (реєстрації) судді через уповноважену особу суду за останнім місцем роботи. Щомісячне довічне утримання призначається з дня, наступного після відрахування судді зі штату суду згідно з наказом, виданим на підставі акта Верховної Ради України або Президента України про звільнення у зв'язку з поданням заяви про відставку, у тому числі у відставку за станом здоров'я, що перешкоджає продовженню виконання обов'язків, та припинення виплати щомісячного грошового утримання

працюючому судді, якщо звернення за призначенням щомісячного довічного утримання відбулося не пізніше трьох місяців з дня відрахування судді зі штату суду.

5.4. Пенсійне забезпечення прокурорів і слідчих прокуратури

Згідно зі ст. 50-1 Закону України “Про прокуратуру” *прокурори і слідчі мають право на пенсійне забезпечення за вислугу років незалежно від віку за наявності на день звернення вислуги років не менше:*

а) по 30 вересня 2011 р. – 20 років, у тому числі стажу роботи на посадах прокурорів і слідчих прокуратури не менше 10 років;

б) з 1 жовтня 2011 р. по 30 вересня 2012 р. – 20 років 6 міс., у тому числі стажу роботи на посадах прокурорів і слідчих прокуратури не менше 10 років 6 міс.;

в) з 1 жовтня 2012 р. по 30 вересня 2013 р. – 21 рік, у тому числі стажу роботи на посадах прокурорів і слідчих прокуратури не менше 11 років;

г) з 1 жовтня 2013 р. по 30 вересня 2014 р. – 21 рік 6 міс., у тому числі стажу роботи на посадах прокурорів і слідчих прокуратури не менше 11 років 6 міс.;

д) з 1 жовтня 2014 р. по 30 вересня 2015 р. – 22 роки, у тому числі стажу роботи на посадах прокурорів і слідчих прокуратури не менше 12 років;

е) з 1 жовтня 2015 р. по 30 вересня 2016 р. – 22 роки 6 міс., у тому числі стажу роботи на посадах прокурорів і слідчих прокуратури не менше 12 років 6 міс.;

є) з 1 жовтня 2016 р. по 30 вересня 2017 р. – 23 роки, у тому числі стажу роботи на посадах прокурорів і слідчих прокуратури не менше 13 років;

ж) з 1 жовтня 2017 р. по 30 вересня 2018 р. – 23 роки 6 міс., у тому числі стажу роботи на посадах прокурорів і слідчих прокуратури не менше 13 років 6 міс.;

з) з 1 жовтня 2018 р. по 30 вересня 2019 р. – 24 роки, у

тому числі стажу роботи на посадах прокурорів і слідчих прокуратури не менше 14 років;

і) з 1 жовтня 2019 р. по 30 вересня 2020 р. – 24 роки 6 міс., у тому числі стажу роботи на посадах прокурорів і слідчих прокуратури не менше 14 років 6 міс.;

й) з 1 жовтня 2020 р. і пізніше – 25 років, у тому числі стажу роботи на посадах прокурорів і слідчих прокуратури не менше 15 років.

Пенсія призначається в розмірі 80 % від суми їх місячної (чинної) заробітної плати, до якої включаються всі види оплати праці, з якої було сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а до 01.01.2011 р. – страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, одержуваної перед місяцем звернення за призначенням пенсії.

Розмір виплат, що включаються в заробіток для обчислення пенсії (крім посадових окладів, надбавок за класні чини, вислугу років), визначається за вибором того, хто звернувся за пенсією, за будь-які 60 календарних місяців такої роботи підряд перед зверненням за пенсією незалежно від наявності перерв протягом цього періоду на даній роботі. Середньомісячна сума зазначених виплат за 60 календарних місяців визначається шляхом ділення загальної суми таких виплат на 60. Коригування зазначених виплат проводиться із застосуванням коефіцієнта загального підвищення розмірів посадового окладу, надбавок до нього за класний чин. Посадовий оклад, надбавки за класний чин і вислугу років під час призначення пенсії враховуються в розмірах, установлених на дату звернення за пенсією.

Працівникам, які не мають вислуги років, за наявності необхідного стажу роботи на посадах прокурорів і слідчих прокуратури, а також страхового стажу, необхідного для призначення пенсії за віком у мінімальному розмірі (35 років для чоловіків, 30 років для жінок), після досягнення чоловіками 57 років, а жінками віку, що на п'ять років менше, ніж пенсійний вік, установлений Законом України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування”, пенсія призначається в розмірі, пропорційному кількості повних років роботи на про-

курорських посадах, із розрахунку 80 % місячного заробітку за відповідну вислугу років, передбаченого Законом України “Про прокуратуру”. Зазначене вище зниження віку для жінок застосовується також до завершення періоду підвищення віку виходу на пенсію до 1 січня 2022 р. До досягнення віку (57 років для чоловіків, а жінкам віку, що на п’ять років менший встановленого Законом України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”) право на пенсію за віком мають чоловіки 1960 р. народження і старші після досягнення ними такого віку: 55 років – які народилися по 31 грудня 1957 р.; 55 років 6 міс. – які народилися з 1 січня 1958 р. по 31 грудня 1958 р.; 56 років – які народилися з 1 січня 1959 р. по 31 грудня 1959 р.; 56 років 6 міс. – які народилися з 1 січня 1960 р. по 31 грудня 1960 р.

До вислуги років, що дає право на пенсію згідно із Законом України “Про прокуратуру”, зараховується час роботи на прокурорських посадах, перелічених у ст. 56, а саме: Генеральний прокурор України та його заступники, підпорядковані прокурори та їх заступники, старші помічники і помічники прокурора, начальники управлінь і відділів, їх заступники, старші прокурори і прокурори управлінь і відділів, які діють у межах своєї компетенції, у тому числі у військовій прокуратурі, стажистами в органах прокуратури, слідчими, судьями, на посадах начальницького складу органів внутрішніх справ, офіцерських посадах Служби безпеки України, посадах державних службовців, які займають особи з вищою юридичною освітою, у науково-навчальних закладах Генеральної прокуратури України працівникам, яким присвоєно класні чини, на виборних посадах у державних органах, на посадах в інших організаціях, якщо працівники, що мають класні чини, були направлені туди, а потім повернулися в прокуратуру, строкова військова служба, половина строку навчання у вищих юридичних навчальних закладах, частково оплачувана відпустка жінкам по догляду за дитиною до досягнення нею трьох років. Крім зазначених періодів, до спеціального стажу (вислуги років) також зараховується повний час навчання у Вищій слідчій школі МВС СРСР.

Право на пенсію за вислугу років мають особи, які безпосередньо перед зверненням за призначенням такої пенсії пра-

цюють в органах прокуратури чи в науково-навчальних закладах Генеральної прокуратури України, а також особи, звільнені з прокурорсько-слідчих посад органів прокуратури за станом здоров'я, у зв'язку із скороченням чисельності або штату працівників та у зв'язку з обранням їх на виборні посади органів державної влади чи органів місцевого самоврядування.

До пенсії за вислугу років встановлюються надбавки на утримання непрацевдатних членів сім'ї та на догляд за одиночним пенсіонером у розмірах і за умов, передбачених законами України.

Пенсія по інвалідності прокурорам і слідчим прокуратури. Прокурорам і слідчим, що визнані інвалідами I або II групи, призначається пенсія по інвалідності в розмірі пенсії за вислугу років, а саме 80 % від суми їх місячної (чинної) заробітної плати, до якої включаються всі види оплати праці, з якої було сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а до 1 січня 2011 р. – страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, одержуваної перед місяцем звернення за призначенням пенсії за наявності стажу роботи в органах прокуратури не менше 10 років.

Прокурорам і слідчим, які мають одночасно право на різні державні пенсії, призначається одна пенсія за їх вибором, у тому числі на умовах, передбачених ст. 37 Закону України “Про державну службу”. Військові прокурори і слідчі військових прокуратур при звільненні з військової служби мають право на одержання пенсії відповідно до цієї статті або на одержання пенсії, встановленої законом для військовослужбовців.

Пенсію прокурорів і слідчих прокуратури отримують також:

– пенсіонери з числа працівників прокуратури, яким до набрання чинності Закону України “Про прокуратуру” призначена пенсія за віком, вислугою років або по інвалідності безпосередньо з прокурорсько-слідчих посад і посад у науково-навчальних закладах, незалежно від часу виходу на пенсію, за умови наявності у них спеціального стажу роботи (вислуги років);

– ветерани війни, які мають необхідний стаж роботи для

призначення пенсії за вислугою років, отримують даний вид спеціальної пенсії незалежно від того, з яких підприємств, установ чи організацій вони вийшли на пенсію.

Особи, звільнені з роботи в порядку дисциплінарного стягнення з позбавленням класного чину або позбавлені класного чину за вироком суду, втрачають право на пенсійне забезпечення за вислугою років. Права на одержання пенсії, передбаченої Законом України “Про прокуратуру”, позбавляються також особи, звільнені з роботи у зв’язку із засудженням за умисне кримінальне правопорушення, вчинене з використанням свого посадового становища, або вчиненням корупційного правопорушення, пов’язаного з порушенням обмежень, передбачених Законом України “Про засади запобігання і протидії корупції”. У таких випадках пенсія прокурорам і слідчим призначається на загальних підставах.

Пенсії за вислугу років відповідно до Закону України “Про прокуратуру” призначаються органами Пенсійного фонду України і виплачуються в частині, що не перевищує розміру пенсії із солідарної системи, що призначається відповідно до Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”, за рахунок коштів Пенсійного фонду України. Якщо розмір пенсії за вислугу років, а саме 80 % від суми їх місячної (чинної) заробітної плати, перевищує цей розмір, то різниця виплачується за рахунок коштів Державного бюджету України.

Пенсія, призначена відповідно до Закону України “Про прокуратуру”, у період роботи на посадах, які дають право на призначення пенсії у порядку та на умовах, передбачених цим Законом, законами України “Про статус народного депутата України”, “Про наукову і науково-технічну діяльність”, “Про державну службу”, виплачується в розмірі, обчисленому відповідно до Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”, а після звільнення з таких посад – у розмірі, обчисленому відповідно до Закону України “Про прокуратуру”. Таким чином, виплати спеціальної пенсії прокурорам і слідчим прокуратури на період працевлаштування на вказаних посадах припиняється.

Максимальний розмір пенсії (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) не може перевищувати 10-ти прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність.

Прокурорам і слідчим у разі виходу на пенсію за вислугою років чи по інвалідності виплачується грошова допомога у розмірі місячного заробітку, з якого обчислена пенсія, за кожен повний рік роботи прокурором, слідчим прокуратури чи на посадах у науково-навчальних закладах прокуратури.

Пенсія членам сім'ї прокурорів і слідчих прокуратури у зв'язку з втратою годувальника. Членам сімей прокурора або слідчого (батькам, дружині, чоловіку, дітям, які не досягли 18 років або старшим цього віку, якщо вони стали інвалідами до досягнення ними 18 років, а тим, які навчаються, – до закінчення навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23-річного віку), які були на його утриманні на момент смерті, призначається пенсія на випадок втрати годувальника, за наявності у нього стажу роботи в органах прокуратури не менше 10 років, у розмірі 60 % від середньомісячного (чинного) заробітку на одного члена сім'ї, 80 % – на двох і більше членів сім'ї. Особливістю даної пенсії є те, що в ній відсутня вимога непрацездатності, як це передбачено загальним законом.

Обчислення пенсій провадиться за документами пенсійної справи та документами, додатково поданими пенсіонерами, виходячи з розміру місячного заробітку за відповідною посадою, з якої особа вийшла на пенсію, станом на час звернення за призначенням або перерахунком.

Призначені працівникам прокуратури пенсії перераховуються у зв'язку з підвищенням заробітної плати відповідних категорій прокурорсько-слідчих працівників. Перерахунок провадиться з урахуванням фактично отримуваних працівником виплат і умов оплати праці, що існували на день його звільнення з роботи.

5.5. Пенсійне забезпечення наукових і науково-педагогічних працівників

Для наукових і науково-педагогічних працівників, які мають необхідний стаж наукової роботи, держава встановлює пенсії на рівні, що забезпечує престижність наукової праці і стимулює систематичне оновлення наукових кадрів.

Науковий працівник – це вчений, який за основним місцем роботи та відповідно до трудового договору (контракту) професійно займається науковою, науково-технічною, науково-організаційною або науково-педагогічною діяльністю та має відповідну кваліфікацію незалежно від наявності наукового ступеня або вченого звання, підтверджену результатами атестації.

Науково-педагогічний працівник – вчений, який за основним місцем роботи займається професійно педагогічною та науковою або науково-технічною діяльністю у вищих навчальних закладах та закладах післядипломної освіти III-IV рівнів акредитації.

Пенсія науковому (науково-педагогічному) працівнику призначається за наявності страхового стажу, необхідного для призначення пенсії за віком у мінімальному розмірі (для чоловіків 35 років та для жінок 30 років), після досягнення чоловіками віку 62 р. за наявності стажу наукової роботи не менш як 20 років, жінками – пенсійного віку, за наявності стажу наукової роботи не менш як 15 років. До досягнення віку, право на пенсію за віком мають чоловіки – наукові (науково-педагогічні) працівники 1955 р. народження і старші після досягнення ними такого віку: 60 років – які народилися по 31 грудня 1952 р.; 60 років 6 міс. – які народилися з 1 січня 1953 р. по 31 грудня 1953 р.; 61 рік – які народилися з 1 січня 1954 р. по 31 грудня 1954 р.; 61 рік 6 міс. – які народилися з 1 січня 1955 р. по 31 грудня 1955 р.

Пенсії науковим (науково-педагогічним) працівникам призначаються в розмірі 80 % від сум заробітної плати наукового (науково-педагогічного) працівника, на яку відповідно до законодавства нараховується збір на обов'язкове державне пе-

нсійне страхування (внески).

До спеціального стажу зараховується час роботи на наукових та науково-педагогічних посадах. Посадами наукових працівників наукових установ та організацій (їх філіалів, відділень тощо) є: керівник (президент, генеральний директор, генеральний конструктор, директор, начальник); заступник керівника (віце-президент, заступники генерального директора, генерального конструктора, директора, начальника) з наукової роботи; академік-секретар (його заступники); головний учений секретар, учений секретар (їх заступники); керівник (завідувач) та заступники керівника (завідувача) наукового підрозділу (відділу, лабораторії, сектору, бюро, групи); головний конструктор, головний інженер, головний технолог з основного напрямку діяльності наукової установи, організації, закладу та їх заступники; провідний конструктор, провідний інженер, провідний технолог з основного напрямку діяльності наукової установи, організації, закладу; головний науковий співробітник; провідний науковий співробітник; старший науковий співробітник; науковий співробітник; науковий співробітник консультант; молодший науковий співробітник; докторант. До наукових працівників належать також особи, які мають науковий ступінь і працюють за спеціальністю відповідно до групи спеціальностей галузі науки, з якої присуджено науковий ступінь.

Згідно з ч. 2 ст. 48 Закону України “Про вищу освіту” до посад науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації належать: асистент; викладач; старший викладач; директор бібліотеки; науковий працівник бібліотеки; доцент; професор; завідувач кафедри; декан; проректор; ректор.

Крім цього, до спеціального наукового (науково-педагогічного) стажу зараховується: час роботи осіб, які мають науковий ступінь, за спеціальністю відповідно до групи спеціальностей галузі науки, з якої присуджено науковий ступінь, з дня обіймання посади за цією спеціальністю; час роботи наукових (науково-педагогічних) працівників на посадах, зазначених у ст. 118 Кодексу законів про працю України, а саме, обрання працівника на виборні посади в державних органах, а

також партійних, профспілкових, комсомольських, кооперативних та інших громадських організаціях, якщо цій роботі безпосередньо передувала і після неї слідувала наукова (науково-педагогічна) робота; час навчання в аспірантурі, ад'юнктурі чи докторантурі за денною (очною) формою навчання випускникам аспірантури, ад'юнктури, докторантури; час роботи на посадах науково-викладацького складу Національної школи суддів України.

Для осіб, які працюють на посадах, що згідно із законодавством належать до посад державного службовця, попередній стаж наукової роботи, набутий у державних установах, організаціях, закладах, зараховується до стажу державної служби незалежно від наявності перерв у роботі, а для осіб, які працювали (працюють) на посадах наукових (науково-педагогічних) працівників, попередній стаж державної служби зараховується до стажу наукової роботи незалежно від наявності перерв у роботі.

Для обчислення пенсії враховується заробітна плата наукового (науково-педагогічного) працівника за основним місцем роботи за весь період страхового стажу на посадах наукового (науково-педагогічного) працівника, починаючи з 01.07.2000 р. За бажанням пенсіонера та за умови підтвердження довідки про заробітну плату первинними документами у період до 01.01.2016 р. або в разі, якщо період страхового стажу на посадах наукового (науково-педагогічного) працівника починаючи з 01.07.2000 р. становить менш як 60 календарних місяців, для обчислення пенсії також враховується заробітна плата за основним місцем роботи за будь-які 60 календарних місяців страхового стажу на посадах наукового (науково-педагогічного) працівника підряд до 01.07.2000 р. незалежно від перерв. За вибором особи, яка звернулася за пенсією, з періоду, за який враховується заробітна плата для обчислення пенсії, виключається період до 60 календарних місяців підряд за умови, що зазначений період становить не більше ніж 10 % тривалості наукового стажу. У всіх випадках період, за який враховується заробітна плата, не може бути меншим ніж 60 календарних місяців.

Пенсія по інвалідності наукового (науково-педагогіч-

ного) працівника. Пенсія по інвалідності внаслідок трудового каліцтва чи професійного захворювання, а також унаслідок каліцтва чи захворювання у зв'язку з Чорнобильською катастрофою науковому (науково-педагогічному) працівнику призначається в таких розмірах:

– інвалідам I групи – 80 % заробітної плати наукового (науково-педагогічного) працівника;

– інвалідам II групи – 60 % заробітної плати наукового (науково-педагогічного) працівника;

– інвалідам III групи – 40 % заробітної плати наукового (науково-педагогічного) працівника.

Науковим (науково-педагогічним) працівникам, які визнані інвалідами I, II і III груп, призначається пенсія по інвалідності в розмірі пенсії наукового (науково-педагогічного) працівника незалежно від віку за наявності стажу наукової роботи, та страхового стажу, а особам із числа інвалідів з дитинства – незалежно від часу встановлення інвалідності.

Пенсія у зв'язку з втратою годувальника непрацездатним членам сім'ї наукового (науково-педагогічного працівника). Пенсія в разі втрати годувальника призначається непрацездатним членам сім'ї померлого наукового (науково-педагогічного) працівника (годувальника), які були на його утриманні (при цьому дітям пенсія призначається незалежно від того, чи були вони на утриманні годувальника), у розмірі:

– 80 % пенсії наукового (науково-педагогічного) працівника – на трьох і більше непрацездатних членів сім'ї;

– 60 % – на двох непрацездатних членів сім'ї;

– 40 % – на одного непрацездатного члена сім'ї.

До непрацездатних членів сім'ї померлого наукового (науково-педагогічного) працівника належать особи, зазначені у Законі України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування”.

Право на призначення пенсії наукового (науково-педагогічного) працівника поширюється також на непрацездатних членів сім'ї наукового (науково-педагогічного) працівника, який помер до набрання чинності Закону України “Про наукову та науково-технічну діяльність”.

Право на пенсію наукових (науково-педагогічних) працівників також мають:

– особи, які вийшли на пенсію до набрання чинності Закону України “Про наукову та науково-технічну діяльність” та мають необхідний стаж наукової (науково-педагогічної) роботи;

– особи, які на момент звернення за призначенням пенсії працюють на будь-яких посадах на підприємствах, в установах, організаціях усіх форм власності та мають стаж наукової (науково-педагогічної) роботи;

– наукові (науково-педагогічні) працівники а) наукових установ та організацій недержавної форми власності, які пройшли державну атестацію, недержавних вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, що діють відповідно до Закону України “Про вищу освіту”, б) міжнародних наукових організацій, відкритих на території України відповідно до міжнародних договорів, установчі документи яких затверджено Кабінетом Міністрів України, а також на в) наукових (науково-педагогічних) працівників наукових установ і вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, що належали партійним та громадським організаціям колишніх Української РСР, інших республік СРСР та СРСР.

Максимальний розмір пенсії (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) не може перевищувати 10-ти прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність.

Пенсія, призначена відповідно до Закону України “Про наукову та науково-технічну діяльність”, у період роботи на посадах, які дають право на призначення пенсії в порядку та на умовах, передбачених цим Законом, Законами України “Про державну службу”, “Про прокуратуру”, “Про статус народного депутата України”, виплачується в розмірі, обчисленому відповідно до Закону України “Про загальнообов’язкове державне

пенсійне страхування”, а після звільнення з таких посад – у розмірі, обчисленому відповідно до Закону України “Про наукову та науково-технічну діяльність”.

Пенсія науковим (науково-педагогічним) працівникам призначається з дня звернення за призначенням пенсії та за умов звільнення з посади наукового (науково-педагогічного) працівника, за винятком осіб, які працюють за строковим трудовим договором (контрактом), що укладений після досягнення пенсійного віку.

5.6. Пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб

Умови, норми й порядок пенсійного забезпечення громадян України з числа осіб, які перебували на службі військовій, в органах внутрішніх справ, державній пожежній охороні, органах і підрозділах цивільного захисту, податковій міліції чи Державній кримінально-виконавчій службі України, та деяких інших осіб визначає Закон України “Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб”.

Право на пенсію військовослужбовців мають:

1) особи офіцерського складу, прапорщики і мічмани, військовослужбовці надстрокової служби та військової служби за контрактом;

2) особи начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ України, особи начальницького складу податкової міліції, особи начальницького і рядового складу Державної кримінально-виконавчої служби України, особи начальницького і рядового складу органів і підрозділів цивільного захисту;

3) особи із числа військовослужбовців Збройних Сил, інших військових формувань, органів державної безпеки і внутрішніх справ колишнього Союзу РСР, Національної гвардії України, Прикордонних військ України, військ цивільної оборони України;

4) особи начальницького і рядового складу державної пожежної охорони, особи начальницького і рядового складу

Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України;

5) відповідно до міжнародних договорів, громадяни інших держав із числа військовослужбовців збройних сил та інших військових формувань, утворених відповідно до законодавства цих держав, які постійно проживають в Україні;

6) особи, які: а) мають право на пенсії нарівні з військовослужбовцями строкової служби та членами їх сімей; б) мають право на пенсії нарівні з офіцерським складом, військовослужбовцями надстрокової служби та військової служби за контрактом і членами їх сімей. Зазначеним особам пенсії призначаються незалежно від того, чи мають вони офіцерські військові (спеціальні) звання; в) жінки, прийняті у добровільному порядку на дійсну військову службу на посади солдатів, матросів, сержантів і старшин, та члени їх сімей);

7) особи із числа військовослужбовців строкової служби та члени сімей осіб офіцерського складу, прапорщиків і мічманів, військовослужбовців надстрокової служби і військової служби за контрактом та деяких інших осіб, у випадках визначених законодавством.

Пенсія за вислугу років призначається:

а) особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, іншим особам, незалежно від віку, якщо вони звільнені зі служби: по 30 вересня 2011 р. і на день звільнення мають вислугу 20 років і більше; з 1 жовтня 2011 р. по 30 вересня 2012 р. і на день звільнення мають вислугу 20 календарних років та 6 міс. і більше; з 1 жовтня 2012 р. по 30 вересня 2013 р. і на день звільнення мають вислугу 21 календарний рік і більше; з 1 жовтня 2013 р. по 30 вересня 2014 р. і на день звільнення мають вислугу 21 календарний рік та 6 міс. і більше; з 1 жовтня 2014 р. по 30 вересня 2015 р. і на день звільнення мають вислугу 22 календарних роки і більше; з 1 жовтня 2015 р. по 30 вересня 2016 р. і на день звільнення мають вислугу 22 календарних роки та 6 міс. і більше; з 1 жовтня 2016 р. по 30 вересня 2017 р. і на день звільнення мають вислугу 23 календарних роки і більше; з 1 жовтня 2017 р. по 30 вересня 2018 р. і на день

звільнення мають вислугу 23 календарних роки та 6 міс. і більше; з 1 жовтня 2018 р. по 30 вересня 2019 р. і на день звільнення мають вислугу 24 календарних роки і більше; з 1 жовтня 2019 р. по 30 вересня 2020 р. і на день звільнення мають вислугу 24 календарних роки та 6 міс. і більше; з 1 жовтня 2020 р. або після цієї дати і на день звільнення мають вислугу 25 календарних років і більше;

б) особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, іншим особам, у разі досягнення ними на день звільнення зі служби 45-річного віку (крім осіб, які не набули (не набудуть) права на пенсію за вислугу років, або осіб, звільнених з військової служби, за наявності у них страхового стажу 25 років і більше, з яких не менше ніж 12 календарних років і 6 місяців становить військова служба або служба в органах внутрішніх справ, державній пожежній охороні, Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України, органах і підрозділах цивільного захисту, податковій міліції чи Державній кримінально-виконавчій службі України). Особам, які є інвалідами війни, пенсія за вислугу років призначається незалежно від віку;

в) особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом при досягненні 45-річного віку і за наявності в них вислуги 20 календарних років і більше, які звільняються з військової служби відповідно до Закону України “Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються зі служби у зв'язку з реформуванням Збройних Сил України, та членів їхніх сімей”;

г) особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, іншим особам, які займали посади льотного складу та плаваючого складу підводних човнів Збройних Сил не менше 20 років, незалежно від віку в разі, якщо вони мають на день звільнення зі служби вислугу 20 років і більше, за винятком осіб, які не набули (не набудуть) права на пенсію за вислугу років.

Пенсії за вислугу років призначаються в таких розмірах:

1. Особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам, які мають право на пенсію за Законом України “Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб”, які мають вислугу 20 років і більше: за вислугу 20 років – 50 %, а звільненим у відставку за віком або за станом здоров’я – 55 % відповідних сум грошового забезпечення; за кожен рік вислуги понад 20 років – 3 % відповідних сум грошового забезпечення.

2. Особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам, які мають право на пенсію за Законом України “Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб”, які мають страховий стаж 25 років і більше, з яких не менше 12 календарних років і 6 місяців становить військова служба, служба в органах внутрішніх справ, державній пожежній охороні, Державній службі спеціального зв’язку та захисту інформації України, органах і підрозділах цивільного захисту, податковій міліції чи Державній кримінально-виконавчій службі України: за страховий стаж 25 років – 50 % і за кожен повний рік стажу понад 25 років – 1 % відповідних сум грошового забезпечення.

3. Особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, які звільняються з військової служби на умовах Закону України “Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються зі служби у зв’язку з реформуванням Збройних Сил України, та членів їх сімей”: за вислугу 20 років – 50 % відповідних сум грошового забезпечення із збільшенням цього розміру на 3 % за кожен повний рік вислуги понад 20 років, але не більше ніж 65 % відповідних сум грошового забезпечення.

Максимальний розмір пенсії, обчислений відповідно до Закону України “Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб”, не повинен перевищувати 80 % відповідних сум грошового забезпечення, а особам, які

під час проходження служби брали участь у ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС і віднесені в установленому законом порядку до категорії I – 100 %, до категорії II – 95 %.

Мінімальний розмір пенсії за вислугу років, що призначається відповідно до Закону України “Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб”, встановлюється у розмірі прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, визначеного законом.

Періоди часу, що зараховуються до вислуги років для призначення пенсії, встановлюються Законом України “Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб”, а також Порядком обчислення вислуги років, призначення та виплати пенсій і грошової допомоги особам офіцерського складу, прапорщикам, мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та членам їх сімей, затвердженим постановою Кабінеті Міністрів України від 17.07.1992 р., № 393.

До вислуги років для призначення пенсії зараховуються:

а) військова служба; б) служба в органах внутрішніх справ, державній пожежній охороні, Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України, органах і підрозділах цивільного захисту, податковій міліції, Державній кримінально-виконавчій службі України на посадах начальницького і рядового складу з дня призначення на відповідну посаду; в) час роботи в органах державної влади, органах місцевого самоврядування або сформованих ними органах, на підприємствах, в установах, організаціях і у вищих навчальних закладах із залишенням на військовій службі, службі в органах внутрішніх справ, державній пожежній охороні; г) час виконання депутатських повноважень із залишенням на військовій службі, службі в органах внутрішніх справ, державній пожежній охороні; д) час перебування у фашистських концтаборах, гетто та інших місцях примусового тримання осіб; е) час перебування в полоні або заручником; є) час роботи в судових органах та органах прокуратури осіб, які працювали на посадах суддів, прокурорів, слідчих і перебувають на військовій службі або службі в орга-

нах і військових формуваннях; ж) військова служба у збройних силах, органах внутрішніх справ, органах державної безпеки держав – учасниць СНД та інших військових формуваннях; з) час роботи в державних органах у разі переходу на військову службу в органи і військові формування Служби безпеки України, Управління державної охорони України, органи внутрішніх справ, державну пожежну охорону та інші категорії визначені законодавством.

До вислуги років особам офіцерського складу, особам середнього, старшого та вищого начальницького складу органів внутрішніх справ, державної пожежної охорони, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, органів і підрозділів цивільного захисту, податкової міліції чи Державної кримінально-виконавчої служби України при призначенні пенсії військовослужбовців додатково зараховується час їх навчання (незалежно від форми навчання) у цивільних вищих навчальних закладах, а також в інших навчальних закладах, після закінчення яких присвоюється офіцерське (спеціальне) звання, до вступу на військову службу, службу до органів внутрішніх справ, державної пожежної охорони, органів і підрозділів цивільного захисту, податкової міліції чи Державної кримінально-виконавчої служби України або призначення на відповідну посаду в межах до п'яти років із розрахунку один рік навчання за шість місяців служби.

Пенсія військовослужбовців по інвалідності. Пенсії по інвалідності особам, які мають право на пенсію військовослужбовців, призначаються в разі, якщо інвалідність настала в період проходження ними служби або не пізніше трьох місяців після звільнення зі служби, або якщо інвалідність настала пізніше тримісячного терміну після звільнення зі служби, але внаслідок захворювання (травми, поранення, контузії, каліцтва тощо), яке виникло в період проходження військової служби чи під час перебування в полоні або заручником, якщо полонення чи захоплення заручником не було добровільним і особа, яка має право на пенсію військовослужбовця, перебуваючи в полоні або заручником, не вчинила злочину проти миру і людства.

Залежно від причини інвалідності, особи, які мають

право на дану пенсію поділяються на інвалідів війни та інших інвалідів з числа військовослужбовців.

Пенсії по інвалідності військовослужбовцям і особам, які мають не неї право, призначаються в таких розмірах:

а) інвалідам війни I групи – 100 %, II групи – 80 %, III групи – 60 % відповідних сум грошового забезпечення (заробітку);

б) іншим інвалідам I групи – 70 %, II групи – 60 %, III групи – 40 % відповідних сум грошового забезпечення (заробітку).

Мінімальні розміри пенсій по інвалідності встановлюються:

а) інвалідам війни з числа солдатів і матросів строкової служби I групи – у розмірі 120 %, II групи – 110 %, III групи – 105 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;

б) іншим інвалідам із числа солдатів і матросів строкової служби I групи – у розмірі 110 %, II групи – 105 %, III групи – 100 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;

в) інвалідам із числа єфрейторів (старших солдатів) і сержантів, старших матросів і старшин строкової служби – у розмірі 110 %, з числа прапорщиків і мічманів, військовослужбовців надстрокової служби та військової служби за контрактом, осіб молодшого начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, Державної кримінально-виконавчої служби України і державної пожежної охорони – 120 %, а з числа осіб офіцерського складу та осіб начальницького складу (крім молодшого) органів внутрішніх справ, Державної кримінально-виконавчої служби України і державної пожежної охорони – 130 % відповідних мінімальних розмірів пенсій, передбачених для інвалідів із числа солдатів і матросів строкової служби.

Пенсія непрацездатнім членам сім'ї військовослужбовця у зв'язку з втратою годувальника. Пенсії в разі втрати годувальника сім'ям військовослужбовців, осіб, які мають право на даний вид пенсії, призначаються, якщо годувальник помер у період проходження служби або не пізніше трьох місяців після звільнення зі служби чи пізніше цього строку, але внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, одержаних у період проходження служби, а сім'ям пенсіонерів із числа цих військовослужбовців, осіб, які мають право на дану пенсію, –

якщо годувальник помер у період одержання пенсії або не пізніше

5 років після припинення її виплати. При цьому сім'ї військовослужбовців, які пропали безвісти в період бойових дій, прирівнюються до сімей загиблих на фронті.

Право на пенсію в разі втрати годувальника мають непрацездатні члени сімей загиблих, померлих або таких, що пропали безвісти військовослужбовців, осіб, які мають право на даний вид пенсії, які перебували на їх утриманні.

Статті 30 та 31 Закону України “Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб” передбачають вичерпний перелік осіб, які є непрацездатними та які перебували на утриманні у померлого військовослужбовця. Крім цього, право на пенсію мають: 1) усиновителі та усиновлені; 2) вітчими і мачухи, пасинки і падчерки; 3) один із подружжя, при повторному одруженні.

Пенсії в разі втрати годувальника призначаються в таких розмірах:

а) членам сімей військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію військовослужбовців, які померли внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, одержаних при захисті Батьківщини, ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи або виконанні інших обов'язків військової служби (службових обов'язків), або внаслідок захворювання, пов'язаного з перебуванням на фронті, у партизанських загонах і з'єднаннях та підпільних організаціях і групах, визнаних такими законодавством України, ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи чи участю у бойових діях у мирний час – 40 % заробітку годувальника на кожного непрацездатного члена сім'ї. У таких же розмірах, незалежно від причини смерті годувальника, обчислюються пенсії членам сімей померлих інвалідів війни та членам сімей, до складу яких входять діти, які втратили обох батьків;

б) сім'ям військовослужбовців, осіб, які мають право на відповідну пенсію, які померли внаслідок каліцтва, одержаного в результаті нещасного випадку, не пов'язаного з виконанням обов'язків військової служби (службових обов'язків), або внаслі-

док захворювання, пов'язаного з проходженням служби, – 30 % заробітку годувальника на кожного непрацездатного члена сім'ї.

Пенсії в разі втрати годувальника, які призначаються членам сімей військовослужбовців, осіб, які мають право дану пенсію, не можуть бути нижче розміру прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, визначеного законом.

Сім'ї померлих пенсіонерів із числа військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію військовослужбовців, мають право на пенсію в разі втрати годувальника на загальних підставах із членами сімей військовослужбовців, осіб, які мають право на цю пенсію.

Пенсії, які призначаються відповідно до Закону України “Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб” особам із числа військовослужбовців строкової служби та членам їх сімей, обчислюються за встановленими нормами у відсотках до середньомісячного заробітку, який одержували військовослужбовці до призову на строкову військову службу чи після звільнення з військової служби до звернення за пенсією, або до середньомісячного грошового забезпечення, одержуваного військовослужбовцями в період проходження військової служби за контрактом.

Військовослужбовцям, особам, які мають право на пенсію військовослужбовців, та членам їх сімей, які одночасно мають право на різні державні пенсії, призначається одна пенсія за їх вибором.

Призначення й виплата пенсій здійснюються органами Пенсійного фонду України. Подання й оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій військовослужбовцям визначається Порядком подання оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України “Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб”, затвердженим постановою правління Пенсійного фонду України від 30.01.2007 р. № 3-1.

Виплата пенсій, у тому числі додаткових пенсій, доплат, надбавок та підвищень до них, компенсаційних виплат, встановлених законодавством, звільненим із служби військовослужбовцям, особам, які мають право на пенсію за Законом України

“Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб”, та членам їх сімей забезпечується за рахунок коштів Державного бюджету України.

5.7. Пенсії за вислугу років окремим категоріям працівників інших галузей економіки

Із набранням чинності Закону України “Про загально-обов’язкове державне пенсійне страхування” низка нормативно-правових актів, що регулювали пенсійні відносини до 2004 р., втратили чинність, це ж трапилося і з Законом України “Про пенсійне забезпечення” від 05.11.1991 р. за виключенням положень, що стосуються пенсії за вислугу років в окремих галузях економіки та пенсії за віком на пільгових умовах.

Право на пенсію за вислугу років мають:

1) деякі категорії робітників і службовців авіації, а також льотно-випробного складу, незалежно від відомчої підпорядкованості підприємств, установ і організацій, в яких вони зайняті: а) працівники льотного і льотно-випробного складу при вислузі років на цих посадах не менше 25 років у чоловіків і не менше 20 років у жінок; б) працівники, які здійснюють управління повітряним рухом і мають свідоцтво диспетчера: чоловіки – після досягнення 50 років і при загальному стажі роботи не менше 20 років, із них не менше 12 років 6 місяців роботи по безпосередньому управлінню польотами повітряних суден; жінки – після досягнення 45 років і при загальному стажі роботи не менше 17 років 6 місяців, з них не менше 10 років роботи по безпосередньому управлінню польотами повітряних суден; в) інженерно-технічний склад: чоловіки – після досягнення 55 років і при загальному стажі роботи в цивільній авіації не менше 25 років, із них не менше 20 років на зазначених посадах; жінки – після досягнення 50 років і при загальному стажі роботи в цивільній авіації не менше 20 років, із них не менше 15 років на зазначених посадах; г) бортпровідники: чоловіки – після досягнення 55 років і при загальному стажі роботи не менше 25 років, із них не менше 15 років як бортпровідник;

жінки – після досягнення 45 років і при загальному стажі роботи не менше 20 років, із них не менше 10 років як бортпродниці;

2) *робітники локомотивних бригад і окремі категорії працівників, які безпосередньо здійснюють організацію перевезень і забезпечують безпеку руху на залізничному транспорті та метрополітенах*: чоловіки – після досягнення 55 років і при загальному стажі роботи не менше 25 років, із них не менше 12 років 6 місяців на зазначеній роботі; жінки – після досягнення 50 років і при загальному стажі роботи не менше 20 років, із них не менше 10 років на зазначеній роботі;

3) *працівники експедицій, партій, загонів, дільниць і бригад, безпосередньо зайняті на польових геологорозвідувальних, пошукових, топографо-геодезичних, геофізичних, гідрографічних, гідрологічних, лісовпорядних і розвідувальних роботах*: чоловіки – після досягнення 55 років і при загальному стажі роботи не менше 25 років, із них не менше 12 років 6 місяців на зазначеній роботі; жінки – після досягнення 50 років і при загальному стажі роботи не менше 20 років, із них не менше 10 років на зазначеній роботі;

4) *робітники, майстри (у тому числі старші майстри), безпосередньо зайняті на лісозаготівлях і лісосплаві, включаючи зайнятих на обслуговуванні механізмів і обладнання*: чоловіки – після досягнення 55 років і при загальному стажі роботи не менше 25 років, із них не менше 12 років 6 місяців на зазначеній роботі; жінки – після досягнення 50 років і при загальному стажі роботи не менше 20 років, з них не менше 10 років на зазначеній роботі;

5) *механізатори (докери-механізатори) комплексних бригад на вантажно-розвантажувальних роботах у портах*: чоловіки – після досягнення 55 років і при загальному стажі роботи не менше 25 років, із них не менше 20 років на зазначеній роботі; жінки – після досягнення 50 років і при загальному стажі роботи не менше 20 років, із них не менше 15 років на зазначеній роботі;

6) *плавсклад морського, річкового флоту і флоту рибної промисловості (крім суден портових, що постійно працюють*

на акваторії порту, службово-допоміжних, роз'їзних, приміського і внутріміського сполучення): чоловіки – після досягнення 55 років і при загальному стажі роботи не менше 25 років, із них не менше 12 років 6 місяців на зазначеній роботі; жінки – після досягнення 50 років і при загальному стажі роботи не менше 20 років, із них не менше 10 років на зазначеній роботі; працівники окремих видів суден, професій і посад плавскладу суден морського, річкового флоту і флоту рибної промисловості: чоловіки – при стажі роботи на цих суднах, за цими професіями і посадами не менше 25 років; жінки – при стажі роботи на цих суднах, за цими професіями і посадами не менше 20 років;

7) працівники освіти, охорони здоров'я та соціального забезпечення при наявності спеціального стажу роботи від 25 до 30 років незалежно від віку;

8) спортсмени – заслужені майстри спорту, майстри спорту міжнародного класу – члени збірних команд при загальному стажі роботи не менше 20 років незалежно від віку;

9) артисти театральних-концертних та інших видовищних закладів, підприємств і колективів при стажі творчої діяльності від 20 до 30 років незалежно від віку.

Конкретні професії та посади, робота на яких надає право на пенсію за вислугу років, визначаються підзаконними нормативними актами, зокрема:

1) Постанова Кабінету Міністрів України від 21.07.1992 р. № 418, якою затверджено: Порядок обчислення строків вислуги років для призначення пенсій працівникам льотного складу; Перелік посад працівників льотного складу, робота на яких дає право на пенсію за вислугу років; Порядок призначення і виплати пенсій за вислугу років працівникам льотно-випробного складу цивільної авіації; Перелік посад і робіт інженерно-технічного складу авіації, які дають право на пенсію за вислугу років; Порядок обчислення строків вислуги років для призначення пенсій працівникам, які управляють повітряним рухом і мають відповідне посвідчення;

2) постановою Кабінету Міністрів України “Про перелік закладів і установ освіти, охорони здоров'я та соціального захисту і посад, робота на яких дає право на пенсію за вислугу

років” від 04.11.1993 р. № 909;

3) постановою Кабінету Міністрів України від 12.10.1992 р. № 583, якою затверджено: Список текстильних виробництв і професій, робота на яких дає робітницям право на пенсію за віком після досягнення 50 років і при стажі зазначеної роботи не менше 20 років; Список професій і посад робітників локомотивних бригад і окремих категорій працівників, які безпосередньо здійснюють організацію перевезень і забезпечують безпеку руху на залізничному транспорті та в метрополітенах і користуються правом на пенсію за вислугу років; Список професій і посад працівників підприємств лісової промисловості та лісового господарства, постійно діючих лісопунктів, лісництв, лісозаготівельних дільниць, зайнятих на заготівлі лісу, лісогосподарських роботах, підсочці лісу та лісосплаві, робота на яких дає право на пенсію за вислугу років; Список професій і посад плавкладу окремих видів суден морського, річкового флоту і флоту рибної промисловості, які мають право на пенсію за вислугу років незалежно від віку; Порядок призначення і виплати пенсій за вислугу років заслуженим майстрам спорту, майстрам спорту міжнародного класу – членам збірних команд України; Перелік посад артистів театральних-концертних та інших видовищних закладів, підприємств і колективів, які мають право на пенсію за вислугу років незалежно від віку; Список сезонних робіт, зайнятість на яких протягом повного сезону зараховується до стажу для призначення пенсії за рік роботи; Перелік видів оплати праці та інших виплат, на які не нараховуються страхові внески та які не враховуються при визначенні середньомісячного заробітку для обчислення пенсій.

Відповідно до пунктів 1 та 2 Прикінцевих положень Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” розмір пенсії за вислугу років визначається відповідно до ст. 27 “Розмір пенсії за віком” та з урахуванням норм ст. 28 “Мінімальний розмір пенсії за віком” цього Закону.

5.8. Пенсії за особливі заслуги перед Україною

Громадянам, які мають значні заслуги у сфері державної, громадської або господарської діяльності, досягнення в галузі науки, культури, освіти, охорони здоров'я, фізичної культури і спорту, можуть бути призначені пенсії за особливі заслуги перед Україною.

Відповідно до ст. 1 Закону України “Про пенсії за особливі заслуги перед Україною” ці пенсії виплачуються громадянам України:

1) Героям України, Героям Радянського Союзу, Героям Соціалістичної Праці, особам, нагородженим орденом Леніна, орденом Слави трьох ступенів, орденом Трудової Слави трьох ступенів, чотирма і більше медалями “За відвагу”, чотирма і більше орденами України та колишнього Союзу РСР, повним кавалерам ордена “За службу Родині в Вооруженних Силах ССРСР”, особам, відзначеним почесним званням України колишніх Союзу РСР та Української РСР “народний” у розмірі від 35 до 40 % прожиткового мінімуму;

2) ветеранам війни, нагородженим за бойові дії орденом, медаллю “За відвагу” або медаллю Ушакова незалежно від часу нагородження у розмірі від 25 до 35 % прожиткового мінімуму;

3) видатним спортсменам – переможцям Олімпійських та Параолімпійських ігор, Всесвітніх ігор глухих, чемпіонам і рекордсменам світу та Європи у розмірі від 25 до 35 % прожиткового мінімуму;

4) космонавтам, які здійснили політ у космос, членам льотно-випробних екіпажів літаків у розмірі від 25 до 35 % прожиткового мінімуму;

5) народним депутатам України, депутатам колишніх Союзу РСР та Української РСР, членам Кабінету Міністрів України та Уряду колишньої Української РСР у розмірі від 25 до 35 % прожиткового мінімуму;

6) особам, відзначеним почесним званням України, колишніх Союзу РСР та Української РСР “заслужений”, державними преміями України, колишніх Союзу РСР та Української РСР, нагородженим одним із орденів України або колишнього

Союзу РСР, Почесною грамотою Президії Верховної Ради Української РСР або Грамотою Президії Верховної Ради Української РСР, а також особам, яким до 01.01.1992 р. було встановлено персональні пенсії союзного чи республіканського значення у розмірі від 20 до 25 % прожиткового мінімуму;

7) депутатам – всіх чотирьох і більше скликань Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських рад, районних, районних у містах, міських рад міст обласного значення в Україні та в колишній Українській РСР у розмірі від 20 до 25 % прожиткового мінімуму;

8) матерям, які народили п'ятеро і більше дітей та виховали їх до шестирічного віку, у розмірі від 35 до 40 % прожиткового мінімуму. При цьому враховуються діти, усиновлені в установленому законом порядку.

Пенсія за особливі заслуги перед Україною встановлюється громадянам, які мають право на пенсію за віком, пенсію по інвалідності та пенсію у зв'язку з втратою годувальника.

Конкретний розмір надбавки визначається комісіями з встановлення пенсій за особливі заслуги перед Україною залежно від заслуг особи. У разі, коли особа одночасно має право на кілька надбавок, призначається та надбавка, яка є більшою у максимальному розмірі.

Пенсії особам, які зазначені у пунктах 2, 6, 7, 8, ст. 1 Закону України “Про пенсії за особливі заслуги перед Україною” призначаються комісіями з встановлення пенсій за особливі заслуги перед Україною при Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київській та Севастопольській міських державних адміністраціях, положення про які та їх склад затверджуються відповідно Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями.

Пенсії особам, які зазначені у пунктах 1, 3, 4, 5, ст. 1 Закону України “Про пенсії за особливі заслуги перед Україною” призначаються Комісією з встановлення пенсій за особливі заслуги перед Україною при Кабінеті Міністрів України, що є постійним органом з питань встановлення пенсій за особливі заслуги перед Україною. Правовий статус Комісії та її компете-

нція визначені у положенні, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 20.10.2000 р. № 1578.

У разі смерті особи, яка мала право на пенсію за особливими заслугами, непрацездатні члени сім'ї померлого, зазначені у Законі України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування", мають право на встановлення надбавки до пенсії у таких розмірах: за наявності одного непрацездатного члена сім'ї – 70 %, двох і більше – 90 % надбавки до пенсії померлого годувальника або надбавки до пенсії, що могла бути йому встановлена. У разі смерті військовослужбовця, особи начальницького або рядового складу органів внутрішніх справ, особи начальницького або рядового складу державної пожежної охорони, особи начальницького або рядового складу органів і підрозділів цивільного захисту, особи начальницького складу податкової міліції, особи начальницького або рядового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, особи начальницького або рядового складу Державної кримінально-виконавчої служби України, які загинули (померли) при виконанні службових обов'язків під час проходження військової служби, служби в органах внутрішніх справ, державній пожежній охороні, органах і підрозділах цивільного захисту, податковій міліції, Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України чи Державній кримінально-виконавчій службі України внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, одержаного під час виконання цих обов'язків, і були посмертно нагороджені державними нагородами України або колишнього Союзу РСР, мають право на встановлення до пенсії надбавки в таких розмірах: за наявності одного непрацездатного члена сім'ї – 70 %, двох і більше – 90 % розміру надбавки, передбаченого для осіб, зазначених у п. 1 ст. 1 вищезгаданого Закону. Надбавка встановлюється до пенсії, на яку член сім'ї померлого годувальника має право.

Пенсії за особливі заслуги виплачуються за місцем проживання пенсіонера. У разі вчинення пенсіонером умисного злочину або виявлення помилкових чи неправдивих даних, на підставі яких було призначено пенсію за особливі заслуги, рішенням відповідної комісії пенсіонер позбавляється призначення

ної пенсії. Сума пенсії, виплачена пенсіонерові надміру внаслідок зловживань з його боку, стягується.

5.9. Пенсії за віком на пільгових умовах

Пенсія за віком на пільгових умовах – особливий вид пенсійного забезпечення, за якого особи, які мають необхідний спеціальний стаж виконання робіт, що законодавством віднесені до важких або особливо важких чи з шкідливими або особливо шкідливими умовами праці, виходять на пенсію раніше встановленого пенсійного віку. Даний вид пенсійного забезпечення передбачає знижений пенсійний вік за наявності, визначеного законодавством, спеціального стажу.

Згідно з п. 2 Прикінцевих положень Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” пенсійне забезпечення застрахованих осіб, які працювали або працюють на підземних роботах, роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці за Списком № 1 виробництв, робіт, професій, посад і показників та на інших роботах із шкідливими і важкими умовами праці за Списком № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затверджених Кабінетом Міністрів України, та за результатами атестації робочих місць, які мали право на пенсію за віком на пільгових умовах, здійснюється згідно з окремим законодавчим актом через професійні та корпоративні фонди. До запровадження пенсійного забезпечення через професійні та корпоративні фонди пенсії призначаються за нормами Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” за умови досягнення пенсійного віку та наявності трудового стажу, передбаченого Законом України “Про пенсійне забезпечення”.

На пільгових умовах право на пенсію за віком незалежно від місця останньої роботи мають:

1) працівники, зайняті повний робочий день на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими й особливо важкими умовами праці, – за Списком № 1 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затверджуваним Кабінетом Міністрів України, і за результатами атестації робочих місць:

– чоловіки – по досягненні 50 років і при стажі роботи не менше 20 років, з яких не менше 10-ти років на зазначених роботах;

– жінки – по досягненні 45 років і при стажі роботи не менше 15 років, з яких не менше 7-ми років 6 місяців на зазначених роботах;

2) працівники, зайняті повний робочий день на інших роботах із шкідливими й важкими умовами праці, – за Списком № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затверджуваним Кабінетом Міністрів України, і за результатами атестації робочих місць:

– чоловіки – по досягненні 55 років і при стажі роботи не менше 25 років, з яких не менше 12 років 6 місяців на зазначених роботах;

– жінки – по досягненні 50 років і при стажі роботи не менше 20 років, з яких не менше 10-ти років на зазначених роботах;

3) трактористи-машиністи, безпосередньо зайняті у виробництві сільськогосподарської продукції в колгоспах, радгоспах, інших підприємствах сільського господарства:

– чоловіки – по досягненні 55 років і при загальному стажі роботи не менше 25 років, з яких не менше 20 років на зазначеній роботі;

4) жінки, які працюють трактористами-машиністами, машиністами будівельних, шляхових і вантажно-розвантажувальних машин, змонтованих на базі тракторів чи екскаваторів, – по досягненні 50 років і при загальному стажі роботи не менше 20 років, з яких не менше 15 років на зазначеній роботі;

5) жінки, які працюють доярками (операторами машинного доїння), свинарками-операторами в колгоспах, радгоспах, інших підприємствах сільського господарства, – по досягненні 50 років і при стажі зазначеної роботи не менше 20 років за умови виконання встановлених норм обслуговування. Норми обслуговування для цих цілей встановлюються в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України;

6) жінки, зайняті протягом повного сезону на вирощуванні, збиранні й післязбиральній обробці тютюну, – по досяг-

ненні 50 років і при стажі зазначеної роботи не менше 20 років;

7) робітниці текстильного виробництва, зайняті на верстатах і машинах, – за Списком виробництв і професій, затвердженим у порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України, – по досягненні 50 років і при стажі зазначеної роботи не менше 20 років;

8) жінки, які працюють у сільськогосподарському виробництві й виховали п'ятеро й більше дітей, – незалежно від віку і трудового стажу та в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України;

9) водії міського пасажирського транспорту (автобусів, тролейбусів, трамваїв) і великовагових автомобілів, зайнятих у технологічному процесі важких і шкідливих виробництв:

– чоловіки – по досягненні 55 років і при стажі роботи 25 років, у тому числі на зазначеній роботі не менше 12 років 6 місяців;

– жінки – по досягненні 50 років і при стажі роботи 20 років, у тому числі на зазначеній роботі не менше 10-ти років.

Список № 1 – перелік виробництв, робіт, професій, посад і показників на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці, зайнятість в яких повний робочий день дає право на пенсію за віком на пільгових умовах.

Список № 2 – перелік виробництв, робіт, професій, посад і показників на роботах із шкідливими і важкими умовами праці, зайнятість в яких повний робочий день дає право на пенсію за віком на пільгових умовах.

Списки № 1 та № 2 затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 16.01.2003 р. № 36. Порядок застосування Списків № 1 та № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників при обчисленні стажу роботи, що дає право на пенсію за віком на пільгових умовах, затверджений наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 18.11.2005 р. № 383.

Повним робочим днем вважають виконання робіт в умовах, передбачених Списками № 1 та № 2, не менше 80 % робочого часу, устанавленого для працівників даного виробництва, професії чи посади, з урахуванням підготовчих, допоміж-

них, поточних ремонтних робіт, пов'язаних з виконанням своїх трудових обов'язків. При визначенні права на пенсію за віком на пільгових умовах застосовуються Списки, що діють на період роботи особи. При цьому до пільгового стажу зараховується весь період роботи на відповідних посадах або за професіями незалежно від дати внесення цієї посади або професії до того чи іншого Списку.

Пільгові пенсії можуть призначатися за рахунок коштів підприємств та організацій (крім тих, що фінансуються або дотуються з бюджету) відповідно до Закону України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування” працівникам, які працюють (працювали) на виробництвах, роботах, за професіями і на посадах, не передбачених Списком № 1 виробництв, робіт, професій, посад і показників на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці, зайнятість в яких повний робочий день дає право на пенсію за віком на пільгових умовах, та Списком № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників із шкідливими і важкими умовами праці, зайнятість в яких повний робочий день дає право на пенсію за віком на пільгових умовах:

1) чоловікам – при стажі роботи не менше 25 років, з них не менше 12 років 6 місяців на роботі на тому самому підприємстві, в тій самій організації, яка дає право на призначення пільгової пенсії;

2) жінкам – при стажі роботи не менше 20 років, з них не менше 10 років на роботі на тому самому підприємстві, в тій самій організації, яка дає право на призначення пільгової пенсії.

Відповідно до пунктів 1 та 2 Прикінцевих положень Закону України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування” розмір пенсії на пільгових умовах визначається відповідно до ст. 27 “Розмір пенсії за віком” та з урахуванням норм ст. 28 “Мінімальний розмір пенсії за віком” вказаного Закону.

Механізм призначення пенсій окремим категоріям працівників, які за результатами атестації робочих місць працюють (працювали) в умовах, що дають право на призначення пенсії за віком на пільгових умовах, яка призначається за рахунок кош-

тів підприємств та організацій, регулюється Порядком призначення пенсій за рахунок коштів підприємств та організацій окремим категоріям працівників за результатами атестації робочих місць за умовами праці, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 18.07.2007 р. № 937.

Щоб відповідні посади визнати такими, що відносяться до Списків № 1 та № 2, проводяться атестації робочих місць. Правове регулювання проведення атестації здійснюється відповідним Порядком, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України 01.08.1992 р. № 422.

Атестація робочих місць за умовами праці проводиться на підприємствах і в організаціях незалежно від форм власності й господарювання, де технологічний процес, використовуване обладнання, сировина та матеріали є потенційними джерелами шкідливих і небезпечних виробничих факторів, що можуть несприятливо впливати на стан здоров'я працюючих, а також на їх нащадків як тепер, так і в майбутньому. Основна мета атестації полягає у регулюванні відносин між роботодавцем і працівниками у галузі реалізації прав на здорові й безпечні умови праці, пільгове пенсійне забезпечення, пільги та компенсації за роботу у несприятливих умовах.

Атестація проводиться атестаційною комісією, склад і повноваження якої визначається наказом по підприємству, організації в строки, передбачені колективним договором, але не рідше одного разу на п'ять років. У разі докорінної зміни умов і характеру праці для підтвердження права на пенсію за віком на пільгових умовах має бути проведена позачергова атестація. У разі не підтвердження права на таку пенсію за результатами чергової атестації, проведеної протягом п'яти років після попередньої атестації, до пільгового стажу зараховується період роботи на даному підприємстві, в установі чи організації до дати видання наказу на підприємстві про результати проведення чергової атестації, якою відповідне право не підтверджено.

Для підтвердження стажу роботи зі шкідливими і важкими умовами праці необхідно подати трудову книжку із оформленими належним чином записами про займану посаду і період виконуваної роботи, виписку із наказу по підприємству про

проведення атестації на відповідному робочому місці та, у разі відсутності в трудовій книжці відомостей, що визначають право на пенсію на пільгових умовах, уточнюючу довідку. Правове регулювання підтвердження страхового стажу визначається Порядком підтвердження періодів роботи, що зараховуються до трудового стажу для призначення пенсії на пільгових умовах або за вислугу років, затвердженим постановою Правління Пенсійного фонду України від 10.11.2006 р. № 18-1. Підтвердження періодів роботи, що дає право на призначення пенсії на пільгових умовах або за вислугу років, здійснюється комісіями з питань підтвердження стажу роботи на посадах, що дають право на призначення пенсії на пільгових умовах або за вислугу років.

Контрольні питання

1. Розкрити поняття “спеціальне пенсійне забезпечення” та “пенсії за вислугу років”.
2. Хто має право на спеціальне пенсійне забезпечення?
3. Підстави, умови призначення й розміри пенсій державних службовців.
4. Підстави, умови призначення й розміри пенсій суддів.
5. Підстави, умови призначення й розміри пенсій прокурорсько-слідчих працівників.
6. Підстави, умови призначення й розміри пенсій наукових і науково-педагогічних працівників.
7. Підстави, умови призначення й розміри пенсій осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб.
8. Особливості пенсійного забезпечення окремих категорій працівників інших галузей економіки.
9. Підстави й порядок призначення пенсії за особливі заслуги перед Україною.
10. Підстави й порядок призначення пенсій за віком на пільгових умовах.

6.1. Подання й оформлення документів для призначення пенсії

Згідно із Порядком подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”, затвердженого постановою Правління Пенсійного фонду України від 25.11.2005 р. № 22-1, заява про призначення пенсії непрацюючим громадянам і членам їх сімей подається заявником особисто або через представника, який діє на підставі виданої йому довіреності, посвідченої нотаріально, безпосередньо до органу, що призначає пенсію, за місцем проживання (реєстрації), або законним представником відповідно до законодавства за місцем проживання (реєстрації) заявника. У разі, якщо особа, якій призначається пенсія, є неповнолітньою або недієздатною, заява подається батьками або опікунами (піклувальниками) за місцем їх проживання (реєстрації). Заява про призначення пенсії працюючим громадянам і членам їх сімей (у зв’язку з втратою годувальника) та про відстрочку часу її призначення подається працівником (членом його сім’ї у зв’язку з втратою годувальника) до управління Пенсійного фонду України в районах, містах і районах у містах через уповноважену посадову особу підприємства, установи, організації. За бажанням особи така заява може бути подана особисто за місцем проживання (реєстрації). Заява про переведення з одного виду пенсії на інший, про перерахунок пенсії подається до органу, що призначає пенсію, заявником за місцем проживання (реєстрації), а при необхідності – його законним представником (батьки або опікун (піклувальник)) за місцем проживання (реєстрації) представника.

Заяви осіб про призначення, перерахунок, поновлення, переведення з одного виду пенсії на інший реєструються в журналі реєстрації рішень органу, що призначає пенсію. Особі або посадовій особі органом, що призначає пенсію, видається розписка із зазначенням дати прийняття заяви, а також переліку

одержаних і відсутніх документів, які необхідно подати в трьохмісячний термін з дня прийняття заяви. Копія розписки зберігається в пенсійній справі.

Звернення за призначенням пенсії може здійснюватися в будь-який час після виникнення права на пенсію, але не раніше ніж за місяць до досягнення пенсійного віку. Пенсії за віком і по інвалідності призначаються незалежно від того, припинена робота на час звернення за пенсією чи продовжується.

Днем звернення за пенсією вважається день прийняття органом, що призначає пенсію, заяви про призначення, перерахунок, відновлення або переведення з одного виду пенсії на інший.

Заява є тим юридичним фактом, що активізує процедурні правовідносини. На цій стадії необхідно встановити всі юридичні факти, які дають особі право на той чи інший вид пенсії. Такі факти підтверджуються документально.

До заяви про призначення пенсії за віком додаються такі документи:

а) довідка податкової адміністрації про присвоєння ідентифікаційного номера заявнику;

б) документи про стаж, що визначені Порядком підтвердження наявного трудового стажу для призначення пенсій за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 12.08.1993 р. № 637. За період роботи, починаючи з 01.01.2004 р., відділ персоналізованого обліку органу, що призначає пенсію, додає довідку із бази даних системи персоналізованого обліку;

в) довідка про заробітну плату особи за період страхового стажу до 01.07.2000 р., а починаючи з 01.07.2000 р. індивідуальні відомості про застраховану особу надаються відділом персоналізованого обліку. Довідка про заробітну плату (дохід) особи видається на підставі особистих рахунків, платіжних відомостей та інших документів про нараховану та сплачену заробітну плату підприємством, установою чи організацією, де працював померлий годувальник або особа, яка звертається за пенсією. Якщо такі підприємства ліквідовані або припинили своє існування з інших причин, то довідки про заробітну плату

видаються правонаступником цих підприємств або архівними установами;

г) документи про місце проживання (реєстрації) особи;

д) документи, які засвідчують особливий статус особи (посвідчення учасника бойових дій, та довідка військового комісаріату про період участі у бойових діях; довідка МСЕК про визнання особи інвалідом унаслідок поранення, контузії, каліцтва, одержаних при захисті Батьківщини або при виконанні інших обов'язків військової служби; висновок МСЕК щодо причинного зв'язку смерті особи з пораненням, контузією, каліцтвом, одержаними при виконанні обов'язків військової служби; довідка МСЕК про визнання особи інвалідом по зору I групи – сліпим; документи закладу охорони здоров'я про наявність відповідного захворювання: гіпофізарного нанізму (ліліпути), диспропорційні карлики; посвідчення учасника ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС та довідка про період (періоди) участі в ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС та ін.;

е) клопотання (направлення) про достроковий вихід на пенсію (для призначення пенсії відповідно до ст. 26 Закону України “Про зайнятість населення” (особливі гарантії працівникам, які втратили роботу у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці).

До заяви про призначення пенсії за вислугу років, крім названих документів, надаються також документи, що підтверджують виконання роботи, яка дає право на призначення такого виду пенсії.

Орган, що призначає пенсію, додає до заяви *про призначення пенсії по інвалідності* одержану ним від МСЕК виписку з акта огляду.

До заяви про призначення пенсії у зв'язку з втратою годувальника, окрім документів померлого годувальника (документи про стаж, довідка про заробітну плату), також додаються: а) довідка податкової адміністрації про присвоєння ідентифікаційного номера померлому годувальнику (подається у разі, якщо особа, яка звернулася із заявою про призначення пенсії у зв'язку з втратою годувальника, має такий документ); б) свідоцтво про народження або паспорт особи, якій призначається

пенсія; в) довідка про склад сім'ї померлого годувальника та копії документів, що засвідчують родинні стосунки члена сім'ї з померлим годувальником; г) свідоцтво органу реєстрації актів громадянського стану про смерть годувальника або рішення суду про визнання його безвісно відсутнім; д) документи про вік померлого годувальника сім'ї при відсутності таких даних у свідоцтві про смерть чи рішенні суду про визнання годувальника безвісно відсутнім; е) довідки загальноосвітніх навчальних закладів системи загальної середньої освіти, професійно-технічних, вищих навчальних закладів про те, що особи навчаються за денною формою навчання; є) довідка про те, що чоловік (дружина), а в разі їх відсутності – один з батьків, дід, баба, брат чи сестра померлого годувальника незалежно від віку і працездатності, якщо він (вона) не працюють і зайняті доглядом за дитиною (дітьми) померлого годувальника до досягнення нею (ними) 8 років; ж) документи про місце проживання (реєстрації); з) документ про перебування членів сім'ї (крім дітей) на повному утриманні померлого годувальника чи одержання від померлого годувальника допомоги, що була для них постійним і основним джерелом засобів до існування; і) експертний висновок із встановлення причинного зв'язку смерті годувальника з дією іонізуючого випромінювання та інших шкідливих чинників внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС.

Особа, яка звертається за пенсією (незалежно від виду пенсії), повинна пред'явити паспорт або інший документ, що засвідчує цю особу, місце її проживання (реєстрації) та вік.

Документи, необхідні для призначення пенсії, можуть бути подані як в оригіналах, так і копіях, засвідчених у нотаріальному порядку або адміністрацією підприємства, установи, організації, що подає документи заявника для призначення пенсії, чи органом, що призначає пенсію.

Посадова особа підприємства, установи, організації зобов'язана не пізніше як за місяць до дня досягнення працівником пенсійного віку письмово повідомити його про виникнення права на пенсію за віком, у тому числі на пільгових умовах. У 10-денний термін з дня одержання заяви про призначення пенсії посадова особа оформляє всі необхідні документи і направляє

їх до органу, що призначає пенсію, за місцезнаходженням підприємства або за місцем проживання (реєстрації) особи.

Орган, що призначає пенсію, розглядає питання про призначення пенсії, відстрочку часу її призначення, перерахунків та відновлення виплати раніше призначеної пенсії, а також про переведення з одного виду пенсії на інший при зверненні особи з відповідною заявою. При прийомі документів вказаний орган: а) перевіряє правильність оформлення заяви, відповідність викладених у ній відомостей про особу даним паспорта та документам про стаж; б) здійснює попередню правову експертизу змісту і належного оформлення представлених документів; в) перевіряє правильність копій відповідних документів, фіксує й засвідчує виявлені розходження; г) видає пам'ятку пенсіонеру, копія якої зберігається у пенсійній справі.

Заява про призначення пенсії з усіма поданими документами та рішенням про призначення пенсії зберігаються в окремій пенсійній справі на кожного пенсіонера. Пенсійні справи зберігаються в органах, що призначають пенсії, за місцем проживання (реєстрації) або за фактичним місцем проживання (реєстрації) пенсіонерів.

Виплата пенсії проводиться не пізніше одного місяця з дня прийняття рішення. Заява про виплату пенсії через банківський рахунок подається заявником згідно з Порядком виплати пенсій та грошової допомоги за згодою пенсіонерів та одержувачів допомоги через їх поточні рахунки у банках, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 30.08.1999 р. № 1596.

Документом, який підтверджує призначення особі пенсії, є пенсійне посвідчення, що видається органом, які призначає пенсію, відповідно до Порядку обліку, зберігання, оформлення та видачі пенсійних посвідчень у Пенсійному фонді України та його органах, затвердженого постановою Правління Пенсійного фонду України від 25.03.2004 р. № 4-1.

Пенсійний фонд України забезпечує виготовлення пенсійних посвідчень у місячний термін на підставі таких відомостей: 1) реєстраційного номера облікової картки платника податків або номера та серії паспорта; 2) прізвища, ім'я та по батько-

ві; 3) дати народження; 4) статі; 5) номера особистого рахунка; 6) виду пенсії: за віком, по інвалідності, у разі втрати годувальника, за вислугу років; 7) групи, причини інвалідності; 8) терміну дії посвідчення.

Бланки пенсійних посвідчень є документами суворої звітності.

Подання та оформлення документів для призначення пільгової пенсії регламентується відповідним Порядком, затвердженим постановою Правління Пенсійного фонду України від 25.01.2008 р. № 3-2. Заява про призначення пільгової пенсії з необхідними документами подається до органів Пенсійного фонду України за місцем розташування підприємств через уповноважену посадову особу підприємств та організацій.

Пільгові пенсії можуть призначатися за рахунок коштів підприємств (крім тих, що фінансуються або дотуються з Держбюджету) відповідно до Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” працівникам, які працюють (працювали) на виробництвах, роботах, за професіями й на посадах, які не передбачені Списком № 1 і Списком № 2, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 16.01.2003 р. № 36.

Рішення про призначення пільгової пенсії приймають органи Пенсійного фонду України за місцем розташування підприємств та організацій на підставі документів, що передбачені для оформлення пенсії у загальному порядку, а також:

1) довідки про підтвердження стажу роботи для призначення пільгової пенсії за рахунок коштів підприємств та організацій за результатами атестації робочих місць за умовами праці;

2) копії наказу про атестацію відповідного робочого місця (робочих місць);

3) гарантійного листа підприємств та організацій про перерахування коштів на рахунок органів Пенсійного фонду України.

6.2. Строки призначення та перерахунку пенсії

Відповідно до ст. 45 Закону України “Про загально-обов’язкове державне пенсійне страхування” *пенсія призначається з дня звернення за пенсією, крім таких випадків, коли пенсія призначається з більш раннього строку:*

1) *пенсія за віком призначається з дня, що настає за днем досягнення пенсійного віку, якщо звернення за пенсією відбулося не пізніше трьох місяців з дня досягнення особою пенсійного віку. У разі, якщо при відстрочці часу призначення пенсії за віком не здійснюється підвищення розміру пенсії за неповний місяць страхового стажу, пенсія призначається з дня, що настає за останнім днем повного місяця відстрочки часу виходу на пенсію, який враховано до страхового стажу;*

2) *пенсія по інвалідності призначається з дня встановлення інвалідності, якщо звернення за пенсією відбулося не пізніше трьох місяців з дня встановлення інвалідності;*

3) *пенсія у зв’язку з втратою годувальника призначається з дня, що настає за днем смерті годувальника, якщо звернення про призначення такого виду пенсії надійшло протягом 12 місяців з дня смерті годувальника.*

Пенсія призначається довічно або на період, протягом якого пенсіонер має право на виплату пенсії.

Переведення з одного виду пенсії на інший здійснюється з дня подання заяви на підставі документів про страховий стаж, заробітну плату (дохід) та інших документів, що знаходяться на час переведення з одного виду пенсії на інший в пенсійній справі, а також додаткових документів, одержаних органами Пенсійного фонду України.

Не пізніше десяти днів після надходження заяви з необхідними документами орган, що призначає пенсію, розглядає подані документи та приймає рішення щодо призначення, перерахунку, переведення з одного виду пенсії на інший та поновлення раніше призначеної пенсії без урахування періоду, за який відсутня інформація про сплату страхових внесків до Пенсійного фонду України.

Право особи на одержання пенсії встановлюється на підставі всебічного, повного і об'єктивного розгляду всіх поданих документів органом, що призначає пенсію. Орган, що призначає пенсію, не пізніше десяти днів після винесення рішення видає або направляє адміністрації або особі повідомлення про призначення, відмову в призначенні, перерахунку, переведенні з одного виду пенсії на інший із зазначенням причин відмови та порядку його оскарження.

Перерахунок призначеної пенсії відбувається:

1) у разі виникнення права на підвищення пенсії – з першого числа місяця, в якому пенсіонер звернувся за перерахунком пенсії, якщо відповідну заяву з усіма необхідними документами подано ним до 15 числа включно, і з першого числа наступного місяця, якщо заяву з усіма необхідними документами подано ним після 15 числа;

2) у разі настання обставин, які тягнуть за собою зменшення пенсії, – з першого числа місяця, в якому настали ці обставини, якщо вони мали місце до 15 числа включно, і з першого числа наступного місяця, якщо вони мали місце після 15 числа.

Однак із цього правила про перерахунок пенсії є виключення:

1. У разі зміни групи інвалідності пенсія в новому розмірі виплачується з дня зміни групи інвалідності. Якщо особа визнана інвалідом нижчої групи, пенсія виплачується за попередньою групою до кінця місяця, в якому змінено групу інвалідності. У разі визнання особи, яка пройшла повторний огляд, здоровою, пенсія виплачується до кінця місяця, по який встановлено інвалідність.

2. Зміна розміру пенсії або припинення її виплати членам сім'ї здійснюється з першого числа місяця, що настає за місяцем, у якому склалися обставини, що спричинили зміну розміру або припинення виплати пенсії.

3. Перерахунок пенсії проводиться з дня встановлення нового розміру прожиткового мінімуму.

4. Для осіб, які перебувають на повному державному утриманні, перерахунок пенсії проводиться з дня встановлення нового розміру прожиткового мінімуму.

При переїзді пенсіонера на постійне або тимчасове проживання в іншу місцевість Пенсійний фонд України протягом п'яти днів з дня одержання заяви надсилає запит про витребування пенсійної справи до органу фонду попереднього місця проживання пенсіонера. Пенсійна справа протягом десяти днів з дня одержання запиту пересилається органу, що призначає пенсію, за новим місцем проживання (реєстрації).

Органи Пенсійного фонду України за місцем проживання пенсіонера протягом п'яти днів з дня прийняття рішення про призначення пільгової пенсії надсилають повідомлення органам фонду за місцем розташування підприємств та організацій, які не пізніше наступного робочого дня з дня його надходження направляють їх підприємствам та організаціям.

У разі зміни розміру пільгової пенсії або настання обставин, які впливають на суму, що підлягає перерахуванню (смерть пенсіонера, зміна місця проживання, зміна способу виплати пільгової пенсії тощо), органи Пенсійного фонду України за місцем проживання пенсіонера в десятиденний термін з моменту виникнення цих обставин повідомляють про це підприємства та організації через органи фонду за місцем розташування підприємств та організацій.

Підприємства та організації до 20-го числа кожного місяця, що передує місяцю виплати пільгової пенсії, перераховують до органів Пенсійного фонду України за місцем свого розташування зазначену в повідомленні місячну суму коштів, необхідну для фінансування витрат на виплату та доставку пільгової пенсії.

У разі звернення пенсіонера до Пенсійного фонду України йому видається виписка з розпорядження про призначення (перерахунок) пенсії з інформацією про періоди страхового стажу та заробітної плати, яка врахована при розрахунку пенсії.

6.3. Порядок визначення заробітної плати (доходу) для обчислення пенсії

Для обчислення пенсії враховується заробітна плата (дохід) за весь період страхового стажу починаючи з 01.07.2000 р. За бажанням пенсіонера та за умови підтвердження довідки про заробітну плату первинними документами у період до 01.01.2016 р. або в разі, якщо страховий стаж починаючи з 01.07.2000 р. становить менше 60 місяців, для обчислення пенсії також враховується заробітна плата (дохід) за будь-які 60 календарних місяців страхового стажу підряд до 01.07.2000 р. незалежно від перерв. Якщо страховий стаж становить менший період, враховується заробітна плата (дохід) за фактичний страховий стаж.

За вибором особи, яка звернулася за призначенням пенсії, з періоду, за який враховується заробітна плата (дохід) для обчислення пенсії, виключаються періоди до 60 календарних місяців страхового стажу з урахуванням будь-яких періодів незалежно від перерв та будь-якого періоду страхового стажу підряд за умови, що зазначені періоди в сумі складають не більш як 10 % тривалості страхового стажу, врахованого в одинарному розмірі. Додатково за бажанням особи можуть бути виключені періоди строкової військової служби, навчання, догляду за інвалідом I групи або дитиною-інвалідом віком до 16 років, за пенсіонером, який за висновком медичного закладу потребує постійного стороннього догляду, догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, за період з 01.07.2000 р. до 01.01.2005 р., а також періоди, коли особа підлягала загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню. У всіх випадках, крім випадку, передбаченого абзацом другим цієї частини, період, за який враховується заробітна плата, не може бути меншим 60 календарних місяців.

Заробітна плата (дохід) за період страхового стажу до 01.07.2000 р. враховується для обчислення пенсії на підставі документів про нараховану заробітну плату (дохід), виданих у порядку, встановленому законодавством, а за період страхового стажу, починаючи з 01.07.2000 р., за даними, що містяться в

системі персоніфікованого обліку. А тому, якщо особа отримувала високу зарплату в період, починаючи з 01.07.2000 р., однак пенсійні внески сплачувала з частини отримуваного заробітку, для визначення розміру пенсії буде врахована тільки та зарплата, з якої сплачено страхові внески і яка зафіксована в системі персоніфікованого обліку.

Довідка про заробітну плату (дохід) особи видається на підставі особистих рахунків, платіжних відомостей та інших документів про нараховану та сплачену заробітну плату підприємством, установою чи організацією, де працював померлий годувальник або особа, яка звертається за пенсією. Якщо такі підприємства ліквідовані або припинили своє існування з інших причин, то довідки про заробітну плату видаються правонаступником цих підприємств або архівними установами (п. 17 Порядку надання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”). Якщо архівні установи не мають можливості видати довідку за встановленою формою з розшифровкою виплачених сум за видами заробітку, вони можуть видавати довідки, що відповідають даним, наявним в архівних фондах, без додержання цієї форми.

Установлення заробітку для обчислення пенсії на підставі показань свідків не допускається. Виписка зі штатного розпису про посадовий оклад, профспілкові квитки, квитки партій та рухів, громадських об’єднань не можуть служити документами, що засвідчують фактичний заробіток для обчислення розміру пенсії.

Заробітна плата (дохід) для обчислення пенсії визначається за формулою:

$$Зп = Зс \times (Ск / К),$$

де:

Зп – заробітна плата (дохід) застрахованої особи для обчислення пенсії у гривнях;

Зс – середня заробітна плата (дохід) в середньому на одну застраховану особу в цілому по Україні, з якої сплачено страхові внески та яка враховується для обчислення пенсії, за

календарний рік, що передус року звернення за призначенням пенсії;

К – кількість місяців страхового стажу, за які розраховано коефіцієнти заробітної плати (доходу) застрахованої особи;

Ск – сума коефіцієнтів заробітної плати (доходу) за кожний місяць.

Кз+	Кз+	Кз+	...+Кз
1	2	3	n

У разі відсутності на день призначення пенсії даних про заробітну плату (дохід) в Україні, з якої сплачено страхові внески та яка враховується для обчислення пенсії, за попередній рік для визначення середньої заробітної плати (доходу) враховується наявна заробітна плата (дохід) в Україні, з якої сплачено страхові внески та яка враховується для обчислення пенсії, за місяці попереднього року з наступним перерахунком заробітної плати (доходу) для обчислення пенсії після отримання даних про заробітну плату (дохід) в Україні, з якої сплачено страхові внески та яка враховується для обчислення пенсії.

Коефіцієнт заробітної плати (доходу) застрахованої особи за кожний місяць страхового стажу, який враховується при обчисленні пенсії, визначається за формулою:

$$\mathbf{Кз} = \mathbf{Зв} / \mathbf{Зс},$$

де:

Кз – коефіцієнт заробітної плати (доходу) застрахованої особи;

Зв – сума заробітної плати (доходу) застрахованої особи, з якої сплачено страхові внески та яка враховується для обчислення пенсії за місяць, за який розраховується коефіцієнт заробітної плати (доходу);

Зс – середня заробітна плата (дохід) в Україні, з якої сплачено страхові внески та яка враховується для обчислення пенсії, за місяць, за який розраховується коефіцієнт заробітної плати (доходу).

Сума заробітної плати (доходу) застрахованої особи, яка враховується для обчислення пенсії за місяць, за який розраховується коефіцієнт заробітної плати (доходу), визначається за формулою:

$$Зв = З + Зд,$$

де:

Зв – сума заробітної плати (доходу) застрахованої особи, яка враховується для обчислення пенсії за місяць, за який розраховується коефіцієнт заробітної плати (доходу);

З – сума заробітної плати (доходу) застрахованої особи, з якої фактично сплачено страхові внески, за місяць, за який розраховується коефіцієнт заробітної плати (доходу);

Зд – сума заробітної плати (доходу) застрахованої особи, розрахована виходячи із передбаченої доплати, за місяць, за який визначається коефіцієнт заробітної плати (доходу), і яка визначається за формулою:

$$Зд = Д/Т \times 100 \%,$$

де:

Д – сума доплати;

Т – розмір страхового внеску до солідарної системи у відповідному місяці.

У разі подання застрахованою особою для обчислення розміру пенсії даних про заробітну плату (дохід) за період до 01.01.1992 р. при визначенні коефіцієнта заробітної плати (доходу) середня заробітна плата за рік (квартал) у відповідному періоді вважається щомісячною середньою заробітною платою (доходом) в Україні, з якої сплачено страхові внески, відповідного року (кварталу).

При обчисленні заробітної плати (доходу), з якої фактично сплачено страхові внески за місяць, за який розраховується коефіцієнт заробітної плати (доходу) для застрахованих осіб, які здійснювали підприємницьку діяльність і обрали особливий спосіб оподаткування своїх доходів (фіксований податок, єдиний податок, фіксований сільськогосподарський податок), та членів їх сімей, які беруть участь у здійсненні підприємницької діяльності, отриманий ними дохід за відповідний місяць визначається за формулою:

$$З = П \times Ч / Т,$$

де:

З – сума заробітної плати (доходу) застрахованої особи, з якої фактично сплачено страхові внески, за місяць, за який розраховується коефіцієнт заробітної плати (доходу);

П – сума фактично сплаченого відповідного податку у розрахунку на відповідний місяць у гривнях;

Ч – відсоток відрахувань до Пенсійного фонду України від суми фактично сплаченого відповідного податку, чинний у межах відповідного періоду;

Т – розмір страхового внеску до солідарної системи у відповідному місяці.

Під час визначення доходу фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності для визначення коефіцієнта заробітної плати (доходу) враховується розмір податку, що сплачує така фізична особа, без збільшення розміру податку, передбаченого законодавством, за членів його сім'ї, які беруть участь у здійсненні цією фізичною особою підприємницької діяльності, та за осіб, які перебувають з нею у трудових відносинах. Під час визначення доходу члена сім'ї фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності для обчислення коефіцієнта заробітної плати (доходу) враховується сума податку, внесена за одного члена сім'ї, на яку відповідно до законодавства збільшується відповідний податок зазначеної фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності.

При обчисленні заробітної плати (доходу), з якої фактично сплачено страхові внески, за місяць, за який розраховується коефіцієнт заробітної плати (доходу) для застрахованих осіб, які сплачують страхові внески у фіксованому розмірі, в тому числі членів їх сімей, які беруть участь у здійсненні підприємницької діяльності, отриманий ними дохід за відповідний місяць визначається за формулою:

$$З = \Phi / Т \times 100 \%,$$

де:

З – сума заробітної плати (доходу) застрахованої особи, з якої фактично сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (страхові внески), за місяць, за

який розраховується коефіцієнт заробітної плати (доходу);

Ф – сума фактично сплаченого єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування (страхового внеску) у фіксованому розмірі за відповідний місяць;

Т – розмір єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування (страхового внеску до солідарної системи), встановлений для відповідної категорії осіб у відповідному місяці, а в разі одноразової сплати єдиного внеску відповідно до Закону України “Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування” – у місяці, в якому укладено договір про добровільну участь.

До заробітної плати (доходу) для обчислення пенсії враховуються:

1) суми виплат (доходу), отримуваних застрахованою особою після набрання чинності Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”, з яких згідно з цим Законом були фактично нараховані (обчислені) та сплачені страхові внески в межах встановленої законодавством максимальної величини заробітної плати (доходу), з якої сплачуються страхові внески, а після набрання чинності Законом України “Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування” максимальної величини бази нарахування єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування, визначеної відповідно до закону;

2) суми виплат (доходу), отримуваних застрахованою особою до набрання чинності Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”, у межах сум, на які відповідно до законодавства, що було чинним раніше, нараховувалися внески на державне соціальне страхування або збір на обов’язкове державне пенсійне страхування, а за періоди до запровадження обмеження максимального розміру заробітної плати (доходу), з якої сплачувалися зазначені внески (збір), – у межах сум, які відповідно до законодавства, що було чинним раніше, включалися до заробітної плати, з якої обчислювалася пенсія відповідно до Закону України “Про пенсійне забезпечення”, і не перевищують у 5-6 разів розміру середньої заробітної плати в Україні на день отримання зазначених сум.

Для осіб, які у період до запровадження обмеження максимального розміру заробітної плати (доходу), з якої сплачувалися внески на державне соціальне страхування або збір на обов'язкове державне пенсійне страхування, отримували заробітну плату (дохід) за результатами роботи, термін виконання якої перевищував календарний місяць, до заробітної плати (доходу) для обчислення пенсії враховуються суми виплат (доходу), які відповідно до законодавства, що було чинним раніше, включалися і до заробітної плати, з якої обчислювалася пенсія відповідно до Закону України "Про пенсійне забезпечення", і не перевищують у 5-6 разів розміру середньої заробітної плати в Україні, у розрахунку на кожний місяць виконання роботи.

Порядок визначення заробітної плати (доходу) для обчислення пенсії особам, які в період до запровадження обмеження максимального розміру заробітної плати (доходу), з якої сплачувалися внески на державне соціальне страхування або збори на обов'язкове державне пенсійне страхування, отримували заробітну плату (дохід) за результатами роботи, строк виконання якої перевищував календарний місяць, затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 20.04.2005 р. № 306. Дія цього Порядку поширюється на таких осіб, які до 01.07.1998 р. отримували заробітну плату (дохід) за результатами роботи, строк виконання якої перевищував календарний місяць: а) які працювали в сільському господарстві, були зайняті на сезонних роботах, працювали у старательських артілях, виконували роботи (надавали послуги) за цивільно-правовими договорами і сплачували внески на державне соціальне страхування або збори на обов'язкове державне пенсійне страхування і б) творчих працівників – архітекторів, художників, артистів, музикантів, композиторів, критиків, мистецтвознавців, письменників, кінематографістів. Для обчислення пенсії з урахуванням заробітної плати (доходу), що виплачена за результатами роботи, строк виконання якої перевищував календарний місяць, особа має звернутися із заявою до відповідного управління Пенсійного фонду України в районі, місті, районі в місті. До заяви додаються документи, що підтверджують виплату особі заробітної плати за результатами роботи. Якщо в пенсійній справі особи зберігається довідка про заробітну плату чи інші докуме-

нти, що підтверджують факт отримання зарплати за результатами роботи, вони можуть бути використані для перерахунку пенсії за рішенням управління Пенсійного фонду в районі, місті, районі в місті. Управління Пенсійного фонду не пізніше ніж через десять днів після надходження заяви з необхідними документами приймає рішення щодо зарахування до заробітної плати для обчислення пенсії суми заробітної плати, виплаченої за результатами роботи, або надає мотивовану письмову відповідь про причину відмови у здійсненні зарахування. Заробітна плата, що підлягає зарахуванню до суми зарплати для обчислення пенсії, визначається шляхом ділення суми заробітної плати, виплаченої за результатами роботи, на кількість місяців виконання такої роботи;

3) суми заробітної плати (доходу), визначені виходячи із здійсненої застрахованою особою доплати.

З метою визначення показників заробітної плати (доходу) в середньому на одну застраховану особу в цілому по Україні для обчислення пенсії відповідно до Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”, яка враховується для обчислення пенсії, постановою Правління Пенсійного фонду України від 01.02.2008 р. № 4-4 затверджено одини́йний Порядок.

Якщо особа не може надати документи щодо заробітної плати (доходу) у зв’язку із втратою останніх, слід керуватися Порядком визначення заробітної плати (доходу) для обчислення пенсії у разі втрати документів про її нарахування та виплату, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 05.07.2006 р. № 919.

6.4. Індксація та перерахунок пенсій

Індксація та перерахунок пенсій відбуваються за законами України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” та “Про індксацію грошових доходів населення”, а також Порядком проведення індксації грошових доходів населення, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 17.07.2003 р. № 1078.

Індексація грошових доходів населення – встановлений законами та іншими нормативно-правовими актами України механізм підвищення грошових доходів населення, що дає можливість частково або повністю відшкодувати подорожчання споживчих товарів і послуг.

Індексація грошових доходів населення проводиться у разі, коли величина індексу споживчих цін перевищила поріг індексації, який встановлюється в розмірі 101 %. Індекс споживчих цін є показником, що характеризує динаміку загального рівня цін на товари та послуги, які купує населення для невиробничого споживання. Він обчислюється Держкомстатом України не пізніше 10 числа місяця, що настає за звітним, про що публікується в офіційних періодичних виданнях.

Якщо величина середньої заробітної плати в Україні за даними спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади в галузі статистики за минулий рік зросла, то з 1 березня поточного року розмір пенсії підвищується на коефіцієнт, що відповідає не менше 20 % темпів зростання середньої заробітної плати в Україні порівняно з попереднім роком, за винятком випадків, коли підвищення пенсійних виплат за минулий рік перевищило цей коефіцієнт. Якщо коефіцієнт підвищення пенсійних виплат у минулому році був меншим зазначеного в цій частині, то збільшення пенсій здійснюється з урахуванням попереднього підвищення.

Індексації підлягають грошові доходи громадян, одержані в гривнях на території України, які не мають разового характеру: 1) пенсії (з урахуванням надбавок, доплат, підвищень до пенсії, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги на прожиття, державної допомоги та компенсаційних виплат), щомісячне довічне грошове утримання, що виплачується замість пенсії; 2) стипендії; 3) оплата праці найманих працівників підприємств, установ, організацій у грошовому виразі (еквіваленті), яка включає оплату праці за виконану роботу згідно з тарифними ставками (окладами) і відрядними розцінками, доплати, надбавки, премії, гарантійні та компенсаційні виплати, передбачені законодавством, а також інші компенсаційні виплати, що мають постійний характер; 4) грошове забезпечення

військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу, посадових осіб митної служби; 5) суми виплат, що здійснюються відповідно до законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування; 6) суми відшкодування шкоди, заподіяної працівникові каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, а також суми, що виплачуються особам, які мають право на відшкодування шкоди у разі втрати годувальника.

Індексації не підлягають: 1) доходи громадян від здачі в оренду майна, від акцій та інших цінних паперів, ведення селянського (фермерського) і особистого підсобного господарства, підприємницької діяльності, яка є для громадян джерелом грошових доходів від власності; 2) оплата перших п'яти днів тимчасової непрацездатності за рахунок коштів роботодавця, допомога по тимчасовій непрацездатності як такі, що враховуються підчас обчислення середнього заробітку; 3) одноразова виплата допомоги по безробіттю для організації безробітним підприємницької діяльності, одноразова допомога у разі стійкої втрати професійної працездатності або смерті потерпілого внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання; 4) допомога у зв'язку з вагітністю та пологами, допомога при народженні дитини, допомога на поховання; 5) цільова разова матеріальна допомога, одноразова допомога при виході на пенсію, суми соціальних пільг, компенсації, винагорода за підсумками роботи за рік тощо; 6) соціальні виплати, які визначаються залежно від прожиткового мінімуму; 7) державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям, допомога на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням, допомога на дітей самотніми матерями, допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку.

Індексації також підлягають грошові доходи населення у межах прожиткового мінімуму, встановленого для відповідних соціальних і демографічних груп населення.

У разі збільшення розміру прожиткового мінімуму, визначеного законом для осіб, які втратили працездатність, підвищується розмір пенсії (крім пенсіонерів, які працюють (займаються діяльністю, пов'язаною з отриманням доходу, що є базою нарахування єдиного внеску на загальнообов'язкове дер-

жавне соціальне страхування)). Перерахунок пенсії проводиться з дня встановлення нового розміру прожиткового мінімуму. Пенсіонерам, які працюють, після звільнення з роботи або припинення такої діяльності пенсія перераховується з урахуванням прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, визначеного законом, який встановлений на дату звільнення з роботи або припинення такої діяльності.

Якщо застрахована особа після призначення пенсії продовжувала працювати, перерахунок пенсії проводиться з урахуванням не менш як 24 місяців страхового стажу після призначення (попереднього перерахунку) пенсії незалежно від перерв у роботі. Якщо застрахована особа після призначення (перерахунку) пенсії має менше 24 місяців страхового стажу, перерахунок пенсії проводиться не раніше ніж через два роки після призначення (попереднього перерахунку) з урахуванням страхового стажу після її призначення (попереднього перерахунку) та заробітної плати, з якої призначено (попередньо перераховано) пенсію.

Перерахунок пенсій за віком, по інвалідності, в разі втрати годувальника, за вислугу років, призначених до набрання чинності Законом України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”, здійснюється за його нормами на підставі документів про вік, страховий стаж, заробітну плату (дохід) та інших документів, що знаходяться на час перерахунку в пенсійній справі й відповідають вимогам законодавства, що було чинним раніше, а також додаткових документів, одержаних органами Пенсійного фонду.

Для перерахунку пенсій, призначених до набрання чинності вказаним Законом, береться до уваги заробітна плата, з якої було раніше обчислено пенсію, за документами, наявними в пенсійній справі, або за вибором пенсіонера – зарплата за період 60 календарних місяців страхового стажу підряд до 01.07.2000 р. незалежно від перерв і за весь період страхового стажу, починаючи з 01.07.2000 р., або ж за вказаний нею період. При цьому заробітна плата (дохід) для обчислення пенсії визначається із застосуванням середньої заробітної плати працівників, зайнятих у галузях економіки України, за 2002 р.

6.5. Періодичність і порядок виплати пенсій

Починаючи з 01.01.1999 р. виплата пенсій і грошової допомоги за згодою пенсіонерів та одержувачів останньої здійснюється установами банків за рахунок коштів Пенсійного фонду України через особисті рахунки пенсіонерів та одержувачів грошової допомоги (крім тих, які проживають у сільській місцевості, де немає відділень установ банків). Правове регулювання відповідних відносин передбачене Порядком виплати пенсій та грошової допомоги за згодою пенсіонерів та одержувачів допомоги через їх поточні рахунки у банках, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 30.08.1999 р. № 1596.

Пенсія виплачується щомісяця організаціями, що здійснюють виплату і доставку пенсій, у строк не пізніше 25 числа місяця, за який виплачується пенсія, виключно в грошовій формі за зазначеним у заяві місцем фактичного проживання пенсіонера в межах України або перераховується на визначений цією особою банківський рахунок. Вона може виплачуватися за довіреністю, у такому разі виплата здійснюється протягом усього періоду дії довіреності за умови поновлення пенсіонером заяви про виплату пенсії за довіреністю через кожний рік дії такої довіреності.

Пенсії виплачуються без урахування одержуваної заробітної плати (доходу) або пенсійних виплат з накопичувальної системи пенсійного страхування чи пенсійних виплат із системи недержавного пенсійного забезпечення.

Під час перебування пенсіонера в місцях позбавлення волі виплата призначеної йому пенсії здійснюється на загальних підставах.

Виплата здійснюється через поточні рахунки, що відкриваються в банках, з якими Пенсійний фонд і Мінсоцполітики за результатами конкурсу укладають відповідні угоди з визначенням санкцій за недотримання ними договору перед одержувачами.

Виплата пенсій здійснюється за місцем проживання в населених пунктах, де функціонують установи уповноважених

банків. Вони здійснюють відкриття поточних рахунків, проводять операції із зарахування сум пенсій на поточні рахунки відповідно до угод, укладених ними з управліннями Пенсійного фонду України в районах, містах і районах у містах, управліннями праці та соціального захисту населення райдержадміністрацій, виконкомів міських, районних у місті рад або центрами з нарахування і виплати пенсій – у регіонах, де функціонують такі центри.

Відкриття поточних рахунків, зарахування і виплати пенсій з них (у тому числі з доставкою додому) здійснюються уповноваженими банками безплатно.

Одержувачі пенсій самостійно обирають уповноважений банк, де відкривають поточний рахунок. *Між уповноваженим банком і одержувачем пенсії укладається договір і одержувачу видається оцядна книжка, в якій обов'язково зазначаються прізвище, ім'я та по батькові, номер поточного рахунка та реквізити установи уповноваженого банку або платіжна картка.* Положення договору не можуть погіршувати умови виплати пенсій та грошової допомоги. Умови договору повинні передбачати можливість його розірвання за ініціативою однієї із сторін.

Перерахування коштів установам уповноважених банків здійснюється протягом місяця за датами у межах виплатного періоду. Дати та виплатний період визначаються установами праці та соціального захисту населення, органами Пенсійного фонду України та уповноваженими банками згідно з укладеними між ними угодами. На підставі одержаних документів проводиться перерахування відповідній установі уповноваженого банку коштів, необхідних для виплати пенсій та грошової допомоги через поточні рахунки одержувачів.

Суми пенсій не зараховуються на поточні рахунки у разі: 1) невідповідності будь-яких реквізитів, зазначених у списках, даним поточного рахунка одержувача пенсії; 2) наявності даних про смерть одержувача; 3) закриття поточного рахунка; 4) письмової вимоги органу праці та соціального захисту населення.

Помилково зараховані на поточні рахунки суми пенсій зараховуються в рахунок наступних виплат.

Уповноважені банки зобов'язані забезпечити за бажанням одержувача видачу належних йому сум пенсій та грошової допомоги як безпосередньо у банку, так і з доставкою одержувачу додому у зручній для нього час, що повинно обумовлюватися договором між уповноваженим банком та одержувачем.

Особливості порядку виплати пенсій окремим категоріям населення визначені спеціальним законодавством, зокрема: Порядком призначення і виплати пенсій за вислугу років працівникам льотно-випробного складу цивільної авіації затвердженим постановою Кабінету Міністрів України "Про затвердження нормативних актів з питань призначення пенсій за вислугу років працівникам авіації і льотно-випробного складу" від 21.07.1992 р. № 418; Порядком виплати пенсій працівникам установ Національного банку України, які виходять на пенсію за віком як державні службовці, затверджено постановою Правління Пенсійного фонду України від 27.04.2000 р. № 7-4 тощо.

Якщо пенсіонер перебуває *на повному державному утриманні* у відповідній установі, йому виплачується 25 % призначеної пенсії. Якщо розмір його пенсії перевищує вартість утримання, виплачується різниця між пенсією і вартістю утримання, але не менше 25 % призначеної пенсії. Якщо у такого пенсіонера є непрацездатні члени сім'ї, які перебувають на його утриманні, пенсія виплачується в такому порядку: 25 % пенсії – самому пенсіонерові, інша частина пенсії, але не більш 50 % призначеного розміру пенсії – зазначеним членам сім'ї. Частина пенсії, що залишилася після виплати суми пенсії пенсіонеру і членам його сім'ї, за його особистою заявою перераховується до установи, де пенсіонер перебуває на повному державному утриманні. Зазначені кошти зараховуються на банківські рахунки цих установ понад бюджетні асигнування і спрямовуються виключно на поліпшення умов проживання в них пенсіонерів. Порядок зарахування й використання коштів, що підлягають перерахуванню Пенсійним фондом або органами праці й соціального захисту населення установам (закладам), де особи перебувають на повному державному утриманні, затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 04.03.2004 р. № 269.

Дітям-сиротам за період перебування на повному дер-

жавному утриманні пенсія у зв'язку із втратою годувальника виплачується в повному розмірі та перераховується на їх особисті рахунки в банку. *Іншим дітям*, які перебувають на повному державному утриманні, виплачується 50 % призначеної пенсії у зв'язку із втратою годувальника і перераховується на їх особисті рахунки в банку. При цьому частина пенсії, що залишилася після виплати суми пенсії цього виду, перераховується на банківський рахунок установи, де ця дитина перебуває на повному державному утриманні, і спрямовується виключно на поліпшення умов проживання дітей у цих установах.

Виплата пенсії здійснюється з першого числа місяця, що настає за місяцем, у якому пенсіонер зарахований на повне державне утримання.

6.6. Виплата пенсії за минулий час. Припинення та поновлення виплати пенсії

Нараховані суми пенсії, на одержання яких пенсіонер мав право, але не отримав своєчасно зі своєї вини, виплачуються за минулий час, але не більше ніж за три роки на день звернення за її одержанням. У цьому разі частина суми неотриманої пенсії (але не більше як за 12 місяців) виплачується одночасно, а решта – щомісяця рівними частинами, що не перевищують місячного розміру пенсії.

Нараховані суми пенсії, не отримані з вини органу, що призначає й виплачує пенсію, виплачуються за минулий час без обмеження будь-яким строком з нарахуванням компенсації втрати частини доходів. Ця компенсація у зв'язку з порушенням строків виплати пенсії здійснюється згідно із законом.

Припинення виплати пенсії здійснюється за рішенням територіальних органів Пенсійного фонду України або суду:

а) якщо пенсія призначена на підставі документів, що містять недостовірні відомості; б) у випадку смерті пенсіонера; в) при неотриманні призначеної пенсії протягом шести місяців підряд; г) в інших випадках, передбачених законом. Положення, за яким виплата пенсії припиняється на весь час проживання пенсіонера за кордоном, якщо інше не передбачено міжнародним

договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, втратило чинність як таке, що є неконституційним на підставі рішення Конституційного Суду України від 07.10.2009 р. № 25-рп/2009.

Поновлення виплати пенсії здійснюється за рішенням територіального органу Пенсійного фонду України протягом десяти днів після з'ясування обставин та наявності умов для відновлення її виплати. У цьому разі пенсіонеру повертається частина суми неотриманої пенсії за минулий час.

Виплачені понад належне суми пенсій внаслідок зловживань з боку пенсіонера або подання страхувальником недостовірних даних можуть бути повернуті пенсіонером добровільно або стягуються на підставі рішень територіальних органів Пенсійного фонду України чи в судовому порядку. У такому разі відрахування з пенсії провадяться в установленому законом порядку на підставі судових рішень, ухвал, постанов і вироків (щодо майнових стягнень), виконавчих написів нотаріусів та інших рішень і постанов, виконання яких відповідно до закону провадиться в порядку, встановленому для виконання судових рішень.

Розмір відрахування з пенсії обчислюється з суми, що належить пенсіонерові до виплати, але не більше як 50 % її розміру: 1) на утримання членів сім'ї (аліменти); 2) на відшкодування збитків від розкрадання майна підприємств і організацій; 3) на відшкодування пенсіонером шкоди, заподіяної каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 4) у зв'язку зі смертю потерпілого, на повернення переплачених сум заробітної плати в передбачених законом випадках. З усіх інших видів стягнень може бути відраховано не більше як 20 % пенсії.

Якщо особа постійно проживає за кордоном, то пенсійне забезпечення вона отримує відповідно до міжнародних договорів (угод), що укладені між Україною та країною перебування. Нині Україна має такі двосторонні договори у сфері соціального забезпечення з 21 країною. Зазначені договори (угоди) поділяються на два види: 1) договори, що базуються на територіальному принципі, за якими витрати на виплату пенсій здійснює держава, на території якої проживає отримувач (укладені з

країнами СНД, Угорщиною, Румунією та Монголією); 2) договори, що базуються на пропорційному принципі, за якими кожна договірна сторона призначає та виплачує пенсію за відповідний страховий (трудоий) стаж, набутий на території держави цієї сторони. За принципом пропорційності Україною укладені договори про соціальне забезпечення з Республікою Болгарія, Королівством Іспанія, Чеською Республікою, Словацькою Республікою та ін.

Виплата недоотриманої пенсії у зв'язку зі смертю пенсіонера. Сума пенсії, що належала пенсіонерові й залишилася недоотриманою у зв'язку з його смертю, виплачується по місяць смерті включно членам його сім'ї, які проживали разом з пенсіонером на день його смерті, у тому числі непрацездатним, які знаходилися на його утриманні, незалежно від того, проживали вони разом з померлим чи ні. Члени сім'ї повинні звернутися за виплатою суми пенсії померлого пенсіонера протягом шести місяців з дня відкриття спадщини. При зверненні декількох членів сім'ї, які мають право на отримання суми пенсії, належна їм сума пенсії ділиться між ними порівну. За відсутності членів сім'ї або в разі їх незвернення за виплатою в установлений строк сума пенсії, що належала пенсіонерові й залишилася недоотриманою у зв'язку з його смертю, входить до складу спадщини.

Контрольні питання

1. Звернення за призначенням (перерахунком) пенсії.
2. Документи, необхідні для призначення (перерахунку) пенсії.
3. Прийом, оформлення і розгляд документів для призначення (перерахунку) пенсії.
4. Які строки призначення (перерахунку) пенсії?
5. Яким чином визначається заробітна плата (дохід) для обчислення пенсії?
6. Який порядок індексації пенсій?
7. Назвіть необхідні умови перерахунку пенсій.
8. Порядок виплати пенсій.
9. У яких випадках припиняються виплати пенсії?

Розділ 7. ПЕНСІЙНІ ВИПЛАТИ ЗА РАХУНОК КОШТІВ НАКОПИЧУВАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ

7.1. Накопичувальна система пенсійного страхування

У світовій практиці прийнято розрізняти два способи фінансування пенсійної системи – розподільчий і накопичувальний. У розподільчій системі, яка, як правило, є державною формою пенсійного забезпечення, пенсійні виплати фінансуються за рахунок поточних доходів, що складаються із внесків працівників і роботодавців. У зарубіжній практиці такий механізм розподілення коштів прийнято називати системою поточних платежів.

У накопичувальній системі пенсійного страхування внески акумулюються в пенсійних фондах, накопичуються на користь застрахованих осіб та інвестуються з метою збереження і примноження інвестиційного доходу. Пільг у цій системі немає, пенсійні внески сплачуються роботодавцем, працівником або державою, а пенсійні виплати залежать від обсягу пенсійних заощаджень, сформованих кожним застрахованим.

Із 2004 р. в Україні запроваджено дві системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування – солідарна й недержавного пенсійного забезпечення. Накопичувальна ж система до цього часу в життя не втілена. Суть майбутньої системи загальнообов'язкового накопичувального пенсійного страхування полягає в тому, що частина обов'язкових внесків до неї (загальний рівень пенсійних відрахувань при цьому залишається незмінним) акумулюється у Накопичувальному фонді або у відповідних недержавних пенсійних фондах – суб'єктах другого рівня системи пенсійного забезпечення – й обліковуються на індивідуальних пенсійних рахунках громадян, які (й на користь яких) сплачують такі внески. Ці кошти вкладаються в економіку країни з метою отримання інвестиційного доходу й захисту їх від інфляційних процесів. Управління пенсійними коштами здійснюють компанії з управління активами – юридичні особи, які провадять професійну діяльність на фондовому

ринку на підставі ліцензії та обираються за результатами конкурсу. При цьому вони діють згідно з вимогами про напрями інвестування, про ринки, на яких здійснюються ці капіталовкладення, та про диверсифікацію останніх, тобто залучення коштів для господарювання. Безпосереднім зберіганням пенсійних активів займається банківська установа – зберігач, що відповідає за їх цільове використання. Кошти, які обліковуються на індивідуальних накопичувальних пенсійних рахунках громадян, є їх власністю, скористатися якою вони зможуть по досягненні пенсійного віку або раніше у випадках, передбачених законом (наприклад, у випадку встановлення інвалідності). Виплати з накопичувальної системи провадяться додатково до виплат із системи солідарної.*

З метою забезпечення виконання технічних умов створення Накопичувального фонду згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 14.09.2005 р. № 909 з грудня 2005 р. по жовтень 2006 р. у Жидачівському й Сокальському районах Львівської області проводився експеримент зі створення автоматизованої системи Накопичувального фонду загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Для формування й подання платниками звітності за новими формами, у тому числі й в електронному вигляді, Пенсійним фондом розроблено й безкоштовно передано роботодавцям програмне забезпечення. У рамках цього експерименту від страхувальників приймалася щомісячна звітність до системи персоніфікованого обліку за даними формами. Було сконструйовано модель інформаційної взаємодії Пенсійного фонду як адміністратора Накопичувального фонду з іншими суб'єктами системи – органами державного нагляду й регулювання, зберігачем і компаніями з управління активами. Створено базові підсистеми автоматизо-

* Пенсійне забезпечення в Україні. Підбірка інформаційно-аналітичних матеріалів: реформування пенсійної системи України, статистика і прогнози пенсійного забезпечення, статті про зарубіжні системи та ін. Нормативні документи [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pension.kiev.ua/pillar2/p2.html>

ваної системи Накопичувального фонду із залученням так званих віртуальних суб'єктів – банку-зберігача й компаній з управління активами. При розробленні програмного забезпечення враховано досвід функціонування недержавних пенсійних фондів в Україні, а також головні вимоги регуляторів з функціонування накопичувальних систем. У цілому ж у перебігу експерименту створено й запроваджено в дослідну експлуатацію інтегровану систему адміністрування процесів оперативного обліку й контролю за сплатою страхових внесків з їх персоналізацією в солідарній і накопичувальній системах.

У Прикінцевих положеннях Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” (п. 9) наведено перелік вимог, виконання яких обумовлює прийняття закону про спрямування частини страхових внесків до Накопичувального фонду. Зазначені вимоги стосуються:

- обставин загальноекономічного характеру, насамперед стійкого економічного зростання країни й фінансової стабільності солідарної системи пенсійного страхування;

- забезпечення конституційних гарантій щодо дотримання прав громадян стосовно мінімального розміру пенсії та збереження рівня їх доходів при запровадженні накопичувальної системи;

- виконання вимог щодо вжиття низки заходів організаційно-фінансового і правового характеру, зокрема, створення інституційних компонентів функціонування накопичувальної системи пенсійного страхування й прийняття законодавчих і нормативних актів, необхідних для її функціонування.

Згідно з названим Законом страхові внески до Накопичувального фонду сплачуватимуться застрахованими особами, яким на день запровадження перерахування таких внесків виповнилося не більше 35 років. Особи, які досягли пенсійного віку (крім тих, яким відстрочено час призначення пенсії за віком відповідно до закону), не можуть бути платниками страхових внесків до цього фонду.

Максимальний розмір страхових внесків, що спрямовуватимуться до накопичувальної системи пенсійного страхування, не може перевищувати 7 % від суми заробітної плати (дохо-

ду), визначеної ч. 1 ст. 7 Закону України “Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування”.

У подальшому *перерахування страхових внесків до Накопичувального фонду здійснюватиметься у разі одночасного підвищення заробітної плати застрахованій особі та лише після виконання таких умов:*

а) забезпечення виплати пенсій у солідарній системі в розмірі, передбаченому ч. 3 ст. 46 Конституції України (не нижче від прожиткового мінімуму, встановленого законом) з урахуванням коштів Державного бюджету України;

б) збалансованості бюджету Пенсійного фонду відповідно до міжнародних стандартів бухгалтерського обліку;

в) створення інституційних компонентів функціонування накопичувальної системи пенсійного страхування, у тому числі:

– повного впровадження системи персоніфікованого обліку та створення системи автоматизованого звітування щодо стану накопичувальних пенсійних рахунків застрахованих осіб з урахуванням стану пенсійних активів;

– створення програмно-технічного комплексу для системи збирання страхових внесків до Накопичувального фонду, сумісного з системою електронних переказів банків;

– прийняття законодавчих актів, необхідних для функціонування накопичувальної системи пенсійного страхування;

– призначення всіх членів Ради Накопичувального фонду;

– проведення конкурсів та укладання договорів з компаніями з управління активами, зберігачем та аудитором Накопичувального фонду;

– набуття досвіду роботи системи недержавного пенсійного забезпечення;

– забезпечення фінансування з державного бюджету втраченої частини страхових коштів у солідарній системі у зв’язку з перерахуванням частини страхових внесків до Накопичувального фонду.

Запровадження в пенсійній системі накопичувального складника дасть змогу забезпечити: а) можливість примно-

жити страхові внески громадян і передати накопичений капітал у їх власність із правом його успадкування, а також підвищити їх індивідуальну заінтересованість у сплаті таких внесків (кожен накопичує для себе); б) формування джерела довгострокових інвестиційних ресурсів для національної економіки; в) запобігання зростанню фіскального навантаження на роботодавців стосовно соціальних нарахувань на фонд оплати праці й поступовий перерозподіл навантаження зі сплати страхових внесків між роботодавцем і працівником.

Втілення в життя загальнообов'язкової накопичувальної системи пенсійного страхування дозволить поліпшити пенсійне забезпечення майбутніх пенсіонерів, які не зможуть отримувати адекватні розміри пенсій виключно за рахунок солідарної пенсійної системи. Крім того, акумулювання коштів у Накопичувальному фонді, а у випадках, передбачених законом, і в недержавних пенсійних фондах, створить потужне джерело довготривалих інвестицій в економіку країни. При цьому запровадження цієї системи зумовить зменшення дохідної частини в солідарній системі, що потребуватиме додаткових заходів з оптимізації видаткової частини бюджету Пенсійного фонду при введенні другого рівня системи пенсійного забезпечення.

7.2. Види пенсійних виплат з коштів накопичувальної системи пенсійного страхування

Відповідно до ст. 54 Закону України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування” застрахована особа по досягненні пенсійного віку, а в разі відстрочення часу призначення пенсії за віком відповідно до закону по його досягненні – з дня закінчення періоду такої відстрочки в солідарній системі має право на отримання довічної пенсії або одноразової виплати за рахунок коштів накопичувальної системи пенсійного страхування.

За рахунок коштів накопичувальної системи пенсійного страхування, що обліковуються на накопичувальних пенсійних рахунках Накопичувального фонду або на індивідуальних пенсійних рахунках у відповідних недержавних пенсійних фондах –

суб'єктах другого рівня системи пенсійного забезпечення, здійснюються такі пенсійні виплати, як довічні пенсії й одноразова виплата. Накопичувальний пенсійний рахунок є частиною персональної облікової картки в системі персоніфікованого обліку, яка відображає стан пенсійних активів застрахованої особи в накопичувальній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Індивідуальний пенсійний рахунок – персоніфікований рахунок учасника недержавного пенсійного фонду, який ведеться в системі персоніфікованого обліку у визначеному порядку з метою обліку накопичених на користь учасника пенсійних коштів.

Довічна пенсія (ануїтет) – пенсійна виплата за рахунок коштів, що обліковуються на накопичувальному пенсійному рахунку застрахованої особи, а у випадках, передбачених законом, – на індивідуальному пенсійному рахунку учасника недержавного пенсійного фонду, сума й порядок виплати якої визначаються в договорі страхування довічної пенсії, укладеному зі страховою організацією. Вона сплачується особі по досягненні нею пенсійного віку або членам її сім'ї чи спадкоємцям у передбачених законом випадках. Особі, яка має право на довічну пенсію, призначається один з видів довічної пенсії за її вибором.

Страхування й виплата довічної пенсії здійснюється згідно із Законом України “Про страхування” страховою організацією, обраною застрахованою особою. Її розмір розраховується страховою організацією актуарно, виходячи із суми оплати договору страхування довічної пенсії, з урахуванням: а) майбутнього інвестиційного доходу, забезпечуваного страховою організацією; б) видатків, пов'язаних з подальшим інвестуванням зазначених сум; в) середньої для чоловіків і жінок величини тривалості життя. Актуарні розрахунки – фінансовий аналіз коротко- і довгострокових наслідків функціонування системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що містить прогноз фінансових потоків, оцінку фінансових зобов'язань, довгостроковий прогноз стану та стабільності системи, докладний аналіз коротко- і довгострокових фінансових наслідків будь-яких змін у цій системі. Виплата пенсії здійснюється в строки й у порядку, що визначені договором страхуван-

ня довічної пенсії. Страхові організації, які провадять страхування й виплату цієї пенсії, забезпечують свою платоспроможність відповідно до законодавства про страхову діяльність.

Одноразова виплата – пенсійна виплата, що здійснюється в разі досягнення застрахованою особою пенсійного віку та в інших випадках на умовах і в порядку, визначених Законом України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” за рахунок коштів Накопичувального фонду.

Одноразова виплата учасникові накопичувальної системи за рахунок коштів накопичувальної системи пенсійного страхування здійснюється в порядку, визначеному законом, а саме:

1) територіальним органом Пенсійного фонду – за рахунок коштів, що обліковуються на накопичувальному пенсійному рахунку цього учасника;

2) адміністратором відповідного недержавного пенсійного фонду – суб’єкта другого рівня системи пенсійного забезпечення – за рахунок коштів, що обліковуються на індивідуальному пенсійному рахунку цього учасника.

Якщо сума пенсійних коштів, що належать учасникові накопичувальної системи на момент набуття ним права на пенсію, не досягає мінімальної суми коштів, необхідної для оплати договору страхування довічної пенсії, визначеної Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України, ця особа (а в разі її смерті – члени її сім’ї або спадкоємці) має право на отримання одноразової виплати. На вимогу учасника накопичувальної системи пенсійного страхування така виплата здійснюється в разі виїзду даної особи за кордон на постійне місце проживання.

Якщо учасник накопичувальної системи пенсійного страхування визнаний інвалідом I або II групи і набуває право на пенсію по інвалідності в солідарній системі, належні йому пенсійні кошти накопичувальної системи використовуються за його вибором: або на здійснення одноразової виплати незалежно від достатності обсягу такої суми коштів для оплати договору страхування довічної пенсії, або для оплати договору страхування довічної пенсії.

У випадку визнання учасника накопичувальної системи пенсійного страхування інвалідом III групи належні йому пенсійні кошти використовуються ним по досягненні пенсійного віку на оплату договору страхування довічної пенсії, а за недостатності суми коштів для оплати такого договору – на здійснення одноразової виплати.

У разі смерті учасника накопичувальної системи пенсійного страхування до досягнення ним пенсійного віку належні йому пенсійні кошти накопичувальної системи успадковуються в порядку, визначеному Цивільним кодексом України. Учасник накопичувальної системи вправі у будь-який час визначити спадкоємцями одну або декілька фізичних осіб (незалежно від наявності у нього з такими особами сімейних чи родинних відносин), які у випадку його смерті мають право на отримання коштів в сумі, що обліковується на його накопичувальному пенсійному рахунку в Накопичувальному фонді або на індивідуальному пенсійному рахунку у відповідному недержавному пенсійному фонді, а також визначити розмір часток, у яких ці кошти повинні бути розподілені між зазначеними особами. У такому разі учасник накопичувальної системи складає заповіт згідно з вимогами Цивільного кодексу України.

Особи, які мають право на отримання у спадщину коштів накопичувальної системи пенсійного страхування в сумі, що належить померлому учасникові, можуть подати заяву про їх зарахування на свій накопичувальний пенсійний рахунок у Накопичувальному фонді або на індивідуальний пенсійний рахунок у недержавному пенсійному фонді.

За відсутності в померлого учасника накопичувальної системи пенсійного страхування спадкоємців за законом і за заповітом належні йому кошти, обліковані на його накопичувальному пенсійному рахунку в Накопичувальному фонді або на індивідуальному пенсійному рахунку у відповідному недержавному пенсійному фонді, спрямовуються до резерву коштів для покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду в майбутніх періодах. При цьому робиться відповідна позначка в його персональній обліковій картці в системі персоніфікованого обліку.

Для отримання одноразової виплати учасник накопичу-

вальної системи пенсійного страхування чи його спадкоємці подають територіальному органу Пенсійного фонду або адміністраторові відповідного недержавного пенсійного фонду заяву й документи, що підтверджують їх право на отримання цієї виплати. Перелік зазначених документів затверджується центральним органом виконавчої влади у сфері соціальної політики. Одноразова виплата здійснюється протягом десяти робочих днів з дня надходження заяви й необхідних документів.

7.3. Договори страхування довічної пенсії

Договір страхування довічної пенсії укладається між учасником накопичувальної системи пенсійного страхування і страховою організацією відповідно до законодавства про страхову діяльність з урахуванням вимог, передбачених Законом України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”, по досягненні цим учасником пенсійного віку. Для цього зазначений громадянин за місяць до досягнення пенсійного віку подає страховій організації заяву за формою, встановленою нею, і довідку Пенсійного фонду про суму коштів, облікованих на його накопичувальному пенсійному рахунку в Накопичувальному фонді або ж довідку адміністратора недержавного пенсійного фонду про суму коштів на індивідуальному пенсійному рахунку в цьому фонді – суб’єкті другого рівня системи пенсійного забезпечення.

У разі відстрочення дати призначення пенсії за віком учасник накопичувальної системи пенсійного страхування має право укласти договір страхування довічної пенсії з більш пізнього часу, але не пізніше 70 років.

Учасник накопичувальної системи пенсійного страхування інформує територіальний орган Пенсійного фонду або адміністратора недержавного пенсійного фонду про обрану страхову організацію й подає письмову заяву про перерахування зазначеній організації коштів з накопичувальної системи пенсійного страхування для оплати договору страхування довічної пенсії.

Територіальний орган Пенсійного фонду або адмініст-

ратор відповідного недержавного пенсійного фонду зобов'язаний не пізніше як через три робочі дні після надходження такої заяви надати розпорядження банку-зберігачеві щодо перерахування обраній страховій організації коштів учасника накопичувальної системи пенсійного страхування в сумі, яка обліковується на його накопичувальному пенсійному рахунку в Накопичувальному фонді або на індивідуальному пенсійному рахунку у недержавному пенсійному фонді. Зберігач зобов'язаний не пізніше як через три робочі дні після отримання такого розпорядження перерахувати зазначені кошти для оплати договору страхування довічної пенсії. При порушенні вказаного строку зберігач за власний рахунок повинен сплатити цьому учаснику пенню в розмірі подвійної облікової ставки Національного банку України в розрахунку від суми, що підлягає перерахуванню, за кожен день прострочення платежу в порядку, визначеному Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України.

У випадку неподання учасником накопичувальної системи пенсійного страхування такої заяви протягом трьох місяців з дня досягнення ним пенсійного віку територіальний орган Пенсійного фонду або адміністратор недержавного пенсійного фонду зобов'язаний з'ясувати причину неподання ним заяви й запропонувати учасникові укласти договір страхування довічної пенсії. У разі відмови останнього від укладення такого договору (крім випадків відмови у зв'язку з відстроченням дати призначення пенсії за віком) територіальний орган Пенсійного фонду або адміністратор недержавного пенсійного фонду самостійно укладає зі страховою організацією, обраною відповідно до встановленого порядку, договір страхування довічної пенсії на певний період на умовах, найбільш вигідних для учасника.

Територіальний орган Пенсійного фонду або адміністратор недержавного пенсійного фонду перераховує страховій організації кошти в сумі, яка обліковується на його накопичувальному пенсійному рахунку або на індивідуальному пенсійному рахунку. Розміри страхових тарифів за договорами страхування довічної пенсії не повинні перевищувати їх середніх показників, визначених Державною комісією з регулювання

ринків фінансових послуг України за погодженням з центральним органом виконавчої влади у сфері соціальної політики.

Страхові організації, з якими Пенсійний фонд або відповідний недержавний пенсійний фонд укладає договір страхування довічної пенсії, визначаються на конкурсних засадах у порядку, встановленому Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України спільно з центральним органом виконавчої влади у сфері соціальної політики й Антимонопольним комітетом України.

Територіальний орган Пенсійного фонду або адміністратор недержавного пенсійного фонду має право відмовити учасникові накопичувальної системи пенсійного страхування в наданні розпорядження зберігачеві щодо перерахування коштів страховій організації у випадках, якщо договір страхування довічної пенсії укладено:

а) з особою, яка не має права на одержання довічної пенсії;

б) із страховою організацією, що не відповідає встановленим вимогам для страхових організацій, які можуть здійснювати страхування й виплату довічних пенсій;

в) з порушенням законодавства або якщо договір суперечить вимогам останнього;

г) якщо з територіальним органом Пенсійного фонду, адміністратором недержавного пенсійного фонду чи учасником накопичувальної системи вже укладено договір страхування довічної пенсії;

д) якщо сума пенсійних коштів, що належить цьому учасникові, є меншою мінімальної суми коштів, необхідної для оплати договору страхування довічної пенсії;

е) якщо такий учасник не виявив бажання додатково за свій рахунок перерахувати на накопичувальний пенсійний рахунок у Накопичувальному фонді кошти в сумі, якої не вистачає для забезпечення оплати договору страхування довічної пенсії.

В інших випадках відмова в наданні розпорядження зберігачеві щодо перерахування коштів для оплати договору страхування довічної пенсії не допускається.

Про відмову в перерахуванні коштів для оплати догово-

ру страхування довічної пенсії територіальний орган Пенсійного фонду або адміністратор недержавного пенсійного фонду письмово повідомляє учасника накопичувальної системи пенсійного страхування й відповідну страхову організацію. Відмова має бути належним чином обґрунтованою.

Така відмова може бути оскаржена учасником або страховою організацією до виконавчої дирекції Пенсійного фонду, Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України або в судовому порядку.

Відомості про укладення договору страхування довічної пенсії і перерахування коштів для його оплати вносяться до системи персоніфікованого обліку. Якщо договір страхування довічної пенсії не укладено внаслідок смерті учасника накопичувальної системи пенсійного страхування, визнання його безвісно відсутнім або оголошення померлим, територіальний орган Пенсійного фонду або адміністратор недержавного пенсійного фонду вживає заходів до виплати спадкоємцям належних такому учасникові коштів.

Якщо територіальним органом Пенсійного фонду або адміністратором недержавного пенсійного фонду з незалежних обставин не з'ясовано причини неподання учасником накопичувальної системи пенсійного страхування заяви про укладення договору страхування довічної пенсії, належні йому кошти використовуються для інвестування з метою отримання доходу на користь цього учасника й обліковуються на його накопичувальному пенсійному рахунку в Накопичувальному фонді або на індивідуальному пенсійному рахунку у відповідному недержавному пенсійному фонді – суб'єкті другого рівня системи пенсійного забезпечення.

Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг України, щомісяця на власному веб-сайті оприлюднює інформацію про розміри страхових тарифів за договорами страхування довічних пенсій за рахунок коштів накопичувальної системи пенсійного страхування, розрахункові розміри довічних пенсій залежно від пенсійного віку за такими договорами, ставки інвестиційного доходу, що застосовуються для розрахунку довічних пенсій, поточний фінансовий стан страхових організацій.

Страхова організація, що здійснює страхування довічних пенсій за рахунок коштів накопичувальної системи, оприлюднює розміри страхових тарифів за договорами страхування довічних пенсій за рахунок коштів накопичувальної системи пенсійного страхування, розрахункові розміри довічних пенсій залежно від пенсійного віку за такими договорами, ставки інвестиційного доходу не пізніше як за десять днів до початку місяця, в якому вони набирають чинності, і використовує ці ставки для всіх учасників накопичувальної системи пенсійного страхування, які мають намір укласти договір страхування довічної пенсії протягом наступного місяця.

7.4. Довічні пенсії

Страхова організація, що здійснює виплати довічних пенсій, зобов'язана пропонувати учасникові накопичувальної системи пенсійного страхування такі *види довічних пенсій*: 1) *довічна пенсія з установленим періодом*; 2) *довічна обумовлена пенсія*; 3) *довічна пенсія подружжя*. Учасник накопичувальної системи пенсійного страхування має право вільного вибору одного із зазначених видів пенсій.

Довічна пенсія з установленим періодом – щомісячна виплата, здійснювана протягом життя пенсіонера, але не менше ніж протягом десяти років з дня її призначення. У випадку смерті пенсіонера право на її отримання протягом установленого періоду мають спадкоємці, вказані в договорі страхування довічної пенсії або визначені відповідно до Цивільного кодексу України.

Довічна обумовлена пенсія – щомісячна виплата, здійснювана протягом життя пенсіонера. Якщо її загальна сума, виплачена пенсіонерові на момент смерті, є меншою, ніж сума, обумовлена в договорі страхування довічної пенсії, різниця коштів між зазначеними сумами виплачується спадкоємцям, указаним у договорі страхування довічної пенсії або визначеним відповідно до Цивільного кодексу України.

Довічна пенсія подружжя – щомісячна виплата, здійснювана протягом життя пенсіонера, а після його смерті – йо-

го дружині (чоловіку), яка (який) досягла (досяг) пенсійного віку, протягом її (його) життя.

Вид довічної пенсії, обраний учасником накопичувальної системи пенсійного страхування, зазначається в договорі її страхування, в ньому обов'язково зазначається також ставка інвестиційного доходу, що застосовується для розрахунку обраної пенсії. Страхова організація розраховує розмір довічної пенсії протягом трьох робочих днів з дня отримання коштів на оплату договору її страхування. Страховій організації забороняється вимагати від учасника накопичувальної системи пенсійного страхування довідку про стан його здоров'я. Крім того, вона не має права відмовити учасникові накопичувальної системи в укладенні договору страхування будь-якого з видів довічної пенсії, передбачених законом. Дострокове припинення дії цього договору за бажанням сторін забороняється.

Контрольні питання

1. Суть накопичувальної системи пенсійного страхування.
2. Загальна характеристика видів пенсійних виплат з коштів накопичувальної системи пенсійного страхування.
3. Назвіть умови й розкрийте порядок отримання одnorазової виплати.
4. Який порядок укладення й оплати договору страхування довічної пенсії?
5. Дайте визначення поняття “довічна пенсія” та назвіть її види.

Розділ 8. ПЕНСІЙНИЙ ФОНД УКРАЇНИ. НАКОПИЧУВАЛЬНИЙ ФОНД

8.1. Правовий статус Пенсійного фонду України

Наприкінці 80-х рр. ХХ ст. в СРСР виникла проблема пошуку небюджетних джерел для фінансування пенсій. Як засвідчує зарубіжний досвід, найбільш ефективним фінансовим механізмом у солідарній пенсійній системі виявився персоніфікований розподіл через суспільні страхові фонди надходжень від працездатної частини населення на користь пенсіонерів. Такий підхід фінансування пенсійних виплат і було закладено у Законі СРСР “Про пенсійне забезпечення громадян в СРСР”, який був ухвалений 15.05.1990 р. і набрав чинності з 01.01.1991 р. За ним джерелом коштів для фінансування пенсій став не Державний бюджет, як це було раніше, а Пенсійний фонд як самостійна фінансова система, що формується за рахунок страхових внесків підприємств і громадян. Уперше було передбачено, що однією з умов одержання права на трудову пенсію є умова сплати страхових внесків до Пенсійного фонду.

Фактично Пенсійний фонд СРСР функціонував лише один рік і припинив свою діяльність після розпаду СРСР. Незалежні держави, що утворилися на теренах останнього, у тому числі й Україна, утворили власні пенсійні фонди, діяльність яких має національні правові, економічні й організаційні особливості. Протягом 1991 р. було сформовано структуру центрального апарату Українського республіканського відділення Пенсійного фонду СРСР у складі трьох управлінь, чотирьох самостійних відділів і ревізійної комісії. Крім того, 28.12.1992 р. в Автономній Республіці Крим, областях, у м. Києві утворено філії Українського відділення, у складі яких працювали уповноважені по районах, містах, районах у містах. На базі Українського республіканського відділення Пенсійного фонду СРСР і на виконання постанови Верховної Ради України “Про порядок введення в дію Закону України “Про пенсійне забезпечення” від 06.12.1991 р. був створений Пенсійний фонд України. У 1999 р. – розмежовано джерела фінансування пенсій за різними

пенсійними програмами між бюджетом Пенсійного фонду та Державним бюджетом України. На протязі 2001-2002 рр. здійснено передачу органам Пенсійного фонду функцій з призначення та виплати пенсій. У 2007 р. передано до Пенсійного фонду України функції з призначення і виплати пенсій та грошового забезпечення від 13 відомчих силових і судових органів. Із січня 2011 р. запроваджено сплату єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування*.

Пенсійний фонд України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра соціальної політики України.

У своїй діяльності Фонд керується Конституцією й законами України, актами Президента, Кабінету Міністрів України, наказами Міністерства соціальної політики України, іншими актами законодавства України, а також дорученнями Президента України та Міністра соціальної політики України.

Відповідно до п. 3 Положення про Пенсійний фонд України, затвердженого Указом Президента України від 06.04.2011 р. № 384/2011, *основними завданнями Пенсійного фонду України є:*

- реалізація державної політики з питань пенсійного забезпечення та ведення персоналізованого обліку надходжень від сплати єдиного внеску;

- внесення пропозицій Міністру соціальної політики України щодо формування державної політики з питань пенсійного забезпечення та ведення обліку осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню;

- керівництво та управління солідарною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;

- призначення (перерахунок) пенсій, щомісячного довічного грошового утримання суддям у відставці та підготовка документів для їх виплати;

- забезпечення своєчасного і в повному обсязі фінансу-

* Офіційний веб-сайт Пенсійного фонду України.

вання та виплати пенсій, допомоги на поховання, інших виплат, які згідно із законодавством здійснюються за рахунок коштів Пенсійного фонду України та інших джерел, визначених законодавством;

– ефективне та цільове використання коштів, удосконалення методів фінансового планування, звітності та системи контролю за витратами коштів;

– забезпечення надходжень від сплати збору на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, ведення обліку цих надходжень, інших коштів відповідно до законодавства та здійснення контролю за їх сплатою, забезпечення ведення реєстру застрахованих осіб;

– виконання інших завдань, визначених законами України та покладених на Пенсійний фонд України Президентом України.

Відповідно до покладених на нього завдань Пенсійний фонд України:

1) вивчає та аналізує ситуацію у сфері пенсійного забезпечення, забезпечує проведення щорічних актуарних розрахунків фінансового стану системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;

2) розробляє проект бюджету Пенсійного фонду України, складає звіт про його виконання та подає їх у встановленому порядку Міністру соціальної політики України для внесення на розгляд Кабінету Міністрів України, здійснює ефективний розподіл фінансових ресурсів для пенсійного забезпечення;

3) організовує роботу з формування, автоматизованого оброблення інформації в системі Пенсійного фонду України;

4) здійснює заходи щодо забезпечення доступу до даних реєстру застрахованих осіб;

5) організовує, координує та контролює роботу головних управлінь Пенсійного фонду України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, управлінь у районах, містах, районах у містах, а також управлінь у містах та районах;

6) забезпечує проведення конкурсного відбору банків, які здійснюють виплату та доставку пенсій;

7) вживає відповідно до законодавства і міжнародних договорів України заходів до переказування пенсій громадянам, які виїхали на постійне місце проживання за кордон, та виплати пенсій пенсіонерам іноземних держав, які постійно проживають в Україні;

8) здійснює у межах своїх повноважень контроль за цільовим використанням коштів Пенсійного фонду України, інших коштів, призначених для виплати пенсій та щомісячного довічного грошового утримання суддям у відставці;

9) аналізує та прогнозує надходження коштів від сплати єдиного внеску, організовує взаємодію та обмін інформацією з Міністерством доходів і зборів України та іншими державними органами з питань нарахування та сплати єдиного внеску, персоніфікованого обліку надходжень від сплати єдиного внеску, розрахунку показників середньої заробітної плати працівників для призначення пенсії;

10) подає в установленому законодавством порядку Міністерству соціальної політики України пропозиції щодо зміни розміру єдиного внеску та щодо розподілу коштів від його сплати, що спрямовуються на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування;

11) подає Міністерству пропозиції щодо застосування законодавства про ведення обліку застрахованих осіб у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування та разом із Міністерством дає роз'яснення з питань призначення, перерахунку та виплати пенсій;

12) встановлює і підтримує міжнародні зв'язки з міжнародними організаціями, за погодженням із Міністром соціальної політики України укладає угоди з відповідними органами іноземних держав про співробітництво у сфері пенсійного забезпечення та з інших питань, що належать до компетенції Пенсійного фонду України;

13) організовує професійну підготовку та підвищення кваліфікації працівників Пенсійного фонду України, узагальнює та поширює прогресивні форми і методи роботи;

14) вносить пропозиції Міністерству та іншим центральним органам виконавчої влади щодо розроблення прогнозних

показників економічного і соціального розвитку України та проекту Державного бюджету України, Міністерству доходів і зборів України щодо ведення обліку сплати єдиного внеску, формування та подання звітності в частині ведення обліку застрахованих осіб у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування;

15) проводить у межах своїх повноважень інформаційно-роз'яснювальну роботу серед населення;

16) готує звітність, передбачену законодавством;

17) здійснює інші повноваження, визначені законами України та покладені на Пенсійний фонд України Президентом України.

Пенсійний фонд України у межах своїх повноважень, на основі і на виконання Конституції та законів України, актів і доручень Президента України, актів Кабінету Міністрів України, наказів Міністерства соціальної політики України та доручень Міністра соціальної політики України видає акти організаційно-розпорядчого характеру, які Голова Правління Пенсійного фонду підписує та організовує і контролює їх виконання. Проекти нормативно-правових актів Пенсійного фонду України погоджуються з Міністерством соціальної політики України. Нормативно-правові акти Пенсійного фонду України підлягають державній реєстрації в порядку, встановленому законодавством. Нормативно-правовий акт подається на державну реєстрацію у п'ятиденний строк після його прийняття у трьох примірниках: оригінал та дві завірені в установленому законодавством порядку копії розпорядчого документа (наказу, розпорядження, рішення, постанови тощо), а також затвердженого ним положення (інструкції, порядку тощо) і додатків до них. На державну реєстрацію не подаються акти: а) персонального характеру (про склад комісій, призначення на посаду і звільнення з неї, заохочення працівників тощо); б) дія яких вичерпується одноразовим застосуванням, крім актів про затвердження положень, інструкцій та інших, що містять правові норми; в) оперативно-розпорядчого характеру (разові доручення); г) якими доводяться до відома підприємств, установ і організацій рішення вищестоящих органів; д) спрямовані на організацію вико-

нання рішень вищестоящих органів і власних рішень міністерств, інших органів виконавчої влади, що не мають нових правових норм; е) рекомендаційного, роз'яснювального та інформаційного характеру, нормативно-технічні документи. Рішення, прийняті в межах повноважень Фонду, обов'язкові для виконання центральними й місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами й організаціями незалежно від форми їх власності, а також громадянами.

Джерелами формування коштів Пенсійного фонду є:

1) надходження від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, що спрямовуються на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, у розмірах, визначених законом, крім частини страхових внесків, що спрямовується до накопичувальної системи пенсійного страхування;

2) інвестиційний дохід, який отримується від інвестування резерву коштів для покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду в майбутніх періодах;

3) кошти державного бюджету та цільових фондів, що перераховуються до Пенсійного фонду;

4) кошти, сплачені виконавчій дирекції Пенсійного фонду за надання послуг з адміністрування Накопичувального фонду та послуг недержавним пенсійним фондам – суб'єктам другого рівня системи пенсійного забезпечення;

5) суми від фінансових санкцій та пені (крім сум пені, сплачених роботодавцем за несвоєчасне перерахування з його вини сум страхових внесків застрахованої особи до накопичувальної системи пенсійного страхування), застосованих до юридичних та фізичних осіб за порушення встановленого порядку нарахування, обчислення і сплати страхових внесків та використання коштів Пенсійного фонду, а також суми адміністративних стягнень, накладених відповідно до закону на посадових осіб та громадян за ці порушення;

6) благодійні внески юридичних та фізичних осіб;

7) добровільні внески;

8) інші надходження відповідно до законодавства.

Кошти Пенсійного фонду не включаються до складу Державного бюджету України.

Кошти Пенсійного фонду використовуються на: виплату пенсій; надання соціальних послуг; фінансування адміністративних витрат, пов'язаних з виконанням функцій, покладених на органи Пенсійного фонду; оплату послуг з виплати та доставки пенсій; формування резерву коштів Пенсійного фонду.

8.2. Організація Пенсійного фонду України

Керівництво діяльністю Пенсійного фонду здійснюється Правлінням. Голова Правління та його заступники призначаються на посади за поданням Прем'єр-міністра України, внесеним на підставі пропозицій Міністра соціальної політики України, і звільняються з посад Президентом України.

Правління Пенсійного фонду України:

1) визначає поточні та перспективні завдання Пенсійного фонду України;

2) затверджує за погодженням із Міністром соціальної політики України річний план роботи Пенсійного фонду України, заходи щодо реалізації основних напрямів та пріоритетних цілей його діяльності відповідно до визначених завдань;

3) приймає у межах своїх повноважень постанови, затверджує положення, інструкції та інші нормативно-правові акти Пенсійного фонду України;

4) заслуховує звіти керівників головних управлінь Пенсійного фонду України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі про результати їх діяльності;

5) затверджує положення про територіальні органи Пенсійного фонду України;

6) затверджує статuti (положення) підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління Пенсійного фонду України, контролює додержання їх вимог;

7) приймає рішення з інших питань діяльності Пенсійного фонду України.

Засідання Правління Фонду скликаються за необхідності, але не рідше одного разу на квартал. Правління правомочне

приймати рішення за наявності на засіданні не менш двох третин його членів. Рішення приймаються більшістю голосів присутніх на засіданні членів Правління.

Для розгляду наукових рекомендацій та проведення фахових консультацій з основних питань діяльності у Пенсійному фонді України можуть утворюватися постійні або тимчасові консультативні, дорадчі органи. Рішення про утворення та ліквідацію колегії, постійних або тимчасових консультативних, дорадчих органів, їх кількісний та персональний склад, положення про них затверджуються Головою Правління.

Головні управління Пенсійного фонду України в АРК, областях, містах Києві та Севастополі разом з управліннями Пенсійного фонду України в районах, містах і районах у містах утворюють систему територіальних органів Пенсійного фонду.

Основні завдання головних управлінь Фонду:

1) забезпечення у відповідному регіоні збору та ведення обліку надходжень від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та інших коштів відповідно до законодавства, призначених для пенсійного забезпечення;

2) забезпечення призначення (перерахунку) пенсій, щомісячного довічного грошового утримання суддям у відставці та підготовка документів для їх виплати;

3) забезпечення своєчасного і в повному обсязі фінансування та виплати пенсій, допомоги на поховання, інших виплат, які згідно із законодавством здійснюються за рахунок коштів Фонду та інших джерел, визначених законодавством;

4) ефективне та цільове використання коштів, удосконалення методів фінансового планування, звітності та системи контролю за витратами коштів, призначених для пенсійного забезпечення;

5) забезпечення функціонування Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування, інформаційних систем та телекомунікаційних мереж Фонду.

Управління під час виконання покладених на нього завдань взаємодіє з Радою міністрів АРК, місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування, а та-

кож підприємствами, установами, організаціями на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці.

Управління очолює начальник, який призначається на посаду Правлінням Фонду за погодженням із Міністром соціальної політики України та головою відповідної місцевої державної адміністрації, звільняється з посади Головою Правління Фонду за погодженням із Міністром соціальної політики України.

Постійно діючим консультативно-дорадчим органом для обговорення найважливіших питань діяльності управління, забезпечення координації роботи його структурних підрозділів і підвідомчих органів є колегія при начальникові управління, яка діє на громадських засадах. Колегія утворюється відповідно до наказу начальника у складі 7-11 осіб. Її персональний склад затверджується Головою Правління Фонду за поданням начальника управління. До складу колегії можуть включатись інші відповідальні працівники управління, підвідомчих органів, представники місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування, установ та організацій, діяльність яких пов'язана з вирішенням питань, що належать до компетенції Фонду, представники від сторін соціального діалогу.

Завдання колегії при начальникові управління:

– визначення перспективних і поточних напрямів роботи управління та його підвідомчих органів, розгляд результатів їх діяльності, розроблення пропозицій по вдосконаленню організації роботи управління, а в разі потреби подання їх на розгляд Правління Фонду, місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування;

– контроль за виконанням управлінням та його підвідомчими органами постанов Правління, наказів і розпоряджень Фонду;

– заслуховування звітів про діяльність структурних підрозділів управління та його підвідомчих органів;

– розгляд питань своєчасного і в повному обсязі надходження єдиного внеску, фінансових санкцій, платежів до бюджету Фонду, фінансування видатків на виплату пенсій, допомоги на поховання та інших виплат, які згідно із законодавством здійснюються за рахунок коштів Фонду та інших джерел,

визначених законодавством, призначення (перерахунку) і виплати пенсій та щомісячного довічного грошового утримання суддям у відставці;

– забезпечення координації діяльності структурних підрозділів управління та його підвідомчих органів;

– координація діяльності управління з місцевими органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування, правоохоронними органами, іншими відповідними установами й організаціями;

– розгляд інших питань, що стосуються діяльності управління та його підвідомчих органів.

Засідання колегії проводяться за необхідності, але не рідше одного разу в квартал. Колегія правочинна приймати рішення за наявності на засіданні не менше половини її членів. Її рішення вважаються прийнятими, якщо за них проголосувала більшість присутніх на її засіданні членів. Ці рішення оформляються протоколом і впроваджуються відповідно до наказу начальника управління.

Основні завдання управлінь Пенсійного фонду України в районах, містах і районах у містах:

а) облік платників єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та збору на обов'язкове державне пенсійне страхування;

б) збір та ведення обліку надходжень від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та інших коштів, призначених для пенсійного забезпечення;

в) призначення (перерахунок) пенсій, щомісячного довічного утримання суддям у відставці й підготовка документів для їх виплати;

г) забезпечення своєчасного й у повному обсязі фінансування й виплати пенсій, допомоги на поховання та інших виплат, які згідно із законодавством здійснюються за рахунок коштів Фонду та інших джерел, визначених законодавством;

д) ефективне й цільове використання коштів Фонду, інших коштів, призначених для виплати пенсій і щомісячного довічного грошового утримання суддям у відставці, вдосконалення методів фінансового планування, звітності й системи ко-

нтролю за витрачанням коштів, призначених для пенсійного забезпечення;

е) забезпечення функціонування в районі (місті) Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Управління очолює начальник, який призначається на посаду і звільняється з неї начальником відповідного регіонального управління Фонду за погодженням з головою відповідної місцевої державної адміністрації та Фондом.

Постійно діючим консультативно-дорадчим органом є Комісія Пенсійного фонду України з питань розгляду скарг громадян на рішення органів Пенсійного фонду України щодо пенсійного забезпечення. Вона утворюється у складі не менше п'яти осіб, а її персональний склад затверджується наказом Пенсійного фонду України. Головою Комісії за посадою є директор департаменту пенсійного забезпечення Пенсійного фонду. У її роботі можуть брати участь за згодою з правом дорадчого голосу представники міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, а також представники громадських організацій ветеранів та пенсіонерів, профспілок, які входять до складу Спільного представницького органу всеукраїнських профспілок та профспілкових профоб'єднань, та роботодавців.

Основними завданнями Комісії є: розгляд скарг громадян на рішення головних управлінь Пенсійного фонду України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі; внесення рекомендацій Голові Правління Пенсійного фонду України або іншій особі, яка уповноважена приймати рішення за результатами розгляду скарги.

Засідання Комісії вважається правомочним, якщо на ньому присутня більша половина її членів. Рішення Комісії приймається більшістю голосів присутніх на її засіданні членів. У разі рівного розподілу голосів вирішальним є голос головуючого на засіданні. На засіданні Комісії приймається одне з таких рішень: а) рекомендувати задовольнити скаргу; б) рекомендувати відмовити у задоволенні скарги; в) рекомендувати привести матеріали пенсійної справи особи у відповідність до норм чинного законодавства у разі виявлення помилок при обчисленні пенсії, про які не зазначено в скарзі.

8.3. Нагляд за додержанням вимог пенсійного законодавства. Оскарження рішень органів Пенсійного фонду України

Нагляд за додержанням вимог законодавства під час призначення (перерахунку) й виплати пенсій органами Пенсійного фонду України провадиться за такими напрямками, як: а) правильність та своєчасність призначення (перерахунку) пенсій і б) нарахування, виплати і припинення виплати пенсій.

Нагляд за правильністю і своєчасністю призначення (перерахунку) пенсій здійснюється шляхом перевірок матеріалів пенсійних справ, щодо яких органами Пенсійного фонду України прийнято рішення про призначення (перерахунок) або відмову в призначенні (перерахунку) пенсії чи відстрочку часу її призначення згідно із законами, за якими органами Фонду призначаються (перераховуються) пенсії. При цьому перевіряється відповідність прийнятого рішення законодавчим і нормативно-правовим актам і дотримання установленого законодавством порядку оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій.

Під час здійснення нагляду за правильністю і своєчасністю нарахування виплати і припинення виплати пенсії проводяться перевірки правильності:

а) нарахування і складання документів для виплати пенсій через підприємства, установи й організації, що здійснюють виплату й доставку пенсій;

б) виплати пенсій за разовими дорученнями при зміні місця проживання, виїзді на постійне місце проживання за кордон та в інших випадках;

в) виплати пенсій особам, які перебувають на повному державному утриманні;

г) проведення відрахувань з пенсій та утримання надміру виплачених сум;

д) виплати допомоги на поховання й виплати недоотриманої пенсії у зв'язку зі смертю пенсіонера;

е) здійснення індексації пенсії.

Перевірки проводяться відповідно до графіків, пого-

джених з органами Пенсійного фонду України. Їх строки становлять не менше 12 робочих днів на місяць, а в разі потреби цей термін може бути продовжений за погодженням сторін на строк не більше п'яти робочих днів. Право на проведення перевірок мають працівники органів праці й соціального захисту населення, до функціональних обов'язків яких входить здійснення нагляду або координація роботи з наглядом. При виконанні цих обов'язків указані працівники повинні мати документ, який засвідчує їх особу, та направлення на перевірку, підписане керівником відповідного органу праці й соціального захисту населення. Цими працівниками протягом двох днів після закінчення перевірки оформляється акт перевірки правильності призначення (перерахунку) й виплати пенсій.

До акта перевірки не входять порушення, виявлені органами Пенсійного фонду України до початку її проведення. За наявності заперечень щодо акта керівник органу Пенсійного фонду, де проходила перевірка, підписує акт перевірки зі своїми зауваженнями, які додаються до останнього в письмовій формі. У разі не підписання акта перевірки протягом п'яти робочих днів з дня його реєстрації в органах Фонду цей документ вважається підписаним. Керівник органу праці й соціального захисту населення розглядає подані зауваження й у місячний термін повідомляє орган Пенсійного фонду України, де здійснювалась перевірка, про результати розгляду. Порушення, до яких надані обґрунтовані зауваження, не входять до звіту про результати проведення перевірок.

Органи праці й соціального захисту населення щоквартально складають письмовий звіт про результати проведення перевірок, який затверджується начальником відповідного органу. Одночасно проводиться аналіз вжитих органами Пенсійного фонду України заходів по усуненню виявлених порушень. Звіти про результати проведення перевірок районні й районні в містах управління праці й соціального захисту населення направляють головним управлінням праці та соціального захисту населення обласних держадміністрацій, Головному управлінню соціального захисту населення Київської міської держадміністрації й управлінню праці й соціального захисту населення Се-

вастопольської міської держадміністрації, Міністерству соціальної політики АРК, які направляють Міністерству соціальної політики України узагальнену інформацію, а її копію – до головних управлінь Пенсійного фонду України в АРК, областях, містах Києві й Севастополі.

Якщо громадянин вважає, що орган, який призначає пенсію, прийняв рішення, яке суперечить законодавству про пенсійне забезпечення або виходить за межі його компетенції, встановленої законом, він має право його оскаржити в органі Пенсійного фонду України вищого рівня. Скарга подається громадянином особисто або законним представником відповідно до законодавства або представником, який діє на підставі видаваної йому довіреності, посвідченої нотаріально. Її подання не позбавляє заявника права звернутися до суду згідно з чинним законодавством. Скарга на рішення управлінь Пенсійного фонду України в районах, містах і районах у містах подається до головних управлінь Пенсійного фонду в АРК, областях, містах Києві й Севастополі, а на рішення останніх – до Пенсійного фонду України й супроводжується документами, що свідчать про прийняття неправильних рішень. Вона може бути подана до органу Пенсійного фонду України вищого рівня протягом одного року з моменту прийняття рішення, але не пізніше одного місяця з часу ознайомлення заявника з прийнятим рішенням.

У скарзі має бути зазначено: а) прізвище, ім'я, по батькові, місце проживання заявника; б) найменування органу Пенсійного фонду України, яким прийнято рішення; в) суть порушеної вимоги; г) інформація про оскарження рішення органу Пенсійного фонду України в суді (у разі його оскарження). Скарга надсилається до органу Пенсійного фонду України поштою або передається заявником особисто. Скарга, оформлена без дотримання цих вимог, що не дає можливості розглянути її по суті, повертається заявникові з відповідними обґрунтуваннями не пізніше десяти днів від дня її отримання.

Якщо питання, порушені у скарзі, одержаній органом Пенсійного фонду України, не належать до його повноважень, така скарга не пізніше ніж через п'ять робочих днів пересилається за належністю відповідному органу чи посадовій особі, про

що повідомляється заявникові. Не розглядаються повторні звернення одним і тим же органом Пенсійного фонду України від одного й того ж заявника з одного й того ж питання, якщо перше вирішене по суті, про що виноситься рішення про припинення розгляду такого звернення й повідомляється заявникові.

За бажанням особи скарга може бути розглянута Комісією з питань розгляду скарг громадян на рішення органів Пенсійного фонду України щодо пенсійного забезпечення, утвореною при Пенсійному фонді України або при регіональних органах Пенсійного фонду України. Рішення Комісії, прийняте за розглядом скарги, носить рекомендаційний характер.

Орган Пенсійного фонду України зобов'язаний прийняти мотивоване рішення й надіслати його не пізніше одного місяця від дня надходження скарги на адресу заявника поштою або віддати йому під розписку. Якщо в місячний термін вирішити порушені у скарзі питання неможливо, орган Пенсійного фонду України може прийняти рішення про продовження строків розгляду скарги, про що письмово має повідомити заявника до закінчення 30-денного строку. При цьому загальний термін розгляду скарги не може перевищувати 45 днів.

Орган Пенсійного фонду України при розгляді скарги заявника перевіряє законність і обґрунтованість оскаржуваного рішення і приймає одне з таких рішень: а) залишити скаргу без задоволення; б) повністю або частково задовольнити її. У разі повного або часткового задоволення скарги органу, що призначає пенсії, даються розпорядження про вчинення відповідних дій.

Рішення за розглядом скарги заявника приймає керівник відповідного органу Пенсійного фонду або його заступник відповідно до розподілу функціональних повноважень. Скарги Героїв Радянського Союзу, Героїв України, Героїв Соціалістичної Праці, інвалідів Великої Вітчизняної війни розглядаються Головою Правління Пенсійного фонду України або начальниками регіональних органів Фонду особисто. У випадку повного або часткового задоволення скарги до рішення додаються розпорядження органу Пенсійного фонду України, рішення якого скасовано, про вчинення відповідних дій. Інформація, яка стала

відома посадовим особам під час розгляду скарг, є конфіденційною й не підлягає розголошенню.

Порядок розгляду органами Пенсійного фонду України скарг на рішення про накладення штрафу, нарахування пені та заяв страхувальників при узгодженні ними вимоги про сплату недоїмки зі сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування затверджено постановою Правління Пенсійного фонду від 19.12.2003 р. № 21-2. А Порядок розгляду органами Пенсійного фонду України скарг на рішення про накладення штрафу, нарахування пені та заяв платників при узгодженні ними вимоги про сплату недоїмки зі сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування затверджено постановою Правління Пенсійного фонду від 08.10.2010 р. № 22-7.

8.4. Правовий статус Накопичувального пенсійного фонду

Накопичувальний пенсійний фонд – цільовий позабюджетний фонд, який створюється відповідно до Закону України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування”, акумулює страхові внески застрахованих осіб, що обліковуються на накопичувальних пенсійних рахунках та інвестуються з метою отримання інвестиційного доходу на користь застрахованих осіб, пенсійні активи якого використовуються для оплати договорів страхування довічних пенсій або одноразових виплат застрахованим особам, а у передбачених законодавством випадках членам їх сімей чи спадкоємцям та на інші цілі. Накопичувальний фонд створюється Пенсійним фондом як цільовий позабюджетний фонд.

Згідно зі ст. 79 Закону України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування” *джерелами формування коштів Накопичувального фонду є:*

- 1) страхові внески до накопичувальної системи пенсійного страхування;
- 2) інвестиційний дохід, що утворюється в результаті розміщення та інвестування коштів накопичувальної системи пенсійного страхування;

3) суми пені, сплаченої страхувальником за несвоєчасне перерахування сум страхових внесків на рахунок для другого рівня системи пенсійного забезпечення на користь учасників накопичувальної системи пенсійного страхування.

Кошти накопичувальної системи пенсійного страхування використовуються для:

1) інвестування з метою отримання інвестиційного доходу на користь учасників накопичувальної системи пенсійного страхування;

2) оплати договорів страхування довічних пенсій або здійснення одноразових виплат;

3) оплати послуг компаній з управління активами Накопичувального фонду або відповідного недержавного пенсійного фонду – суб'єкта другого рівня системи пенсійного забезпечення;

4) оплати послуг зберігача Накопичувального фонду або відповідного недержавного пенсійного фонду – суб'єкта другого рівня системи пенсійного забезпечення;

5) оплати послуг із проведення планової аудиторської перевірки Накопичувального фонду або недержавного пенсійного фонду – суб'єкта другого рівня системи пенсійного забезпечення;

6) оплати послуг радника з інвестиційних питань;

7) оплати послуг виконавчої дирекції Пенсійного фонду з адміністрування Накопичувального фонду, у тому числі на проведення конкурсів, у порядку та розмірах, встановлених Радою Накопичувального фонду, або оплати послуг з адміністрування недержавного пенсійного фонду – суб'єкта другого рівня системи пенсійного забезпечення (крім випадків, якщо адміністрування здійснює юридична особа – одноосібний засновник).

Забороняється використання коштів накопичувальної системи пенсійного страхування для забезпечення виплати пенсій та надання соціальних послуг із солідарної системи, на виплату пенсій на визначений строк у системі недержавного пенсійного забезпечення та на інші цілі, не передбачені Законом України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування”.

Кошти накопичувальної системи пенсійного страхуван-

ня є власністю учасників накопичувальної системи пенсійного страхування в сумі, що обліковується на їх накопичувальних пенсійних рахунках в Накопичувальному фонді або на індивідуальних пенсійних рахунках у відповідних недержавних пенсійних фондах – суб'єктах другого рівня системи пенсійного забезпечення. Право власності учасника накопичувальної системи пенсійного страхування на належну частку пенсійних коштів накопичувальної системи пенсійного страхування, що обліковуються на його накопичувальному пенсійному рахунку в Накопичувальному фонді або на індивідуальному пенсійному рахунку в недержавному пенсійному фонді – суб'єкті другого рівня системи пенсійного забезпечення, реалізується згідно із Законом України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”, а у разі смерті такого учасника право власності спадкоємців на його пенсійні кошти реалізується відповідно до цього Закону та Цивільного кодексу України.

Вищим колегіальним органом управління накопичувальною системою загальнообов’язкового державного пенсійного страхування є Рада Накопичувального фонду. До її складу входять 14 осіб, які на пропорційній основі призначаються Президентом і Верховною Радою України. Президент України призначає сім членів Ради Накопичувального фонду шляхом прийняття відповідного указу – по одному представнику від центральних органів виконавчої влади у сфері праці та соціальної політики, фінансів, економіки та з питань європейської інтеграції, національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Ради національної безпеки і оборони України та Пенсійного фонду. Верховна Рада України призначає шляхом прийняття відповідної постанови сім членів Ради Накопичувального фонду, в тому числі по одному представнику від застрахованих осіб, роботодавців та Національного банку України. Членом Ради може бути особа, яка має вищу освіту в галузі економіки, фінансів або права і при цьому має досвід роботи в органі законодавчої влади або на керівних посадах у центральних органах виконавчої влади, у фінансових установах, у профспілкових об’єднаннях чи має досвід наукової

роботи за фінансовою, економічною або юридичною тематикою. Не може бути членом Ради особа, яка була засуджена за умисні злочини або позбавлена права займати певні посади чи провадити певну діяльність. Члени Ради Фонду здійснюють повноваження на громадських засадах, строк їх повноважень становить шість років.

На першому засіданні Ради Накопичувального фонду зі складу її членів обираються голова та його заступник на строк їх повноважень шляхом відкритого голосування простою більшістю голосів від загальної чисельності присутніх. Кожен член Ради має один голос.

До виключних повноважень Ради Накопичувального фонду належить:

1) визначення за результатами конкурсу компаній з управління активами, радника з інвестиційних питань, зберігача, аудитора Накопичувального фонду;

2) затвердження умов проведення і технічного завдання конкурсу з вибору компаній з управління активами, радника з інвестиційних питань, зберігача, аудитора Накопичувального фонду;

3) прийняття рішення про залучення радника з інвестиційних питань, визначення порядку його залучення, затвердження його та умов договору з ним;

4) прийняття рішення про припинення зберігачем виконання розпоряджень компанії з управління активами Накопичувального фонду;

5) заслуховування та затвердження щорічних звітів про результати роботи компаній з управління активами, зберігача та радника з інвестиційних питань;

6) затвердження основних напрямів інвестиційної політики та нормативів інвестування коштів Накопичувального фонду і змін до них;

7) прийняття рішення про дострокове проведення конкурсів для обрання компаній з управління активами, радника з інвестиційних питань і зберігача;

8) затвердження кошторису на технічне та матеріальне забезпечення роботи Ради Накопичувального фонду, розміру

оплати послуг виконавчої дирекції Пенсійного фонду, пов'язаних з наданням послуг з адміністрування Накопичувального фонду, та відсотка відрахувань із страхових внесків, пов'язаних з адміністративними видатками Накопичувального фонду;

9) заслуховування звіту виконавчої дирекції Пенсійного фонду про надання послуг з адміністрування Накопичувального фонду, внесення Правлінню Пенсійного фонду рекомендацій та пропозицій щодо вдосконалення послуг з адміністрування Накопичувального фонду і про стан накопичувальної системи пенсійного страхування, затвердження такого звіту;

10) застосування відкладального вето стосовно рішень, прийнятих суб'єктами накопичувальної системи пенсійного страхування з порушенням законодавства про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, які можуть заподіяти шкоду застрахованим особам;

11) затвердження Регламенту Ради Накопичувального фонду;

12) затвердження розподілу обсягів пенсійних активів між компаніями з управління активами.

Чергові засідання Ради Накопичувального фонду проводяться не рідше одного разу на квартал. За рішенням голови Ради або на письмову вимогу понад третини її членів проводяться позачергові засідання Ради Фонду. Засідання вважається правомочним, якщо на ньому присутні не менше десяти її членів. Рішення Ради Накопичувального фонду приймаються простою більшістю голосів. У разі розподілу голосів порівну голос голови Ради вважається вирішальним. Рішення Ради з питань, віднесених до її повноважень, є обов'язковими для виконання Правлінням Пенсійного фонду України, виконавчою дирекцією Пенсійного фонду України, компаніями з управління активами, зберігачем, радником з інвестиційних питань, страхувальниками й застрахованими особами. Рішення Ради Накопичувального фонду підписує її голова та всі присутні на засіданні члени. Копія цього рішення протягом трьох днів надається для ознайомлення Наглядній раді та для виконання виконавчій дирекції Пенсійного фонду, компаніям з управління активами, зберігачу,

раднику з інвестиційних питань. У разі незгоди з рішенням Ради Накопичувального фонду її член підписує рішення з викладенням своїх аргументованих міркувань.

Пенсійними активами накопичувальної системи пенсійного страхування є грошові кошти, цінні папери, майнові права та зобов'язання щодо них, які сформовані в Накопичувальному фонді або у передбачених законом випадках – у недержавних пенсійних фондах – суб'єктах другого рівня системи пенсійного забезпечення.

Управління ними здійснюється компаніями з управління активами, визначеними Радою Накопичувального фонду за результатами конкурсу, з якими Пенсійним фондом укладені договори. Компанії обираються на п'ять років з можливістю щорічного продовження строку дії договору до двох років за рішенням Ради Накопичувального фонду.

До повноважень компанії з управління активами належить:

а) управління та інвестування пенсійних активів згідно з основними напрямками інвестиційної політики та нормативами інвестування коштів Накопичувального фонду та умовами договору;

б) звітування перед Радою Накопичувального фонду, Правлінням Пенсійного фонду України, Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України й Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку про склад, структуру й ліквідність пенсійних активів і здійснені операції щодо розміщення й управління ними;

в) виконання від імені й на користь Накопичувального фонду юридичних дій, пов'язаних з реалізацією прав власності на цінні папери, якими управляє ця компанія;

г) подання Раді Накопичувального фонду обґрунтованих пропозицій щодо внесення змін до основних напрямів інвестиційної політики й нормативів інвестування коштів Фонду;

д) інвестування резерву коштів для покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду в майбутньому згідно з правилами інвестування цього резерву коштів та подання звітів щодо інвестування в порядку та за формою, встановленими Правлінням

Пенсійного фонду за погодженням з Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку і національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг;

е) подання щодня зберігачу Накопичувального фонду інформації, необхідної для перевірки правильності обчислення чистої вартості пенсійних активів та чистої вартості одиниці пенсійних активів Накопичувального фонду, у порядку та за формою, встановленими Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку за погодженням з Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України.

Основні напрями інвестиційної політики та нормативи інвестування пенсійних активів накопичувальної системи пенсійного страхування затверджує щороку Рада Накопичувального фонду не пізніше 1 грудня року, що передує року, протягом якого вони діятимуть. Проекти напрямів і нормативів інвестування пенсійних активів накопичувальної системи пенсійного страхування подає Раді Накопичувального фонду виконавча дирекція Пенсійного фонду за погодженням з Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку, центральним органом виконавчої влади у сфері економіки і Національним банком України. В основних напрямках інвестиційної політики відображаються основні спрямування та обмеження інвестування пенсійних активів накопичувальної системи пенсійного страхування, встановлені з урахуванням загальних вимог та обмежень, визначених Законом України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”. Основні напрями інвестиційної політики обов’язкові для застосування Пенсійним фондом, компаніями з управління активами та зберігачем і підлягають обов’язковому опублікуванню.

Порядок проведення конкурсу для обрання компаній з управління активами, радника з інвестиційних питань, зберігача та аудитора Накопичувального фонду визначається умовами проведення конкурсу, які погоджуються з Антимонопольним комітетом України. Переможцем (переможцями) конкурсу визнається претендент (претенденти), який брав участь у другому етапі конкурсу, тендерна пропозиція якого отримала найвищу

оцінку за бальною системою, затвердженою Радою Накопичувального фонду, за такими критеріями:

– відповідність вимогам, визначеним Законом України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”, умовам проведення конкурсу та технічним завданням;

– дотримання претендентом у своїй діяльності вимог законодавства, фінансово-економічних нормативів, наявність або відсутність відповідних порушень, застосування до претендента санкцій за ці порушення, наявність або відсутність претензій та судових позовів до претендента, не врегульованих спорів за його участю, скарг на дії претендента та якість послуг, що надаються ним;

– фінансовий стан претендента, включаючи обсяг власного капіталу, наявність або відсутність кредиторської та дебіторської заборгованості, платоспроможність, можливість гарантування власними коштами виконання зобов’язань за договором та можливість відшкодування збитків при порушенні умов договору в разі визнання його переможцем конкурсу, основні показники фінансово-господарської діяльності, прибутковість цієї діяльності, обсяг залучених коштів інших осіб;

– ділова репутація претендента, перелік послуг, які ним пропонуються, тривалість і досвід надання цих послуг, коло осіб, яким вони надавалися, якість зазначених послуг, відповідність технології надання цих послуг сучасним стандартам;

– характеристика організаційної структури і матеріально-технічної бази претендента та можливості для повноцінного надання відповідних послуг, його ділова репутація, рівень освіти та досвід роботи персоналу, відповідального за надання відповідних послуг;

– можливість забезпечення претендентом необхідної взаємодії з Пенсійним фондом, іншими суб’єктами накопичувальної системи пенсійного страхування, взаємодія з якими необхідна у процесі надання відповідних послуг, зокрема, оперативність такої взаємодії, її технічне забезпечення, у тому числі забезпечення обміну інформацією;

– можливість виникнення ризиків при наданні претендентом послуг;

– надання найвищої якості послуг за найменшу ціну;
– іншими критеріями, визначеними умовами проведення конкурсу і технічним завданням.

Договір з переможцем конкурсу укладається виконавчою дирекцією Пенсійного фонду України.

Контрольні питання

1. Які завдання виконує Пенсійний фонд України? Назвіть його повноваження.

2. Що є джерелами формування коштів Пенсійного фонду України, куди вони спрямовуються?

3. Що таке Правління Пенсійного фонду України? Назвіть його повноваження.

4. Які завдання й повноваження головних управлінь Пенсійного фонду України в АРК, областях, містах Києві й Севастополі?

5. Які завдання й повноваження управлінь Пенсійного фонду України в районах, містах і районах у містах?

6. Як здійснюється нагляд за додержанням вимог законодавства під час призначення (перерахунку) й виплати пенсій органами Пенсійного фонду України?

7. Який порядок оскарження рішень органів Пенсійного фонду України?

8. Охарактеризуйте правове становище Накопичувального фонду.

9. Що є джерелами формування коштів Накопичувального фонду, куди вони спрямовуються?

9.1. Система недержавного пенсійного забезпечення

В Україні в цілому створені всі передумови для розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення. Ухвалення 09.07.2003 р. законів України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” та “Про недержавне пенсійне забезпечення” стало одним із найважливіших етапів здійснення пенсійної реформи в країні, оскільки забезпечило створення правових засад функціонування недержавних пенсійних фондів (далі – НПФ), а також державного регулювання ринку фінансових послуг у сфері накопичувального пенсійного забезпечення. З метою забезпечення належної діяльності НПФ Кабінетом Міністрів України й Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України прийнято низку нормативно-правових актів, якими встановлені правила й вимоги при провадженні діяльності з недержавного пенсійного забезпечення, умови функціонування й розвитку НПФ та їх адміністрування. Накопичення додаткової пенсії саме в таких фондах має певні переваги: вони не можуть зазнати процедури банкрутства, тобто не можуть бути ліквідованими, а мусять продовжувати виконувати свої зобов’язання перед громадянами за будь-яких обставин.

Законодавство про недержавне пенсійне забезпечення складається із Закону України “Про недержавне пенсійне забезпечення”, законодавства про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування, законів України “Про страхування”, “Про банки і банківську діяльність”, “Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)”, “Про цінні папери та фондовий ринок”, “Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні”, “Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг” та інших нормативно-правових актів. За період становлення ринку недержавного пенсійного забезпечення створено єдине правове поле щодо функціонування установ недержавного пенсійного забезпечення шляхом формування підзаконної нормативної бази у сфері регулювання діяльності установ недержавного пенсійного забезпечення.

Згідно зі ст. 2 Закону України “Про недержавне пенсійне забезпечення” *система недержавного пенсійного забезпечення – складова частина системи накопичувального пенсійного забезпечення, яка ґрунтується на засадах добровільної участі фізичних та юридичних осіб, крім випадків, передбачених законами, у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання учасниками недержавного пенсійного забезпечення додаткових до загальнообов’язкового державного пенсійного страхування пенсійних виплат.*

До принципів, за якими здійснюється недержавне пенсійне забезпечення, належать:

– законодавче визначення умов недержавного пенсійного забезпечення;

– заінтересованість фізичних осіб у недержавному пенсійному забезпеченні;

– добровільність створення пенсійних фондів юридичними та фізичними особами, об’єднаннями фізичних осіб і об’єднаннями юридичних осіб;

– добровільна участь фізичних осіб у системі недержавного пенсійного забезпечення і вибір виду пенсійної виплати;

– добровільність прийняття роботодавцем рішення про здійснення пенсійних внесків на користь своїх працівників до системи недержавного пенсійного забезпечення;

– економічна заінтересованість роботодавця у здійсненні пенсійних внесків на користь своїх працівників до системи недержавного пенсійного забезпечення;

– неможливість необґрунтованої відмови роботодавця від здійснення пенсійних внесків до системи недержавного пенсійного забезпечення на користь своїх працівників, якщо роботодавець розпочав здійснення таких пенсійних внесків;

– рівноправність усіх учасників пенсійного фонду, які беруть участь в одній пенсійній схемі;

– розмежування та відокремлення активів пенсійного фонду від активів інших суб’єктів недержавного пенсійного забезпечення та накопичувального пенсійного страхування з метою захисту майнових прав учасників пенсійного фонду та унеможливлення банкрутства пенсійного фонду;

- визначення розміру пенсійної виплати залежно від суми пенсійних коштів, облікованих на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду або застрахованої особи;
- гарантування фізичним особам реалізації наданих їм прав;
- цільове та ефективне використання пенсійних коштів;
- державне регулювання розміру тарифів на послуги, що надаються у системі недержавного пенсійного забезпечення;
- відповідальність суб'єктів системи недержавного пенсійного забезпечення за порушення норм законодавчих актів;
- державне регулювання діяльності з недержавного пенсійного забезпечення та нагляд за його здійсненням.

Недержавне пенсійне забезпечення здійснюється:

- 1) пенсійними фондами шляхом укладення пенсійних контрактів між адміністраторами НПФ і їх вкладниками;
- 2) страховими організаціями на підставі укладення договорів страхування довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника НПФ;
- 3) банківськими установами шляхом укладення договорів про відкриття пенсійних депозитних рахунків для накопичення пенсійних заощаджень у межах суми, визначеної для відшкодування вкладів НПФ, гарантування вкладів фізичних осіб.

Однак можна констатувати, що в нашій державі за період дії Закону України “Про недержавне пенсійне забезпечення” недержавні пенсії не стали масовим додатковим видом соціальних гарантій працівників як майбутніх пенсіонерів. Працездатне населення практично не виявляє власної ініціативи щодо участі в недержавному пенсійному забезпеченні, не маючи відповідно довіри та мотивації до цього. З макроекономічної точки зору, нерозвиненість системи недержавних пенсійних фондів позбавляє економіку потужного довгострокового фінансового ресурсу для інвестування. У системі недержавного пенсійного забезпечення серед вкладників спостерігається тенденція до скорочення або тимчасового припинення сплати внесків на користь учасників, що спричинена нестабільною економічною ситуацією.

Серед основних причин повільного розвитку недержавного пенсійного забезпечення слід виділити:

– відсутність розвинутого фінансового ринку і як наслідок – обмежений вибір фінансових інструментів, придатних для інвестування в них пенсійних коштів, відставання розвитку ринку капіталу від потреб інституційних інвесторів. Можливість інвестування пенсійних коштів в акції обмежена внаслідок відсутності законодавчих вимог щодо обов'язкового продажу акцій підприємств, що мають стратегічне значення для економіки України та її безпеки, підприємств-монополістів та підприємств з державною часткою виключно на фондовій біржі, а також незацікавленості емітентів у проходженні процедури лістингу на фондовій біржі;

– незахищеність на достатньому рівні міноритарних акціонерів;

– незацікавленість роботодавців у фінансуванні добровільних пенсійних програм для працівників;

– недосконалість системи обліку пенсійних коштів учасників та розкриття інформації про стан та зміни на їх індивідуальних рахунках;

– надто високий розмір адміністративних видатків у недержавних пенсійних фондах;

– відсутність міжнародних стандартів фінансової звітності у недержавних пенсійних фондах та суб'єктах системи накопичувального пенсійного забезпечення, які надають послуги недержавним пенсійним фондам;

– недосконалість і непрозорість системи розкриття інформації для учасників, зокрема про реальних власників установ, що надають послуги у системі накопичувального пенсійного забезпечення (банки, компанії з управління активами, адміністратори недержавних пенсійних фондів);

– низький рівень і недостатнє фінансування роз'яснювальної роботи щодо змісту та ролі цієї пенсійної системи.

З урахуванням зазначеного учасники парламентських слухань на тему “Стан проведення пенсійної реформи та шляхи її вдосконалення”, що відбулися 16.02.2011 р., для вдоскона-

лення системи недержавного пенсійного забезпечення, підвищення довіри її учасників та запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування рекомендували Кабінету Міністрів України:

– забезпечити розробку проектів нормативно-правових актів щодо: а) економічного стимулювання розвитку недержавного пенсійного забезпечення; б) запровадження нових фінансових інструментів для інвестування пенсійних активів; в) підготовки до запровадження і функціонування накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; г) здійснення заходів стосовно посилення нагляду державних органів за діяльністю фінансових установ, що надають послуги у системі недержавного пенсійного забезпечення, з метою недопущення втрати пенсійних активів, впровадження пруденційного нагляду з використанням найкращого міжнародного досвіду здійснення нагляду у системі накопичувального пенсійного забезпечення, а також щодо зменшення адміністративних видатків у системі недержавного пенсійного забезпечення; д) удосконалення законодавства стосовно валютного регулювання; е) удосконалення законодавства стосовно розкриття інформації про стан та зміни на індивідуальних пенсійних рахунках учасників системи накопичувального пенсійного забезпечення, у тому числі інформації про реальних власників фінансових установ, що надають послуги у системі накопичувального пенсійного забезпечення;

– забезпечити подання до Верховної Ради України пропозицій щодо запровадження міжнародних стандартів фінансової звітності суб'єктами системи накопичувального пенсійного забезпечення;

– доопрацювати механізм спрямування коштів накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування до недержавних пенсійних фондів за бажанням і вибором застрахованої особи;

– забезпечити участь Міністерства економічного розвитку і торгівлі України та Міністерства фінансів України в роз-

робці подальших кроків проведення пенсійної реформи в Україні і визначити відповідальність цих міністерств в реалізації заходів, спрямованих на запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, розвиток фінансового ринку в Україні, поліпшення діяльності недержавних пенсійних фондів, проведення актуарних розрахунків у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;

– передбачати у проекті закону про Державний бюджет України на відповідний рік кошти для фінансування витрат у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, на: а) завершення розробки програмно-технічного комплексу для системи збирання страхових внесків до накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, сумісного з системою електронних переказів банків, та системи автоматизованого звітування про стан накопичувальних пенсійних рахунків застрахованих осіб; б) створення системи автономного доступу застрахованих осіб до електронної інформації про стан їх накопичувальних пенсійних рахунків; в) розробку інтегрованої системи обміну інформацією між органами, які здійснюють державний контроль і нагляд у накопичувальній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та системі недержавного пенсійного забезпечення; г) проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи серед населення з питань накопичувального пенсійного забезпечення.

9.2. Поняття й види недержавних пенсійних фондів

Ключовими суб'єктами недержавного пенсійного забезпечення є недержавні пенсійні фонди.

Найбільшими НПФ світу у 2002 р. були:

*Найбільші недержавні пенсійні фонди світу**

<i>Назва пенсійного фонду</i>	<i>Активи (млрд. доларів)</i>
CALPERS	156,3
ABP St.Psf (Sweden)	134,9
NY State Common Retirement Fund	112,5
California State Teachers Ret System	100,8
Florida State Board of Administration	98,1
Federal Ret Thift Investment Board	97,7
General Motors Asset Management	94,3
National Public Service Personnel (Japan)	69,3
PGGM St.Psf. (Netherlands)	45
British Telecommunications (UK)	41,8
AVS (Switzerland)	14,9

*Глобальні пенсійні активи НПФ світу мають такий вигляд (млрд доларів)**

	1990	1999	2001
США	2624	7765	7010
Канада	198	345	297
Велика Британія	616	1365	1200
Нідерланди	237	427	384
ФРН	106	139	125
Інші країни Європи	226	465	400
Японія	574	1544	1235
Австралія	53	139	147
Інші тихоокеанські країни	84	200	160
Латинська Америка	25	134	120
Африка і Близький Схід		104	90
<i>Разом</i>	4922	12978	11484

* Місія Агентства США з Міжнародного розвитку в Україні, Білорусі та Молдові.

Стаття 1 Закону України “Про недержавне пенсійне забезпечення” визначає, що *недержавний пенсійний фонд* – юридична особа, створена відповідно до цього Закону, яка має статус неприбуткової організації (непідприємницького товариства), функціонує та провадить діяльність виключно з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсійними активами, а також здійснює пенсійні виплати учасникам зазначеного фонду у законодавчо визначеному порядку.

Предметом його діяльності є сукупність організаційних, юридичних та інших передбачених законодавством дій, спрямованих на акумулювання, збереження і примноження пенсійних коштів з метою забезпечення прав його учасників щодо отримання ними додаткових до загальнообов’язкового державного пенсійного страхування пенсійних виплат. Виключним видом діяльності цих фондів є недержавне пенсійне забезпечення. Провадження ними іншої діяльності забороняється.

Види недержавних пенсійних фондів:

1) *відкритий пенсійний фонд*. Його учасниками можуть бути будь-які фізичні особи незалежно від місця й характеру їх роботи;

2) *корпоративний пенсійний фонд*. Його засновником є юридична особа – роботодавець або декілька юридичних осіб – роботодавців; до нього можуть приєднуватися роботодавці-платники. Його учасниками можуть бути виключно фізичні особи, які перебувають (перебували) у трудових відносинах з роботодавцями-засновниками й роботодавцями – платниками НПФ;

3) *професійний пенсійний фонд*. Його засновником (засновниками) можуть бути об’єднання юридичних осіб – роботодавців, об’єднання фізичних осіб, включаючи професійні спілки, або фізичні особи, пов’язані родом своєї професійної діяльності (заняті). Учасниками такого фонду можуть бути виключно фізичні особи, пов’язані родом своєї професійної діяльності, визначеної у його статуті. Пенсійним фондам забороняється змінювати їх вид і найменування, зазначені у статуті, після реєстрації Державною комісією з регулювання ринків фінан-

сових послуг України. Приєднання і злиття декількох пенсійних фондів однакового виду дозволяється. Забороняється реорганізувати будь-які пенсійні фонди шляхом поділу чи виділення, а також приєднувати чи зливати пенсійні фонди різних видів.

Станом на 31.12.2010 р. у Державному реєстрі фінансових установ містилася інформація про 101 недержавний пенсійний фонд та 43 адміністратори НПФ, з яких мають ліцензії з адміністрування НПФ – 36. При цьому 13 адміністраторів НПФ обслуговують більше ніж один недержавний пенсійний фонд. Кількість відкритих НПФ є найбільшою і на кінець зазначеного періоду становила 83, що пояснюється більшою доступністю їх широким верствам населення, тоді як учасниками професійних чи корпоративних НПФ можуть бути лише фізичні особи, які пов'язані за родом своєї професійної діяльності або перебувають у трудових відносинах з роботодавцями-засновниками або роботодавцями-платниками. Кількість корпоративних фондів – 9, професійних – 9.

Особливістю створення НПФ є їх нерівномірне розміщення за територіальним принципом. У Києві, наприклад, зосереджено 70 % усіх фондів, у той час як у таких областях, як Вінницька, Волинська, Закарпатська, Кіровоградська, Луганська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька та Чернігівська не створено жодного фонду.

Створюються НПФ на підставі рішення засновників і не мають на меті одержання прибутку для його подальшого розподілу між засновниками. Засновником відкритого пенсійного фонду можуть бути будь-яка одна чи декілька юридичних осіб. Засновником корпоративного пенсійного фонду може бути юридична особа-роботодавець або декілька юридичних осіб – роботодавців, до яких можуть приєднуватися роботодавці-платники. Засновниками професійного пенсійного фонду можуть бути об'єднання юридичних осіб – роботодавців, об'єднання фізичних осіб, включаючи професійні спілки (об'єднання професійних спілок), або фізичні особи, пов'язані родом своєї професійної діяльності (занять).

Серед найбільших підприємств, які виступили засновниками та учасниками НПФ, є ВАТ Укртелеком, ВАТ “Сти-

рол”, державне підприємство “Укрпошта”. Серед банків – Національний банк України, Укрексімбанк. Серед об’єднань – Українська автомобільна корпорація. Серед профспілок – профспілка працівників енергетики та електротехнічної промисловості.

Роботодавець може стати платником уже створеного корпоративного пенсійного фонду на підставі договору про участь у ньому за умови визнання статуту фонду, внесення відповідних змін до колективного договору (за умови його наявності) й обов’язкового повідомлення Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, про свою участь у цьому фонді. Засновниками або роботодавцями-платниками корпоративного пенсійного фонду можуть бути роботодавці – юридичні особи, що провадять свою діяльність беззбитково не менше ніж протягом одного фінансового року, крім випадків реорганізації юридичної особи.

Засновники відкритого пенсійного фонду не можуть бути ні зберігачем цього фонду, ні його аудитором. Засновники корпоративного або професійного фонду й роботодавці – платники корпоративного пенсійного фонду не можуть бути ні зберігачем, ні аудитором, ні компанією з управління активами цього фонду, ні його адміністратором. Юридична особа може бути одночасно засновником не більш як одного корпоративного чи одного професійного пенсійного фонду, але така юридична особа може бути засновником одного або більше відкритих пенсійних фондів.

За ст. 6 Закону України “Про недержавне пенсійне забезпечення” юридична особа, діяльність якої фінансується за рахунок Державного бюджету України або місцевих бюджетів, має право бути засновником корпоративного пенсійного фонду або здійснювати пенсійні внески до вже створених пенсійних фондів лише у випадках, якщо їх створення або здійснення пенсійних внесків передбачено законами України або рішенням відповідних місцевих рад. Заснування такими юридичними особами відкритих пенсійних фондів забороняється. Кошти, перераховані до пенсійного фонду будь-яким вкладником, не є власністю держави або органів місцевого самоврядування. Інакше кажучи, страхування бюджетною установою працівників

у НПФ можливе лише в разі, якщо такі видатки передбачені в Законі України про Державний бюджет на відповідний рік або в рішенні відповідної місцевої ради.

Державна реєстрація НПФ і видача йому відповідного свідоцтва провадяться Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України. Засновники фонду зобов'язані протягом трьох місяців з дня реєстрації сформувавши склад його ради. Рада НПФ повинна укласти договори про:

а) адміністрування пенсійного фонду – з адміністратором, який має ліцензію на провадження діяльності з адміністрування пенсійних фондів;

б) управління активами пенсійного фонду – з компанією з управління активами або з іншою особою, яка отримала ліцензію Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку на провадження такої діяльності;

в) обслуговування пенсійного фонду зберігачем активів.

Укладення пенсійних контрактів та отримання пенсійних внесків на рахунок НПФ до виконання цих вимог забороняється.

Фізична особа, на користь якої сплачуються пенсійні внески до НПФ і яка має право або набуде його на одержання пенсійних виплат з такого фонду, є учасником останнього. Ними можуть бути громадяни України, іноземці й особи без громадянства. Участь фізичних осіб у будь-якому НПФ є добровільною. Фізична особа може бути учасником декількох НПФ за власним вибором.

На кінець 2010 р. кількість учасників НПФ відповідно до укладених контрактів становила 569230 осіб, протягом року вона зросла на 72,1 тис. осіб, або на 14,5 %. Як і в попередні роки серед учасників НПФ більшість становили особи віком від 40 до 55 років, а саме 40,2 % (2009 р. – 41,4 %, 2008 р. – 42,5 %, 2007 р. – 41,9 %). Крім того, частка учасників НПФ віком від 25 до 40 років становила 39,2 % (2009 р. – 35,8 %, 2008 р. – 35,5 %, 2007 р. – 34 %). Частки учасників НПФ вікових груп старше 55 років та до 25 років становили, відповідно, 13,5 % (2009 р. – 14,2 %, 2008 р. – 12,2 %, 2007 р. – 9,3 %) та 7 % (2009 р. – 8,6 %, 2008 р. – 9,9 %, 2007 р. – 15,1 %). При цьому серед учасників НПФ у розрізі вікових груп більше чоловіків.

Особа, яка сплачує пенсійні внески на користь учасника шляхом перерахування коштів до НПФ відповідно до умов пенсійного контракту та закону, є вкладником. Ними може бути сам учасник НПФ, подружжя, діти, батьки, роботодавець учасника фонду або професійне об'єднання, членом якого він є. У будь-якому пенсійному фонді його учасники можуть бути одночасно і вкладниками. Учасники відкритого пенсійного фонду мають право залишатися його учасниками у разі припинення здійснення пенсійних внесків на їх користь.

Єдиним органом управління пенсійного фонду є його рада. Рада НПФ створюється чисельністю не менше п'яти осіб. Із числа її членів обираються голова й секретар ради простою більшістю голосів. Члени ради будь-якого НПФ обираються на три роки з правом переобрання на наступний строк з числа осіб, які: а) є дієздатними; б) відповідають кваліфікаційним вимогам, визначеним Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України і статутом пенсійного фонду; в) не були засуджені за умисні злочини; г) не були протягом останніх семи років керівниками юридичних осіб, які визнані банкрутами або зазнали процедури примусової ліквідації в період перебування цієї особи на керівній посаді; д) не є пов'язаними з іншими членами ради фонду. Згідно з п. 2.1 Кваліфікаційних вимог до членів рад недержавних пенсійних фондів та фахівців з питань адміністрування недержавних пенсійних фондів, затверджених розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 27.11.2003 р. № 137, особа, яка претендує на обіймання посади члена ради НПФ, повинна мати: а) повну вищу освіту й загальний стаж роботи не менше десяти років або повну вищу економічну чи юридичну освіту й загальний стаж роботи не менше п'яти років; б) кваліфікаційне свідоцтво фахівця з питань діяльності НПФ; в) бездоганну ділову репутацію.

Рада від імені пенсійного фонду: а) укладає договір з адміністратором; б) заслуховує звіти про діяльність адміністратора, осіб, які здійснюють управління активами пенсійного фонду, зберігача і приймає рішення щодо цих звітів; в) затверджує інформацію про фінансовий стан пенсійного фонду, яка підля-

гає оприлюдненню, й розглядає аудиторський висновок; г) здійснює контроль за цільовим використанням активів фонду. Засідання ради фонду скликаються головою ради не рідше одного разу на квартал. Її засідання є правомочним, якщо в ньому беруть участь більше половини загальної кількості її членів. Рішення ради приймаються простою більшістю голосів її членів, які беруть участь у засіданні. У разі рівної кількості голосів вирішальним є голос голови ради фонду.

Організаційно-технічне й матеріальне забезпечення діяльності ради та проведення зборів засновників здійснюється адміністратором фонду за рахунок коштів, сплачених йому відповідно до умов договору про адміністрування. Для забезпечення своєї діяльності фонд користується послугами визначених осіб на підставі договорів, які укладаються радою фонду, тобто пенсійні фонди безпосередньо не здійснюють фінансових операцій і не надають фінансових послуг. Адміністратором недержавного пенсійного фонду може бути: юридична особа, яка надає професійні послуги з адміністрування недержавних пенсійних фондів (професійний адміністратор); юридична особа – одноосібний засновник корпоративного пенсійного фонду, який прийняв рішення про самостійне здійснення адміністрування такого фонду; компанія з управління активами.

Адміністратор діє від імені пенсійного фонду і в інтересах його учасників. Він зобов'язаний: а) укладати пенсійні контракти від імені пенсійного фонду; б) забезпечувати здійснення пенсійних виплат його учасникам; в) надавати зберігачеві розпорядження щодо перерахування грошових коштів для оплати витрат, що здійснюються за рахунок пенсійних активів; г) складати звітність у сфері недержавного пенсійного забезпечення, вести бухгалтерський облік і подавати фінансові звіти уповноваженим органам виконавчої влади й раді пенсійного фонду та ін.

За Положенням про оприлюднення інформації про діяльність недержавного пенсійного фонду, затвердженим розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 16.12.2004 р. № 3100, адміністратором фонду один раз на рік, але не пізніше 1 червня року, наступного за

звітним, шляхом розміщення вказаної інформації на web-сайті зазначеної Державної комісії й публікації в одному з друкованих засобів масової інформації, перелік яких визначено Держфінпослуг України, оприлюднюється інформація про діяльність НПФ. До такої інформації входять:

а) інформаційний проспект НПФ, затверджений підписом уповноваженої особи – адміністратора фонду і скріплений його печаткою;

б) відомості про об'єкти інвестування активів НПФ та зміни чистої вартості активів й чистої вартості одиниці пенсійних внесків, затверджені підписами уповноважених осіб – адміністратора фонду, зберігача й особи (осіб), яка (які) здійснює (здійснюють) управління активами, і скріплені печатками цих юридичних осіб;

в) інформацію про фінансовий стан НПФ;

г) висновок аудитора (аудиторської фірми) за результатами аудиторської перевірки НПФ.

9.3. Пенсійні внески

Одним з основних якісних показників, які характеризують систему недержавного пенсійного забезпечення, є сплачені пенсійні внески. До НПФ вони сплачуються в розмірах і в порядку, встановлених пенсійним контрактом, відповідно до умов обраних пенсійних схем. Зазначені в контракті розміри сплачуваних до пенсійного фонду внесків можуть змінюватися відповідно до умов обраних пенсійних схем. Внески за страхуванням ризику настання інвалідності або смерті учасника НПФ сплачуються в порядку, вказаному в пенсійному контракті.

Рада фонду має право встановити мінімальний розмір пенсійних внесків – 10 % мінімальної заробітної плати в розрахунку на один місяць.

У колективному договорі може визначатися розмір пенсійних внесків до корпоративного або професійного фонду, що сплачуються за кошти засновників цих фондів і роботодавців-платників. Засновники цих фондів і роботодавці-платники можуть пропонувати їх учасникам укладення договору страхуван-

ня ризику настання інвалідності або смерті учасника НПФ, обов'язкового для всіх його учасників, згідно з визначеним порядком укладення такого договору й розміру внесків на такий вид страхування. Загальний розмір страхових внесків, які сплачуються за цим видом страхування, не може перевищувати 1 % розміру пенсійного внеску, сплачуваного засновником або роботодавцем-платником за кожного учасника НПФ. Внески за цим видом страхування сплачуються в порядку, визначеному пенсійним контрактом.

У разі прийняття фізичною особою рішення щодо накопичення страхових внесків у пенсійному фонді на умовах, визначених законодавством, розмір таких пенсійних внесків встановлюється згідно із законодавством про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування. При цьому вимога щодо сплати пенсійного внеску у розмірі не нижче мінімального не застосовується.

Максимальний розмір внесків за пенсійними схемами недержавного пенсійного забезпечення не обмежується. Пенсійні внески сплачуються, як правило, в національній валюті України, а у випадках, передбачених законодавством України, в іноземній валюті за офіційним обмінним курсом Національного банку України, що діє на момент сплати, шляхом готівкових та (або) безготівкових розрахунків. Юридичні особи внески сплачують лише в безготівковій формі.

Аналізуючи динаміку сплачених пенсійних внесків, слід зазначити, що надходження пенсійних внесків за 2010 р. збільшилось на 22,6 % і становило 925,4 млн грн. Однак слід зазначити, що протягом 2009 р. Держфінпослуг було погоджено 16 рішень щодо тимчасового припинення сплати пенсійних внесків за власні кошти 10 роботодавцями-платниками за двома корпоративними пенсійними фондами (1 рішення стосовно одного НПФ, 15 – стосовно іншого); протягом 2010 р. – жодного рішення. Двома роботодавцями-платниками сплату пенсійних внесків до двох корпоративних пенсійних фондів було поновлено у термін, встановлений законодавством.

9.4. Пенсійний контракт і пенсійна схема

Пенсійний контракт є договором між пенсійним фондом та його вкладником, згідно з яким здійснюється недержавне пенсійне забезпечення учасника (учасників) фонду за визначеною пенсійною схемою.

Пенсійна схема – документ, який визначає умови й порядок недержавного пенсійного забезпечення учасників фонду. Схема повинна відображати: а) опис усіх видів та умов здійснення пенсійних виплат; б) порядок визначення їх розміру; в) строк і порядок здійснення пенсійних виплат; г) порядок і строки сплати пенсійних внесків; д) умови й порядок участі в пенсійній схемі; е) права й обов'язки вкладника, учасника фонду за даною пенсійною схемою; є) інші умови, що не суперечать законодавству.

Пенсійні схеми підлягають реєстрації в Нацкомфінпослуг після внесення пенсійного фонду до Державного реєстру фінансових установ. Згідно з Положенням про погодження статуту недержавного пенсійного фонду та реєстрацію пенсійних схем, затвердженого розпорядженням Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг від 18.07.2013 р. № 2362, пенсійна схема є невід'ємним додатком до статуту НПФ, в якому визначаються умови й порядок недержавного пенсійного забезпечення його учасників, що здійснюється цим фондом, про що обов'язково зазначається в його статуті. НПФ може використовувати декілька пенсійних схем. Його вкладники мають право вільно вибрати схему, а також її змінити, але не частіше одного разу на шість місяців. Кожен примірник пенсійної схеми разом зі статутом корпоративного або професійного пенсійного фонду погоджується з уповноваженими представниками трудових колективів відповідних юридичних осіб – роботодавців у порядку, установленому чинним законодавством, і підписується цими представниками. Якщо засновником пенсійного фонду є професійна спілка, погодження його статуту оформлюється рішенням її виборного органу, який має відповідні повноваження, надані статутом професійної спілки відповідно до Закону України “Про профе-

сійні спілки, їх права та гарантії діяльності”.

Для погодження статуту пенсійного фонду та реєстрації пенсійних схем представник його засновників подає до Нацкомфінпослуг відповідні документи. Строк проведення погодження та реєстрації не повинен перевищувати 30 календарних днів з дати надходження документів.

Не може бути відмовлено особі в укладенні пенсійного контракту з відкритим пенсійним фондом, який відповідає вимогам Закону “Про недержавне пенсійне забезпечення”. Кожен вкладник фонду може укласти один або декілька пенсійних контрактів з адміністраторами одного чи декількох пенсійних фондів на користь осіб, визначених цим Законом. Вкладник фонду, який є його учасником, має право в односторонньому порядку розірвати пенсійний контракт, який укладено з ним особисто, або вимагати зміни його умов.

Змістом пенсійного контракту є сукупність умов, що визначають взаємні права й обов’язки його сторін. За значенням контрактні умови поділяються на істотні та факультативні.

Істотні умови пенсійного контракту:

а) паспортні дані вкладника фонду, його ідентифікаційний номер Державного реєстру фізичних осіб – платників податків та інших обов’язкових платежів (якщо вкладником є фізична особа) або повне найменування, місцезнаходження (юридична адреса) постійно діючого органу управління, реєстраційні й банківські реквізити вкладника фонду (якщо вкладником є юридична особа);

б) паспортні дані учасника фонду та його ідентифікаційний номер Державного реєстру фізичних осіб – платників податків та інших обов’язкових платежів;

в) посилення на обрану вкладником фонду пенсійну схему;

г) строк дії пенсійного контракту, умови його зміни й розірвання;

д) порядок розрахунків між пенсійним фондом та учасником фонду в разі дострокового розірвання пенсійного контракту або ліквідації пенсійного фонду;

е) права, обов'язки, відповідальність сторін і порядок розв'язання спорів;

є) розмір пенсійних внесків та умови його зміни.

За згодою сторін у пенсійному контракті також можуть бути зазначені інші умови.

Пенсійний контракт укладається в письмовій формі щонайменше в трьох примірниках, якщо контракт укладається із вкладником, який не є учасником відповідного пенсійного фонду, або у двох примірниках, якщо вкладник є його учасником. Разом із примірником пенсійного контракту адміністратор повинен надати вкладнику й учаснику фонду: а) пам'ятку з роз'ясненнями основних положень пенсійного контракту; б) копію зазначеної в пенсійному контракті пенсійної схеми; в) витяг з основних положень статуту пенсійного фонду й (або) на вимогу вкладника фонду – копію останнього. Один примірник пенсійного контракту залишається в адміністратора.

Пенсійний контракт набирає чинності з моменту його підписання вкладником фонду й адміністратором.

Його дія вважається закінченою:

а) після повного виконання вкладником фонду своїх зобов'язань за контрактом та укладення учасником фонду договору з пенсійним фондом про виплату пенсії на визначений строк;

б) після передачі пенсійних коштів учасника фонду страховій організації згідно з укладеним ним договором страхування довічної пенсії;

в) після передачі пенсійних коштів учасника фонду банківській установі відповідно до укладеного ним договору про відкриття пенсійного депозитного рахунка;

г) у випадку смерті учасника фонду й виконання передбачених у зв'язку із цим умов;

д) при ліквідації фонду;

е) якщо вкладник фонду змінив пенсійний фонд;

є) при ліквідації вкладника фонду – юридичної особи без визначення його правонаступника;

ж) у разі дострокового розірвання контракту;

з) в інших випадках, передбачених пенсійним контрактом.

Станом на 31.12.2010 р. адміністраторами недержавних пенсійних фондів було укладено 69741 пенсійний контракт з 56139 вкладниками, з яких 2385 вкладників, або 4,2 %, – юридичні особи, на яких припадає 884,6 млн грн пенсійних внесків (95,6 % від загального обсягу пенсійних внесків за системою недержавного пенсійного забезпечення), а 53754 вкладники, або 95,8 %, – фізичні особи. При цьому, порівняно з кінцем 2009 р., кількість контрактів з юридичними особами зросла на 8,5 %, а з фізичними особами – на 12,5 %. Аналіз укладених адміністраторами НПФ контрактів із вкладниками свідчить про нерівномірну динаміку їх зростання в професійних, корпоративних і відкритих фондах. Найбільше зростання кількості нових контрактів спостерігається в професійних НПФ, у той же час найменшу кількість контрактів укладено вкладниками корпоративних НПФ.

9.5. Поняття й види пенсійних виплат. Умови і строки їх здійснення

Законом України “Про недержавне пенсійне забезпечення” визначено, що *пенсійна виплата – грошова виплата учасникові недержавного пенсійного забезпечення або його спадкоємцям, що здійснюється за рахунок накопичених у недержавному пенсійному фонді й облікованих на індивідуальному пенсійному рахунку грошових коштів у передбачених законом випадках.*

НПФ здійснюють такі види пенсійних виплат, як пенсія на визначений строк і одноразова пенсійна виплата. Розміри пенсійних виплат визначаються з урахуванням сум пенсійних коштів, що обліковуються на індивідуальному рахунку учасника фонду, тривалості виплати й формули розрахунку величини пенсії на визначений строк.

Підставами для здійснення пенсійних виплат НПФ є:

- 1) досягнення учасником фонду пенсійного віку, визначеного відповідно до Закону України “Про недержавне пенсійне забезпечення”;
- 2) визнання учасника НПФ інвалідом;

3) медично підтверджений критичний стан здоров'я (онкозахворювання, інсульт тощо) учасника фонду;

4) виїзд учасника фонду на постійне проживання за межами України;

5) смерть учасника фонду.

Пенсійний вік, по досягненні якого учасник фонду має право на отримання пенсійної виплати, визначається за його заявою, крім випадків, коли пенсійний вік визначається пенсійним контрактом відповідно до закону, що встановлює обов'язковість відрахувань на недержавне пенсійне забезпечення для окремих категорій громадян. Пенсійний вік, що визначається учасником фонду, може бути меншим або більшим від пенсійного віку, який надає право на пенсію за загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням, але не більше ніж на десять років.

У заяві учасника фонду, де визначається дата настання його пенсійного віку, учасник фонду зобов'язаний зазначити вид обраної ним пенсійної виплати. Заява подається адміністраторові пенсійного фонду не пізніше ніж за два місяці до настання пенсійного віку, визначеного учасником фонду.

Довічна пенсія (довічний ануїтет) виплачується учасникові фонду страховою організацією, з якою він уклав договір страхування довічної пенсії, за рахунок перерахованих їй грошових коштів.

Договір страхування довічної пенсії укладається між учасником фонду і страховою організацією згідно із законодавством про страхування з урахуванням вимог, передбачених Законом України "Про недержавне пенсійне забезпечення" і пенсійним контрактом, після настання пенсійного віку, визначеного учасником фонду. Учасник фонду повідомляє адміністратора про обрану ним страхову організацію й подає письмову заяву про перерахування до неї належних йому пенсійних коштів. Для укладення договору він подає страховій організації довідку адміністратора про обсяг останніх. Учасник фонду, крім учасника накопичувальної системи пенсійного страхування, має право перерахувати до страхової організації свої пенсійні кошти повністю або частково. Порухення адміністратором або

страховою організацією, з якою укладено договір страхування довічної пенсії, порядку оплати договору страхування або виплати відповідної пенсії, встановленого пенсійним контрактом або договором страхування довічної пенсії, не може бути підставою для будь-якого обмеження права учасника фонду на належні йому пенсійні кошти й обумовлені виплати.

Виплата пенсії на визначений строк здійснюється адміністратором пенсійного фонду:

– за бажанням учасника фонду, який має право на отримання пенсійних виплат відповідно до його заяви;

– на вимогу учасника фонду з дня виникнення в нього права згідно з умовами пенсійного контракту на страхування довічної пенсії, якщо придбання довічного ануїтету може негативно вплинути на розмір пенсійних виплат.

Пенсія на визначений строк розраховується виходячи зі строку не менш як десять років від початку здійснення першої виплати. Виплата цієї пенсії, що здійснюється за рахунок коштів пенсійного фонду, розпочинається з дня досягнення учасником фонду віку, зазначеного в його заяві, зі здійсненням першої виплати протягом 45 робочих днів.

Пенсійна виплата може здійснюватися адміністратором одноразово на вимогу учасника фонду, якщо:

– медично підтверджено критичний стан здоров'я (онкозахворювання, інсульт тощо) або настання інвалідності учасника фонду;

– сума належних йому пенсійних коштів на дату настання пенсійного віку не досягає мінімального розміру суми пенсійних накопичень, встановленого Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України;

– виїзду учасника фонду на постійне проживання за межі України.

Пенсійна виплата здійснюється одноразово спадкоємцям учасника фонду адміністратором у передбачених законом випадках. Виплата, що здійснюється одноразово, визначається виходячи із суми пенсійних коштів, які обліковуються на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду на день подання заяви на її отримання. Пенсійна виплата, що здійснюється

ся одноразово, проводиться протягом п'яти робочих днів після отримання відповідної заяви й необхідних документів.

Пенсійні кошти, накопичені в пенсійному фонді, страховій організації чи на пенсійному депозитному рахунку за час перебування в шлюбі одним із подружжя, є спільним його майном, якщо інше не передбачено шлюбним контрактом. У разі розподілу пенсійних коштів у зв'язку з розірванням шлюбу кожна зі сторін повинна визначити відповідно фонд, страхову організацію чи банківську установу, яка має право на відкриття пенсійного депозитного рахунка, для передачі належної їй частини пенсійних коштів і письмово повідомити про це адміністратора, страхову організацію чи банківську установу, з яких передаються ці кошти. Пенсійні кошти успадковуються особою, яка є спадкоємцем їх власника згідно із цивільним законодавством України.

Пенсійні виплати (одноразові та на визначений строк) станом на 31.12.2010 р. становили 158,2 млн грн, збільшившись за 2010 р. на 75,6 %. Сукупно недержавними пенсійними фондами протягом 2010 р. було здійснено пенсійних виплат 46725 учасникам та 1105 спадкоємцям, тобто 8,2 % учасників від їх загальної кількості отримали пенсійні виплати протягом 2010 р. Це зумовлено, в першу чергу, невеликою долею учасників вікової групи старше 55 років.

Контрольні питання

1. Що становить собою система недержавного пенсійного забезпечення?
2. На яких принципах здійснюється недержавне пенсійне забезпечення?
3. Ким здійснюється недержавне пенсійне забезпечення?
4. Дайте визначення недержавних пенсійних фондів і назвіть їх види.
5. Як створюються недержавні пенсійні фонди?
6. Яка інформація про діяльність недержавного пенсійного фонду підлягає оприлюдненню?
7. Що таке пенсійні внески та як вони сплачуються?

8. Що таке пенсійний контракт?
9. Що таке пенсійна схема, який порядок її реєстрації?
10. Дайте визначення поняттю “пенсійна виплата”, назовіть її види.
11. За яких умов і в які строки здійснюються пенсійні виплати?

Список рекомендованої літератури

Андріїв В. В. Правовідносини із загальнообов’язкового державного соціального страхування: теоретичний аспект / В. В. Андріїв, О. В. Москаленко, С. М. Прилипко, О. М. Ярошенко. – Х.: ФІНН, 2011. – 280 с.

Болотіна Н. Б. Право людини на соціальній захист в Україні / Н. Б. Болотіна. – К.: Знання, 2010. – 107 с.

Горбачова О. Пенсійний контракт як підстава надання послуг з недержавного пенсійного забезпечення / О. Горбачова // Підприємництво, госп-во і право. – 2010. – № 9. – С. 72-76.

Жернаков В. В. Диференціація пенсійного забезпечення та перспективи законодавчого регулювання соціальної політики в Україні / В. В. Жернаков // Вісн. Акад. праці і соц. відносин Федер. проф. України. – 2006. – № 4 (37). – С. 20-27.

Коробенко Н. П. Пенсійне забезпечення по інвалідності в солідарній системі України / Н. П. Коробенко. – К.: Вид-во Акад. праці і соц. відносин Федер. проф. спілок України, 2011. – 172 с.

Логінов О. Механізм охорони та захисту права військово-вослужбовців на пенсійне забезпечення / О. Логінов, О. Полонська // Підприємництво, госп-во і право. – 2008. – № 7. – С. 79-82.

Луценко Т. О. Спеціальний стаж та його значення в системі пенсійного забезпечення / Т. О. Луценко // Право і безпека. – 2004. – № 3/1. – С. 113-117.

Морозова О. Міжнародні стандарти побудови пенсійної системи / О. Морозова // Вісн. Пенс. фонду України. – 2004. – № 12. – С. 17-19.

Москаленко О. В. Основні засади загальнообов’язкового державного соціального страхування в умовах ринкової еконо-

міки / О. В. Москаленко. – Х.: Юрайт, 2013. – 400 с.

Оклеї І. В. Страховий стаж, його зміст та значення в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування / І. В. Оклей // Держава і право. Юрид. і політ. науки. – К., 2006. – Вип. 32. – С. 332-338.

Кучма О. Особливості обчислення страхового стажу працівників, роботодавцем яких є платник єдиного податку / О. Кучма // Вісн. прокуратури. – 2010. – № 10. – С. 110-114.

Малюга Л. Ю. Соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи / Л. Ю. Малюга. – К.: Хай-ТЕК Прес, 2013. – 264 с.

Надточій Б. О. Пенсія в Україні: Коментар до Закону України “Про загальнообов'язкове державне страхування” / Б. О. Надточій, Л. А. Демчук. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 512 с.

Орловський О. Я. Правова природа пенсії як основного виду соціального забезпечення / О. Я. Орловський // Наук. вісн. Чернівець. ун-ту: Правознавство: [зб. наук. пр.]. – Чернівці: Рута, 2005. – Вип. 273. – С. 63-66.

Пасічніченко С. Правовий зміст понять “інвалід” та “інвалідність” / С. Пасічніченко // Підприємництво, госп-во і право. – 2005. – № 11. – С. 138-140.

Пенсійні правовідносини в Україні / відп. ред. Н. М. Хуторян, Я. В. Сімутіна. – К.: Юрид. думка, 2013. – 276 с.

Правові проблеми пенсійного забезпечення в Україні / наук. ред.: Н. М. Хуторян, М. М. Шуило. – К.: Ін Юре, 2012. – 540 с.

Прийменко О. Правове регулювання процедури підтвердження факту утриманства при призначенні пенсії у зв'язку з втратою годувальника / О. Прийменко // Підприємництво, госп-во і право. – 2010. – № 8. – С. 121-124.

Прилипко С. М. Недержавне пенсійне забезпечення у системі соціального захисту в Україні / С. М. Прилипко // Пробл. законності. – Х.: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2000. – С. 63-66

Сільченко С. Правове регулювання пенсійної реформи // С. Сільченко // Підприємництво, госп-во і право. – 2010. – № 10. – С. 141-143.

Сирота І. М. Все о пенсиях, пособиях, социальной защите граждан Украины (научно-практический комментарий и сборник нормативных актов) / І. М. Сирота. – 5-е изд., перераб. и доп. – Харьков: Одиссей, 2004. – 704 с.

Скоробагатько А. В. Правове регулювання пенсійного забезпечення наукових працівників / А. В. Скоробагатько. – О.: Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечнікова, 2006. – 161 с.

Сташків Б. І. Юридичні факти в праві соціального забезпечення / Б. І. Сташків. – Чернігів: Ред.-вид. комплекс “Деснянська правда”, 2008. – 260 с.

Татаренко Г. В. Договірне регулювання пенсійного забезпечення в Україні / Г. В. Татаренко. – Луганськ: Література, 2011. – 220 с.

Тищенко О. В. Соціально-правові аспекти реалізації пенсійної реформи в Україні та країнах Європейського Союзу / О. В. Тищенко, Є. Ф. Томін. – К.: ВГЛ “Обрії”, 2009. – 186 с.

Швець В. О. Правове регулювання пенсійного забезпечення суддів в Україні / В. О. Швець. – К.: Юрінком Інтер, 2012. – 208 с.

Ширант А. А. Принципи пенсійного забезпечення / А. А. Ширант. – К.: ДІА, 2012. – 192 с.

Шумна Л. П. Інвалідність та її правові наслідки / Л. П. Шумна // Акт. пробл. політики: зб. наук. пр. – 2001. – Вип. 12. – С. 244-247.

Шумна Л. П. Пенсійна система України: зміст та правове регулювання / Л. П. Шумна // Акт. пробл. держави і права: зб. наук. пр. – 2007. – Вип. 30. – С. 46-50.

Шумило М. М. Правове регулювання пенсійного забезпечення державних службовців / М. М. Шумило. – К.: Ніка-Центр, 2009. – 272 с.

Шумило М. М. Современное состояние пенсионного законодательства в Украине / М. М. Шумило // Социал. и пенс. право. – 2011. – № 4. – С. 38-40.

Фещук В. В. Правове регулювання пенсійного страхування в Україні (фінансово-правовий аспект) / В. В. Фещук, Ю. О. Тараненко, Ю. І. Пивовар. – К.: Аванпост-Прим, 2010. – 189 с.

Хуторян Н. М. Нова пенсійна реформа чи наступ на пенсійні права громадян України? / Н. М. Хуторян // Правова держава. – 2011. – Вип. 22. – С. 311-316.

Ярошенко О. М. Недержавні пенсійні фонди як професійні учасники інвестування інноваційного розвитку України / О. М. Ярошенко // Акт. питання прав. регулювання інвестиційних відносин. – К.: Ред. журн. “Право України”. – Х.: Право, 2013. – С. 138-158.

З М І С Т

Розділ 1. Загальнотеоретичні засади пенсійного забезпечення	3
1.1. Предмет, метод і система пенсійного забезпечення.....	3
1.2. Принципи пенсійного забезпечення.....	7
1.3. Джерела пенсійного забезпечення.....	15
1.5. Пенсійні правовідносини	24
Розділ 2. Страховий стаж	32
2.1. Поняття та види страхового стажу.....	32
2.2. Обчислення страхового стажу.....	37
2.3. Підтвердження страхового стажу.....	43
Розділ 3. Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування	50
3.1. Система пенсійного забезпечення в Україні.....	50
3.2. Правовий статус застрахованих осіб.....	55
3.3. Правовий статус страхувальників.....	61
3.4. Страхові внески.....	64
Розділ 4. Пенсії в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування	70
4.1. Поняття і види пенсій у солідарній пенсійній системі.....	70
4.2. Пенсії за віком.....	71
4.3. Пенсії по інвалідності.....	77
4.4. Пенсії у зв'язку з втратою годувальника.....	88
Розділ 5. Спеціальне пенсійне забезпечення	93
5.1. Поняття та загальна характеристика спеціального пенсійного забезпечення.....	93
5.2. Пенсійне забезпечення державних службовців.....	95
5.3. Пенсійне забезпечення суддів.....	101
5.4. Пенсійне забезпечення прокурорів і слідчих прокуратури.....	105
5.5. Пенсійне забезпечення наукових і науково-педагогічних працівників.....	111
5.6. Пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб.....	116
5.7. Пенсії за вислугу років окремим категоріям працівників інших галузей економіки.....	125

5.8. Пенсії за особливі заслуги перед Україною.....	129
5.9. Пенсії за віком на пільгових умовах.....	132
Р о з д і л 6. Призначення й виплата пенсій.....	138
6.1. Подання й оформлення документів для призначення пенсії.....	138
6.2. Строки призначення та перерахунку пенсії.....	144
6.3. Порядок визначення заробітної плати (доходу) для обчислення пенсії.....	147
6.4. Індексація та перерахунок пенсій.....	154
6.5. Періодичність і порядок виплати пенсій.....	158
6.6. Виплата пенсії за минулий час. Припинення та поновлення виплати пенсії.....	161
Р о з д і л 7. Пенсійні виплати за рахунок коштів накопичувальної системи пенсійного страхування.....	164
7.1. Накопичувальна система пенсійного страхування.....	164
7.2. Види пенсійних виплат з коштів накопичувальної системи пенсійного страхування.....	168
7.3. Договори страхування довічної пенсії.....	172
7.4. Довічні пенсії.....	176
Р о з д і л 8. Пенсійний фонд України. Накопичувальний фонд.....	178
8.1. Правовий статус Пенсійного фонду України.....	178
8.2. Організація Пенсійного фонду України.....	184
8.3. Нагляд за додержанням вимог пенсійного законодавства. Оскарження рішень органів Пенсійного фонду України..	189
8.4. Правовий статус Накопичувального пенсійного фонду...	193
Р о з д і л 9. Недержавне пенсійне забезпечення.....	202
9.1. Система недержавного пенсійного забезпечення.....	202
9.2. Поняття й види недержавних пенсійних фондів.....	207
9.3. Пенсійні внески.....	215
9.4. Пенсійний контракт і пенсійна схема.....	217
9.5. Поняття й види пенсійних виплат. Умови і строки їх здійснення.....	220
Список рекомендованої літератури.....	224

Навчальне видання

Електронне видання

ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Навчальний посібник

За загальною редакцією В. В. Жернакова

Автори: ВСТУХОВА Ірина Анатоліївна,
ЯКОВЛЄВА Галина Олександрівна,
ЯРОШЕНКО Олег Миколайович

Відповідальний за випуск *В. В. Жернаков*

Редактори: *Л. В. Русанова,*
Л. М. Рибалко

Комп'ютерна верстка: *Л. П. Лавриненко,*
А. В. Старжинської

План 2013

Підп. до друку 13.12.2013. Формат 60x84 ¹/₁₆.
Вид. № 56. Зам. № 56.